GED S1 01

শিক্ষাৰ নীতি আৰু তত্ত্ব

প্ৰথম ষাণ্মাসিক

শিক্ষা

খণ্ড-২

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ মণ্ডলী

অধ্যাপিকা স্বর্ণলতা দাস, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপিকা গায়ত্রী গোস্বামী, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
ড° সাধনা গোস্বামী, কটন মহাবিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী

ইন্দ্রানী কলিতা আৰু ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়-অৰিহণা যোগাইছে		*ভাষান্তৰকাৰী*
৮,৯,১০,১১	ড° নীলিমা ডেকা এল. চি. বি. মহাবিদ্যালয়	অর্চনা অধিকাৰী, প্রবক্তা, শিক্ষক প্রশিক্ষণ কেন্দ্র, মির্জা
১২	ড° ৰীতিমণি বৰদলৈ	ড° প্রণৰ শইকীয়া কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়।
১৩,১৫	ইন্দ্রানী কলিতা	গীতাঞ্জলী মেধি, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয় কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
১৪	ড° নীলিমা ডেকা এল. চি. বি. মহাবিদ্যালয়	গীতাঞ্জলী মেধি, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

সম্পাদনা ঃ

মূল ইংৰাজী সম্পাদনা ঃ ড° সাধনা গোস্বামী, কটন মহাবিদ্যালয়
ভাষা সম্পাদনা ঃ ড° গীতাঞ্জলী তালুকদাৰ, প্রবক্তা, অসমীয়া বিভাগ, পূব বংশৰ মহাবিদ্যালয়
গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ ইন্দ্রানী কলিতা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রকাশ ঃ জুলাই, ২০১৭, পুনৰ মুদ্রণ ঃ জুলাই, ২০১৮

This Self Learning Material (SLM) of the Krishna Kanta Handiqui State Open University is made available under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike4.0 License (international): http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মূখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭
উপমূখ্য কার্যালয় ঃ হাউচফেড কমপ্লেক্স, দিচপুৰ, গুৱাহাটী-৭৮১০০৬
Web : www.kkhsou.in

এই শিক্ষণ সামগ্রী প্রস্তুতিৰ বাবে আর্থিক অনুদান আগবঢ়োৱা
দূৰ শিক্ষা ব্যুৰো, বিশ্ববিদ্যালয় অনুদান আয়োগৰ ওচৰত বিশ্ববিদ্যালয় কৃতজ্ঞ।

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ৮ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে আদর্শবাদ ১৩৫-১৪৮

দর্শনৰ অর্থ, দর্শনৰ আধাৰত প্রতিষ্ঠিত শিক্ষাৰ দিশসমূহ, শিক্ষা আৰু দর্শনৰ সম্পর্ক, আদর্শবাদ আৰু ইয়াৰ শৈক্ষিক নীতিসমূহ, আদর্শবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ।

অধ্যায় ৯ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে প্রকৃতিবাদ ১৪৯-৬০

প্রকৃতিবাদৰ অর্থ, প্রকৃতিবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ, প্রকৃতিবাদৰ প্রকাৰসমূহ প্রকৃতিবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ, আদর্শবাদ আৰু প্রকৃতিবাদৰ মাজৰ প্রভেদ, শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত প্রকৃতিবাদৰ বৰঙণি।

অধ্যায় ১০ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে প্রয়োগবাদ ১৬১-১৭২

প্রয়োগবাদ দর্শনৰ ধাৰণা, প্রয়োগবাদ দর্শনৰ মৌলিক নীতিসমূহ, প্রয়োগবাদৰ প্রকাৰসমূহ , প্রয়োগবাদ আৰু শিক্ষক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ, শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগবাদৰ বৰঙণি।

অধ্যায় ১১ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে অস্তিত্ববাদ ১৭৩-১৮১

অস্তিত্ববাদৰ ধাৰণা, অস্তিত্ববাদৰ গ্রহণযোগ্য ধাৰণাসমূহ ,অস্তিত্ববাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ।

অধ্যায় ১২ঃ মহাত্মা গান্ধী আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক অৱদান ১৮২-১৯৪

মোহন দাস কৰম চাদ গান্ধী চমু পৰিচয়, গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণা,শিক্ষাৰলক্ষ্য, বুনিয়াদী শিক্ষা,পাঠ্যক্রম, শিক্ষাৰ পদ্ধতি, বিনামূলীয়া বাধ্যতামূলক শিক্ষা, ধর্মীয় আৰু নৈতিক শিক্ষা, মহিলাৰ শিক্ষা

অধ্যায় ১৩ঃ স্বামী বিবেকানন্দ আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক চিন্তা ১১৫-২০৯

মূল্যবোধ শিক্ষাৰ অর্থ, উদ্দেশ্যসমূহ, ইয়াৰ প্রয়োজন আৰু গুৰুত্ব, মূল্যবোধ শিক্ষাৰ প্রকাৰসমূহ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন কার্যাৱলী আৰু সিহঁতৰ সুবিধাসমূহ

অধ্যায় ১৪ঃ **মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শৈক্ষিক চিন্তা** ইয়াৰ উদ্দেশ্য, পৰিচয় আৰু অর্থ, শিক্ষা দর্শনৰ মূল সত্রসমূহ অথবা সম্প্রদায়সমূহ ২১০-২২৪

অধ্যায় ১৫ঃ **ফ্ৰ'বেল আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক চিন্তা** ইয়াৰ উদ্দেশ্য, পৰিচয়, শিক্ষা দর্শনৰ প্রধান সত্রসমূহ অথবা সম্প্রদায়সমূহ ২২৫-২৩৯

খণ্ড পৰিচয় ঃ

এই খণ্ডত অষ্টম, নৱম, দশম আৰু একাংশ অধ্যায়ত চাৰিটা প্ৰধান দাৰ্শনিক স্কুল য'ত আদৰ্শবাদ, প্ৰকৃতিবাদ, প্ৰয়োগবাদ আৰু অস্তিত্ববাদৰ জৰিয়তে দৰ্শন আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্বন্ধ দেখুওৱা হৈছে। ইয়াতে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনৰ চাৰিজন মহান চিন্তাবিদ আৰু শিক্ষাবিদৰ জীৱন শৈলী আৰু শিক্ষা দৰ্শন উল্লেখ কৰা হৈছে। দ্বাদশ অধ্যায়ত মহাত্মা গান্ধী আৰু তেওঁৰ শিক্ষামূলক চিন্তাধাৰা উল্লেখ কৰা হৈছে। ত্ৰয়োদশ অধ্যায়ত স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱন বুৰঞ্জী আৰু দাৰ্শনিক আৰু শিক্ষামূলক চিন্তাধাৰাৰ প্ৰতিফলন উল্লেখ কৰা হৈছে। চতুদৰ্শ অধ্যায়ত মাৰিয়া মণ্টেশ্বৰীৰ শিক্ষামূলক মন্তব্যৰ প্ৰতিফলনৰ আৰু পঞ্চদশ অধ্যায়ত ফ্ৰ'বেলৰ জীৱন শৈলীৰ সৈতে শিক্ষা দৰ্শন বৰ্ণনা কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যভাগটি অধ্যয়ন কৰোঁতে মূল পাঠৰ সোঁ তথা বাওঁফালে কিছুমান আয়তাকাৰ বাকচ লক্ষ্য কৰিব। এইবোৰত মূল পাঠত থকা নতুন শব্দ আৰু পৰিভাষাসমূহৰ অৰ্থ সন্নিবিষ্ট হৈছে। সেইদৰে— 'জানি থোৱা ভাল' বাকচবোৰত মূল পাঠৰ সৈতে জড়িত কিছু গুৰুত্বপূৰ্ণ তথ্যৰ সম্ভেদ আছে। প্ৰতিটো অধ্যায়ত থকা 'অনুশীলনী'সমূহে অধ্যয়ন অধিক সক্ৰিয় আৰু ফলপ্ৰসূ হোৱাত সহায় কৰিব। আকৌ, 'অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ' যোগে আগবঢ়োৱা প্ৰশ্নাৱলীয়ে অধ্যয়নৰ অগ্ৰগতি সম্পৰ্কে স্ব-পৰীক্ষণৰ সুবিধা দিব। অধ্যয়নৰ লগে লগে উক্ত প্ৰশ্নাৱলীৰ উত্তৰসমূহ লিখি শেষত দিয়া 'অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান'ৰ সৈতে ৰিজাই চোৱাটো অধিক লাভদায়ক হ'ব। অধ্যায়টিত আলোচিত বিভিন্ন ধাৰণাসমূহৰ বিষয়ে বিস্তৃত অধ্যয়নৰ বাবে 'অধিক জানিবলৈ' শিতানত উল্লেখ থকা গ্ৰন্থসমূহ সাৰথিস্বৰূপ। অধ্যায়বোৰৰ শেষত 'আৰ্হি প্ৰশ্ন' হিচাপে কেইটিমান প্ৰশ্নৰ আৰ্হিও তুলি দিয়া হৈছে। শেষৰ অধ্যায়টিৰ পাছত কেইখনমান 'প্ৰসঙ্গ পুথি'ৰ নাম উল্লেখ কৰা হৈছে। সেই কেইখন পুথিৰ সহায়েৰেই মূলতঃ এই পাঠ্যবিষয়ত উল্লেখ থকা অধ্যায়সমূহ প্ৰস্তুত কৰা হৈছে। আপোনালোকে বিশদভাৱে কোনো বিষয় জানিবলৈ হ'লে সেইকেইখন অধ্যয়ন কৰিব পাৰিব।

অধ্যায় ৮ ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে আদর্শবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ দর্শনৰ অর্থ
৮.৩.১ দর্শনৰ আধাৰত প্রতিষ্ঠিত শিক্ষাৰ দিশসমূহ
৮.৩.২ শিক্ষা আৰু দর্শনৰ সম্পর্ক
৮.৪ আদর্শবাদ আৰু ইয়াৰ শৈক্ষিক নীতিসমূহ
৮.৪.১ আদর্শবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ
৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৬ অধিক জানিবলৈ
৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ—

- দর্শনৰ অর্থ আৰু ধাৰণা লাভ কৰি শিক্ষাৰ লগত ইয়াৰ সম্পর্ক নির্ণয় কৰিব পাৰিব।
- আদর্শবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- আদর্শবাদ দর্শন আৰু শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে দর্শনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সত্র হিচাপে আদর্শবাদৰ সৈতে পৰিচয় কৰি দিব যিয়ে শিক্ষাৰ তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত বহুলভাৱে অৱদান যোগাইছে। বহল অর্থত, শিক্ষা মানুহৰ জীৱনৰ লগত ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত। মানৱ সমাজ, সভ্যতা আৰু সংস্কৃতিৰ সৈতে ই সমান্তৰালভাৱে গতি কৰি আছে। শিক্ষাই সদা পৰিৱর্তনশীল আৰু বিৱর্তনশীল জীৱনশৈলীৰ লগত সংহতি স্থাপন কৰিব বিচাৱে। দর্শন হৈছে বিশ্বব্রহ্মাণ্ড আৰু জীৱনক, ইটো আনটোৰ লগত এক অর্থপূর্ণভাৱে সংযুক্ত কৰাৰ এক পদ্ধতিগত আৰু বিস্তৃত প্রয়াস।

এৰিষ্টটলৰ দিনৰে পৰা প্ৰখ্যাত শিক্ষাবিদসকলে মানুহ আৰু পৃথিৱীৰ মাজত থকা সম্পৰ্ক, কি কাৰণে মানুহ জীয়াই থাকে, আৰু তেনেকৈ থকাৰ কাৰণ কি, তেওঁ কেনে ধৰণে জীয়াই থাকিব খোজে, ইত্যাদি প্ৰশ্নৰ সমিধান পাবলৈ চেষ্টা চলাই আহিছে। ইয়ে দর্শনৰ অধ্যয়নৰ দুৱাৰ মুকলি কৰি দিয়ে— শিক্ষাৰ পৃথিৱীখনতো এক দার্শনিক সন্ধানৰ জাগৰণ তোলে। এই অধ্যায়টোৱে দর্শনৰ অর্থ আৰু ধাৰণা, শিক্ষাৰ লগত ইয়াৰ সম্পৰ্ক, শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত দর্শনৰ সত্ৰ হিচাপে আদর্শবাদৰ প্ৰভাৱ, আলোচনাৰ বাবে সামৰি লৈছে।

৮.৩ দর্শনৰ অর্থ

প্ৰথমতে, আমি দর্শনৰ অর্থ আৰু ধাৰণা আলোচনা কৰিমহঁক। দর্শনৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ হ'ল 'Philosophy'। এই Philosophy শব্দটো দুটা গ্ৰীক শব্দৰপৰা উৎপত্তি হৈছে। শব্দ দুটা হৈছে Philos আৰু Sophia। 'Philos' শব্দৰ অর্থ হৈছে 'Love of' অর্থাৎ ভালপোৱা আৰু 'Sophia' শব্দৰ অর্থ হৈছে 'Wisdom' অর্থাৎ 'প্ৰজ্ঞা'। গতিকে দর্শনৰ অর্থ হৈছে 'প্ৰজ্ঞাৰ প্ৰতি ভাল পোৱা' ('love of wisdom'.) । প্ৰজ্ঞা, জ্ঞানৰ সৈতে একে নহয়। ই এক বহুল বিস্তৃত ধাৰণা, ই জ্ঞানক সামৰি লয় আৰু মানুহৰ সকলো অভিজ্ঞতা আৰু কার্যাৱলীসমূহৰ গুৰুত্বতাক বুজাবলৈ প্ৰয়াস কৰাতেই সীমাবদ্ধ হৈ নাথাকে। এৰিষ্টটলে দর্শনৰ সংজ্ঞা দি কৈছিল 'দর্শন এক বিজ্ঞান, যিয়ে নিজৰ আভ্যন্তৰীণ স্বায়িত্বৰ দৰে জীৱৰ প্ৰকৃতি অনুসন্ধান কৰে' সেয়েহে, দর্শন হৈছে এক বিজ্ঞান, যাৰ জৰিয়তে আমি জ্ঞানৰ সত্যতাক দেখো অথবা গ্ৰহণ কৰোঁ।

সম্ভৱত, আমি 'দর্শন (Darshan) শব্দটোৰ লগত পৰিচিত, যি এক সংস্কৃত শব্দ আৰু প্ৰায় সকলো ভাৰতীয় ভাষাতে বহুলভাৱে ব্যৱহৃত। 'দর্শন' মানে হৈছে 'দৃষ্টি' বা 'চোৱা'। দর্শনৰ ভাৰতীয় ধাৰণাক দর্শন (Darshan) হিচাপে প্ৰকাশ কৰা হয়। ভাৰতীয় ঋষি-মুনিসকলে তেওঁলোকে আহৰণ কৰা অভিজ্ঞতাসমূহ, তেওঁলোকৰ 'দর্শন'ৰ জৰিয়তে প্ৰকাশ কৰিছিল। সেয়েহে, দর্শনক ভাৰতীয় সাধুসকলৰ দ্বাৰা গ্ৰহণ কৰা 'সত্যৰ ধাৰণা' বুলিও বিবেচনা কৰা হয়। সেয়েহে, ড° সর্বপল্লী ৰাধাকৃষ্ণনে কৈছিল "দর্শন হৈছে সত্যতাৰ প্ৰকৃতিৰ ভিতৰত এক যুক্তিযুক্ত অনুসন্ধান।"

জনপ্ৰিয় বিশ্বাস অনুযায়ী, দর্শন হৈছে এজন ব্যক্তিৰ জীৱনৰ নিজস্ব বিশ্বাস, মূল্যবোধ আৰু ধাৰণা। আমি প্ৰায়ে, "জীৱন দর্শন, গান্ধীৰ দর্শন, ৰুছোৰ দর্শন আদি শব্দসমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰোঁ। এই শব্দসমূহে কোনো ব্যক্তিয়ে প্ৰকাশ কৰা তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা আৰু তেওঁলোকৰ জীৱনৰ পাতনিসমূহৰ আধাৰত প্ৰতিষ্ঠিত কিছুমান বিশ্বাস, মূল্যবোধ, ধাৰণাৰ অর্থ বহন কৰে। আমি জানো যে, আমাৰ জীৱনৰ সকলো কর্মৰাজি যেনে— সামাজিক, বৌদ্ধিক, আধ্যাত্মিক কার্যসমূহ আমাৰ বিশ্বাস, নীতি আৰু আদর্শসমূহৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত। দৰাচলতে, এই বিশ্বাসসমূহে আমাৰ কার্যাৱলীসমূহ গঠন কৰে আৰু পৰিচালনা কৰে। সেয়েহে, দর্শনক

জ্ঞানৰ এনে এক ক্ষেত্ৰ হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়, যিয়ে কেৱল মাত্ৰ সবাতোকৈ আদর্শ জীৱন আচৰণৰ বাবে পর্যাপ্ত নির্দেশনা প্রদান কৰিব পাৰে।

বহল অর্থত, দর্শনে জীৱনক ইয়াৰ সম্পূর্ণতাৰ দৃষ্টিভংগীৰে পর্যবেক্ষণ কৰে আৰু সামগ্রিক বৈশিষ্ট্যৰ কাৰক হিচাপে ধাৰণা কৰি লয়। ইয়ে দর্শনক জীৱনৰ সকলো জ্ঞানৰ মূল উৎসৰ সত্য ব্যাখ্যা কাৰক হিচাপে বিবেচনা কৰি লয়। চিচেৰোয়ে (Cicero) দর্শনক 'সকলো কলাৰ মাতৃ' ৰূপে বর্ণনা কৰিছিল। (Mother of all arts)

গতিকে, আমি দর্শনক 'সকলো জ্ঞানৰ সংশ্লেষক (Synthesizer) হিচাপে চাব পাৰোঁ। দর্শন হৈছে জীৱনৰ সকলো প্রশ্নৰ উত্তৰ দিয়াৰ এক প্রয়াস। আন অর্থত, দর্শনে মানুহক তেওঁক 'নিজক' আৰু এই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডখনক, যাৰ তেওঁ এক অংশ তাক বুজিবলৈ সক্ষম কৰি তোলে। দর্শনে মানুহৰ অভিজ্ঞতাসমূহৰ অর্থ প্রদান কৰে সেই অনুপাতে, ই হৈছে জীৱনৰ এক দিশ।

৮.৩.১ দর্শনৰ আধাৰত প্রতিষ্ঠিত শিক্ষাৰ দিশসমূহ

বর্তমান, শিক্ষাৰ সকলো দিশ অথবা অধ্যয়নৰ বিষয়সমূহ দার্শনিক নীতিসমূহৰ ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত আৰু নির্দ্ধাৰিত। তাৰেই এক সংক্ষিপ্ত ৰূপত প্রকাশ কৰা হ'ল—

- আধুনিক মানুহক শিক্ষাৰ এক উপযুক্ত লক্ষ্য নির্দ্ধাৰণৰ ক্ষেত্রত দর্শনে 'পৰিদর্শক' হিচাপে কাম কৰে।
- দর্শনে উপযুক্ত পাঠ্যক্রমৰ জৰিয়তে আমাৰ অতীতৰ সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যসমূহৰ উপযুক্ত উপাদানসমূহ নির্ধাৰণ কৰিব পাৰে আৰু বিদ্যালয়ৰ সেই সমূহ নৱপ্রজন্মলৈ প্রৱাহিত কৰিব পাৰে। সেয়েহে, পাঠ্যক্রম প্রস্তুতকৰণ প্রয়োজনীয়ভাৱে দর্শনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।
- এক উপযুক্ত কার্যক্ষম আৰু বিজ্ঞানসম্মত শিক্ষণ পদ্ধতিৰ আৱির্ভাৱৰ মূলতে হৈছে দার্শনিক আদর্শসমূহৰ ব্যৱহাৰ। বর্তমান সময়ৰ শিশু শিক্ষাৰ সকলো নতুন পদ্ধতিসমূহ শিক্ষা দর্শনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত।
- বিদ্যালয়ত এক সুস্থ আৰু আদর্শ নীতি আৰু অনুশাসন মানি চলাৰ মূলতে সুস্থ শৈক্ষিক দর্শনৰ প্রয়োগকে সূচায়। দার্শনিক অর্ন্তদৃষ্টিয়ে শিক্ষকক তেওঁৰ নিজস্ব কার্যক্ষম শিক্ষণ পদ্ধতি আৰু অনুশাসন আৱির্ভাৱত সহায় কৰে।
- শিক্ষাৰ জৰিয়তে শিশুৰ এক আদর্শ ব্যক্তিত্ব গঢ়ি তোলাৰ ধাৰণা, শিক্ষকৰ বাবে এক দার্শনিক চিন্তাধাৰাৰ বিষয়। শিশুৰ ব্যক্তিত্বৰ ওপৰত, শিক্ষকৰ ব্যক্তিত্বৰ প্রভাৱ বহুলভাৱে দার্শনিক ধাৰণাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

জন ডিউই (John Dewey) ঃ ১৮৫৯-১৯৫২ ঃ আমেৰিকাৰ শিক্ষাবিদ, সমাজ সংস্কাৰক আৰু দার্শনিক

৮.৩.২ দর্শন আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পর্ক

এতিয়ালৈকে আমি দর্শনৰ অর্থ জানিবলৈ সক্ষম হ'লো। আহক, আমি এতিয়া কিদৰে দর্শন আৰু শিক্ষা ইটো আনটোৰ লগত সম্পর্কযুক্ত তাক আলোচনা কৰোঁ। প্রকৃততে, শিক্ষা আৰু দর্শন ঘনিষ্ঠভাৱে সম্পর্কযুক্ত। শিক্ষা হৈছে জীৱন প্রস্তুতকৰণৰ এক ব্যৱহাৰিক কলা। ই শিশুৰ আচৰণসমূহ সংশোধন কৰিব বিচাৰে আৰু ব্যক্তিত্বৰ সর্বাংগীণ বিকাশত গুৰুত্ব প্রদান কৰে, যাৰ বাবে ই দর্শনৰ ওপৰত নির্ভৰশীল হ'বলগীয়া হয়। দর্শন হৈছে শিক্ষাৰ গাঁথনিৰ মূল ভেঁটিস্বৰূপ। শিক্ষাৰ এনে কোনো সমস্যা নাই, যিবোৰ দর্শনৰদ্বাৰা সমাধান কৰা হোৱা নাই। ডিউইয়ে কৈছিল "Philosophy is the theory of education in its most phases." "প্রায় সকলো স্তৰতে দর্শন হৈছে শিক্ষাৰ তত্ত্ব।"

শিক্ষা আৰু দর্শনৰ সম্পর্ক তলত দিয়া ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি—

- **শিক্ষাই অনুসৰণ কৰিবলগীয়া দিশসমূহ দর্শনে নির্দ্ধাৰণ কৰি দিয়ে ঃ** আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰিছো যে শিক্ষা হৈছে শিশুৰ আচৰণৰ সংশোধনকৰণ। কিন্তু প্রশ্ন হয় এই সংশোধন কিদৰে কৰা হয়? নির্দেশনাত কি সংশোধন কৰা উচিত? সংশোধনৰ আঁৰৰ আদর্শ আৰু নীতিসমূহ কি হোৱা উচিত? এই সকলোবোৰ সমস্যা দর্শনৰ দ্বাৰা সমাধান কৰা হয়। শিশুৰ আচৰণ সংশোধন কৰাৰ ক্ষেত্রত শিক্ষকে কি পথ অনুসৰণ কৰা উচিত তাক দর্শনে আঙুলিয়াই দিয়ে। সেয়েহে দর্শনে শিক্ষাৰ কার্যাৱলীসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰে আৰু শিক্ষা হৈছে দার্শনিক চিন্তাধাৰাৰ ব্যৱহাৰিক কার্যাৱলী। এই অর্থত, শিক্ষা হৈছে দর্শনৰ প্রয়োগকৰণ অথবা শিক্ষাৰ দর্শন হৈছে ব্যৱহাৰিক বা প্রায়োগিক দর্শন। ই হৈছে শিক্ষাৰ সমস্যাসমূহ অধ্যয়নৰ ক্ষেত্রত দর্শনৰ ব্যৱহাৰ। ইয়াকে শিক্ষাৰ দর্শন হিচাপে জনা যায়।
- **শিক্ষা হৈছে দর্শনৰ প্রচাৰৰ এক সর্বশ্রেষ্ঠ উপায় ঃ** প্রত্যেকজন দার্শনিকে তেওঁলোকৰ নিজস্ব উদ্দেশ্য, আদর্শ আৰু নীতিসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰি লয় আৰু সেই উদ্দেশ্য, আদর্শ আৰু নীতি অনুযায়ী তেওঁ জীৱন নির্বাহ কৰে। তেওঁ লগতে বিচাৰে আনেও তেওঁৰ বিশ্বাসৰ প্রতি ৰূপান্তৰিত হওঁক আৰু সেই অনুপাতে জীৱন যাপন কৰক। একমাত্র শিক্ষাৰ জৰিয়তেহে তেওঁ এই লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰে, যি দর্শনৰ প্রচাৰৰ এক অন্যতম উপায়। সেয়েহে ক'ব পাৰি দর্শনে জীৱনৰ লক্ষ্য নিৰূপণ কৰে আৰু শিক্ষাই এই লক্ষ্য আহৰণৰ উপায় প্রদান কৰে। ৰ'ছে (Ross) তেওঁৰ উক্তিৰদ্বাৰা এই কথাযাৰৰ শুদ্ধ আৰু সংক্ষিপ্ত ৰূপ প্রদান কৰিছিল "দর্শন আৰু শিক্ষা এটা মুদ্রাৰ ইপিঠি-সিপিঠি স্বৰূপ। ইয়াৰ প্রথমটো হৈছে ভাৱনাযুক্ত আৰু আনটো হৈছে ইয়াৰ

সক্রিয় অংশ।"

- **পৃথিৱীৰ বিখ্যাত দার্শনিকসমূহ বিখ্যাত শিক্ষাবিদো ঃ** সকলো বিখ্যাত শিক্ষাবিদসকল দার্শনিক আৰু তেওঁলোকে ধাৰণা কৰা শিক্ষাৰ ব্যৱস্থাই তেওঁলোকৰ দার্শনিক চিন্তাধাৰাৰ এক নিকা চাপ বহন কৰে। আপুনি এয়া ভালদৰে জানে যে মহাত্মা গান্ধী (Mahatma Gandhi) আৰু ৰবীন্দ্রনাথ ঠাকুৰৰ (Rabindra Nath Tagore)ৰ নিজ নিজ চিন্তাদর্শন ক্রমে বুনিয়াদী শিক্ষা পদ্ধতি আৰু শান্তি নিকেতন শিক্ষা পদ্ধতিৰ যোগে আত্মপ্রকাশ কৰি উঠিছে। বিখ্যাত দার্শনিক যেনে প্লেটো (Plato), এৰিষ্টটল (Aristotle), ৰুছো (Rousseau) আৰু স্পেনচাৰ (Spencer) বিখ্যাত শিক্ষাবিদো আছিল। উদাহৰণস্বৰূপে, জন ডিউই কেৱল তেওঁৰ দার্শনিক চিন্তাধাৰাৰ বাবে নহয়, তেওঁৰ শৈক্ষিক ধাৰণাসমূহৰ বাবেও জনাজাত। সেয়েহে Fiehte কৈছিল যে 'দর্শনৰ সহায় নোলোৱাকৈ শিক্ষাৰ কলা অসম্পূর্ণ।' সেয়েহে, শিক্ষা আৰু দর্শনৰ মাজত থকা সম্পর্ক প্রয়োজনীয়। এটাৰ অবিহনে আনটো অসম্পূর্ণ।
- **শিক্ষাৰ বিস্তৃত দিশসমূহ দর্শনে নির্দ্ধাৰণ কৰে ঃ** শিক্ষাৰ প্রতিটো ক্ষেত্রতে দর্শন, প্রয়োজনীয় হিচাপে পৰিগণিত হয়। দর্শনে শিক্ষাক লক্ষ্যসমূহ প্রদান কৰে আৰু লক্ষ্যই শিক্ষাৰ পাঠ্যক্রম, শিকণৰ পদ্ধতি, বিদ্যালয় সংগঠন আৰু অনুশাসনৰ সমস্যাসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰে। ই লগতে শৈক্ষিক প্রক্রিয়াত শিক্ষকৰ ভূমিকাও নির্দ্ধাৰণ কৰে। সেয়েহে দর্শন হৈছে শিক্ষাৰ পটভূমি। এয়া স্পষ্টভাৱে কোৱা হৈছে যে, "দর্শন অবিহনে শিক্ষা হৈ পৰিব এক অন্ধ প্রচেষ্টা আৰু শিক্ষা অবিহনে দর্শন হৈছে অসম্পূর্ণ আৰু অবৈধ।"

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং১ ঃ দর্শনৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ প্রদান কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন নং২ ঃ 'দর্শন' কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং৩ ঃ দর্শন আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পর্কৰ দিশসমূহ চমুকৈ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৮.৪ আদর্শবাদ আৰু ইয়াৰ শৈক্ষিক নীতিসমূহ

আদর্শবাদ হৈছে দর্শনৰ এটি পুৰণি চিন্তাধাৰা। আধুনিক চিন্তাধাৰাতো ইয়াৰ যথেষ্ট গুৰুত্ব আছে। এয়া বিশ্বাস কৰা হয় যে, চিন্তাধাৰাৰ সত্ৰ হিচাপে 'Idealism' 'ভাৱবাদ' শব্দটো 'Ideals' 'আদর্শ' বা 'Ideas' 'ধাৰণা'ৰ পৰা আহিছে। জীৱনৰ দর্শন হিচাপে ই পৃথিৱীৰ দার্শনিকসকলৰ যেনে চক্রেটিছ (Socrates), প্লেটো (Plato) আৰু কান্ট (Kant) আছিল আদর্শবাদী। এই দর্শনৰ মূল ভেটি হৈছে প্লেটোৰ বিশ্বজনীন সত্য বা ধাৰণাৰ অধিবিদ্যামূলক বচন। আদর্শবাদে 'মানুহ' আৰু বিশ্বব্রহ্মাণ্ডখনক' 'আত্মা' আৰু 'মন'ৰ ৰূপত বিৱৰণ কৰি দিব বিচাৰে। ভাৱবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ হৈছে—

- ভাৱবাদৰ মতে বস্তুসমূহৰ চূড়ান্ত সত্যতা নাই। বস্তুৰ ধাৰণাকৃত আকাৰটো সত্য হয়, কিন্তু; ইয়াৰ আহিলাগত দিশটো হ'ল অসত্য।
- বস্তুবাদী জগতখন ক্ষণস্থায়ী আৰু পৰিৱর্তণীয়। চূড়ান্ত সত্যতা আদর্শ আৰু মূল্যবোধসমৃদ্ধ, যিটো হ'ল অপৰিৱর্তনীয় আৰু চিৰন্তন।
- ইয়াৰ আধাৰত, শৰীৰ হ'ল অসত্য, কাৰণ ই মৰণশীল। আত্মা সত্য কাৰণ ই হ'ল অমৰ।
- মানৰ জীৱনৰ উদ্দেশ্য হ'ল অমৰ আৰু পৰিৱর্তনীয় আত্মাৰ উপলব্ধি কৰণ।
- ভাৱবাদে মানুহক উদ্যমী সত্বা বুলি অভিহিত কৰে। এইটো এনে একধৰণৰ আধ্যাত্মিকতা যিটোৰ দ্বাৰা মানুহক আন জীৱ-জন্তুতকৈ পৃথক বুলি কোৱা হৈছে।
- মূল্যবোধসমূহ চূড়ান্ত আৰু অপৰিৱর্তনীয়। মানুহে কেতিয়াও মূল্যবোধ সৃষ্টি কৰিব নোৱাৰে। মানুহৰ জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল চূড়ান্ত মূল্যবোধৰ উপলব্ধি যিটোৱে তেওঁলোকক সত্য, শিৱ আৰু সুন্দৰৰ (Truth, Beauty and Goodness) ওচৰলৈ লৈ যায়।
- চূড়ান্ত সত্যৰ জ্ঞানেই হ'ল প্রকৃত জ্ঞান। এই জ্ঞান হ'ল যুক্তিযুক্ত আৰু ই অর্ন্তদৃষ্টিৰ ফলশ্রুতি বা পৰিণতি। ই ইন্দ্রিয়সমূহৰ বিষয়বস্তু নহয়।
- আদর্শবাদে এগৰাকী ব্যক্তিৰ পূর্ণ পর্যায়ৰ বিকাশক বিশ্বাস কৰে। আদর্শবাদীসকলৰ মতে, ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ মানে শুদ্ধতাত উপনীত হোৱা।

৮.৪.১ আদর্শবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ

শিক্ষাত আদর্শবাদ ঃ

দর্শনৰ আদর্শবাদ সত্রই কিদৰে শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত প্রভাৱ পেলাইছে, আলোচনা কৰোহঁক। শিক্ষাৰ দর্শনত আদর্শবাদৰ প্রতিনিধিত্ব বহন কৰিছিল— প্লেটো,

কনেনিয়াচ, কাণ্ট, পেষ্টালজী, হেগেল, ফ্রোবেল, ৰবীন্দ্ৰ নাথ ঠাকুৰ আৰু মহাত্মা গান্ধীয়ে। এইসকল আদর্শবাদী দার্শনিকে বিশ্বাস কৰিছিল যে, মানুহে একোটা উদ্দ্যমী সত্তা লৈ জন্ম গ্ৰহণ কৰে আৰু শিক্ষাৰ জৰিয়তে তেওঁ এই সত্তা অনুভৱ কৰিব পাৰে আৰু তাৰ সত্য প্ৰকৃতিক বুজিব পাৰে। এতিয়া আমি, আদর্শবাদ মতে শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্ৰম, শিকনৰ পদ্ধতি, শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু অনুশাসনৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম।

আদর্শবাদ আৰু শিক্ষাৰ লক্ষ্য ঃ

যিহেতু আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰিছো যে, আদর্শবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, মানুহ হৈছে একোটা আধ্যাত্মিক জীৱ আৰু ঈশ্বৰৰ সর্বশ্ৰেষ্ঠ সৃষ্টি, সেয়েহে আদর্শবাদ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য বা লক্ষ্যসমূহ সেই ধাৰণাৰ ওপৰতে প্ৰতিষ্ঠিত।

- **মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ উৰ্দ্ধমুখীকৰণ (Exaltation of Human Personality):**
  মানুহৰ ব্যক্তিত্ব হৈছে সর্বশ্ৰেষ্ঠ সম্পত্তি আৰু শিক্ষাই এই ব্যক্তিত্বৰ উন্নীতকৰণৰ আৰু উৰ্দ্ধমুখীতাৰ বাবে প্ৰয়াস কৰা উচিত। ব্যক্তিত্বৰ উৰ্দ্ধমুখীতা নির্ভৰ কৰে, সামাজিক আৰু সাংস্কৃতিক পৰিবেশত 'আত্মা'ৰ সর্বোচ্চ গুণাৱলীসমূহৰ উপলব্ধিৰ ধাৰণাৰ ওপৰত। সেয়েহে, আদর্শবাদে শিক্ষাৰ আধ্যাত্মিক আৰু সাংস্কৃতিক লক্ষ্যৰ দাবী কৰে, যাৰ জৰিয়তে মূল্যবোধসমূহ আহৰণ কৰিব পৰা যায়, লগতে সম্পূর্ণ আত্ম উপলব্ধিকৰণ সম্ভৱপৰ হৈ উঠে।

- **বিশ্বজনীন শিক্ষা (Universal Education) :**
  ওপৰত উল্লেখ কৰা মর্মে, 'আত্মোপলব্ধি' কেইজনমান ব্যক্তিৰ মাজতে সীমাবদ্ধ হৈ থকাটো উচিত নহয়। এখন আদর্শবাদী সমাজত, জাতি, বর্ণ, সামাজিক স্থান নির্বিশেষে শিশুৰ শিক্ষা বিশ্বজনীন হোৱা উচিত।

- **সাংস্কৃতিক পৰিবেশৰ উন্নীতকৰণ (Enrichment of Cultural Environment) :**
  আদর্শবাদে শিক্ষাক সাংস্কৃতিক পৰিবেশ উন্নীতকৰণৰ এক উপায় হিচাপে বিবেচনা কৰে। আমি জানো যে, মানুহ নিজেই সাংস্কৃতিক পৰিবেশৰ সৃষ্টিকর্তা। আদর্শবাদী শিক্ষাৰ লক্ষ্য হৈছে শিক্ষাৰ জৰিয়তে সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণ কৰা আৰু উন্নীত কৰা লগতে সাংস্কৃতিক ক্ষেত্ৰখনৰ পৰিধি বর্দ্ধিত কৰা।

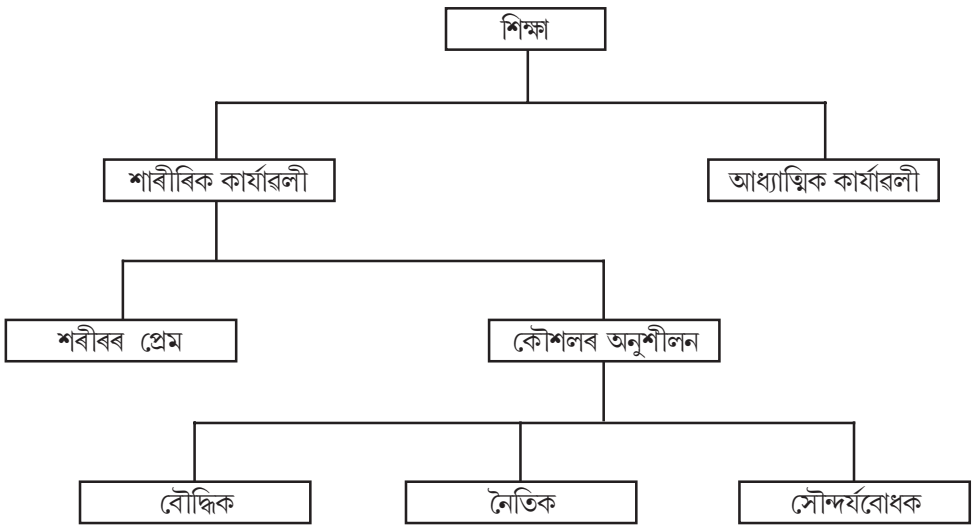
- **নৈতিক মূল্যবোধৰ বীজ ৰোপণ (Cultivation of Moral Valves) :** শিশুসকলৰ নৈতিক জ্ঞানশক্তিৰ বিকাশ, আদর্শবাদীসকলৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উদ্দেশ্য। ভাল আৰু বেয়াৰ মাজৰ পার্থক্য নির্ণয় কৰাৰ সক্ষমতা শিক্ষাই বিকাশ কৰা উচিত আৰু শিক্ষাই শিশুসকলৰ ইচ্ছাশক্তিৰ বিকাশ কৰা উচিত যাতে তেওঁলোকে 'ভাল' অনুসৰণ আৰু 'বেয়া' ত্যাগ কৰিবলৈ সক্ষম হৈ পৰে। 'সত্যম শিৱম সুন্দৰম'ৰ শুদ্ধ উপাসনা আৰু প্রশংসাৰ জৰিয়তেহে ইয়াক আহৰণ কৰিব পাৰি। সত্যম, শিৱম আৰু সুন্দৰমৰ জ্ঞানেই হৈছে সর্বোচ্চ মূল্যবোধ।

আদর্শবাদ আৰু পাঠ্যক্রম ঃ

এতিয়া, প্রশ্ন উত্থাপিত হয় যে, ওপৰোক্ত এই উদ্দেশ্যসমূহ পৰিপূৰণ কৰিবলৈ কি প্রকৃতিৰ পাঠ্যক্রম হোৱা উচিত? সেই অনুপাতে, বিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্রমসমূহ সেইসমূহ বিষয়ক লৈ প্রস্তুত হ'ব লাগে, যিসমূহ এই উদ্দেশ্যসমূহৰ পৰিপূৰক—

আদর্শবাদৰ মহান প্রৱর্তক প্লেটোৱে 'আদর্শ'ৰ দৃষ্টিভংগীৰ পৰা পাঠ্যক্রমৰ ধাৰণা কৰিছিল, তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে জীৱনৰ সর্বোচ্চ আদর্শ হৈছে সর্বোচ্চ 'বস্তু'ৰ আহৰণ, যিটো আভ্যন্তৰীণ মূল্যবোধ যেনে— সত্য, শিৱ আৰু সুন্দৰৰ উপদেশৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰিব পাৰি। এই তিনিপ্রকাৰৰ মূল্যবোধে তিনিপ্রকাৰৰ কার্যাৱলীৰ নির্দ্ধাৰণ কৰে। যেনে— বৌদ্ধিক, নন্দনতাতিত্ত্ব আৰু নৈতিক। এই প্রতিটো প্রকাৰৰ কার্যাৱলীসমূহ অধ্যয়নৰ দ্বাৰা নিবেদিত হয় আৰু ই পাঠ্যক্রমৰ এক অংশ হোৱা উচিত। বিভিন্নধৰণৰ বিষয় যেনে— ভাষা, সাহিত্য, বিজ্ঞান, গণিত, ইতিহাস আৰু ভূগোলৰ দ্বাৰা বৌদ্ধিক কার্যাৱলীসমূহ নিবেদিত হয়। কলা আৰু কবিতাৰ অধ্যয়নৰ দ্বাৰা নান্দনিক বা সৌন্দর্যাত্মিক কার্যাৱলীসমূহ আড়ম্বৰিত হয় আৰু ধর্ম, নীতিসম্বন্ধীয় আৰু অধিবিদ্যা (সৃষ্টি আৰু জ্ঞান সম্পর্কীয় দর্শনশাস্ত্র)ৰ অধ্যয়নৰ জৰিয়তে নৈতিক কার্যাৱলীসমূহ প্রতিনিধিত্ব হয়।

একে সময়ত, শিক্ষাৰ আদর্শবাদী দর্শনে শাৰীৰিক শিক্ষাকো অৱহেলা নকৰে। ই ৰৱঞ্চ এক সুস্থ দেহত এক সুস্থ মন সৃষ্টিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে। সেয়েহে আদর্শবাদীসকলৰ মতে শাৰীৰিক ব্যায়াম, শাৰীৰিক স্বাস্থ্যবিজ্ঞান, খেল বিষয়ক ব্যায়াম আৰু মল্ল যুঁজ, পাঠ্যক্রমৰ অংশ হোৱা উচিত। আদর্শবাদী পাঠ্যক্রমৰ বিষয়ে অধিক জানিবলৈ আমি নক্সা নং ১ৰ সহায় ল'ব পাৰো—

নক্সা নং ১ ঃ আদৰ্শবাদী শিক্ষাৰ আঁচনি।

আদৰ্শবাদ আৰু শিক্ষাদান পদ্ধতি ঃ

এই দৰ্শনৰ পাঠ্যক্ৰমৰ বিষয়ে জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ পিছত, "এই পাঠ্যক্ৰম কিদৰে নিৰ্বাহ কৰা হ'ব? সেই নিৰ্বাহৰ ধাৰণা গ্ৰহণ কৰা উচিত। শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিৰ সম্পৰ্ক, আদৰ্শবাদীসকলে নিম্নোক্ত পদ্ধতিসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে—

- 'প্ৰশ্ন আৰু আলোচনা' পদ্ধতিসমূহ শিক্ষকে গ্ৰহণ কৰা উচিত। তেওঁ চিন্তা উত্তেজিত কৰা প্ৰশ্নসমূহ উত্থাপন কৰা উচিত যাতে অধ্যয়ন কৰা বিষয়সমূহে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ 'অৰ্থ' আৰু গুৰুত্ব বহন কৰে।
- আদৰ্শবাদীসকলে 'বক্তৃতা পদ্ধতি'কো সমৰ্থন কৰে কিন্তু; তেওঁলোকৰ মতে, এই পদ্ধতি যথাৰ্থ তথ্য আৰু বস্তুনিষ্ঠ সংবাদৰ নিবেদনতহে সীমাবদ্ধ।
- দুজন প্ৰখ্যাত আদৰ্শবাদী পেষ্টালজী আৰু ফ্ৰৱেলে শিশুৰ ক্ষেত্ৰত জ্ঞান আহৰণৰ বাবে "আত্ম কাৰ্যাৱলী"ৰ সমৰ্থন কৰিছিল। শিশুৱে কামৰ জৰিয়তে শিকা উচিত। সৃষ্টিশীল কৰ্মৰাজি আৰু অভিজ্ঞতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি, কৰ্মশীল নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰা উচিত। আদৰ্শবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, সৃষ্টিশীল কৰ্মৰাজিয়ে শিশুৰ সৰ্বোচ্চ গুণাৱলীসমূহৰ আত্ম প্ৰকাশ আৰু আত্ম আহৰণত সহায় কৰে।
- আদৰ্শবাদী শিক্ষাদান পদ্ধতিসমূহৰ ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব লাভ কৰা আন এক পদ্ধতি হৈছে 'অনুকৰণ পদ্ধতি'। অনুকৰণ পদ্ধতিত, শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ সন্মুখত কিছুমান সাহিত্যিক, কলা সম্পৰ্কীয়, সাঙ্গীতিক, বিজ্ঞানসন্মত বা অন্যান্য আৰ্হি উপস্থাপন কৰে, শিক্ষাৰ্থীসকলক সেইসমূহ পৰ্যবেক্ষণ কৰিব দিয়ে আৰু একে আৰ্হিত পুনঃ উৎপাদন কৰিবলৈ প্ৰয়াস কৰিব দিয়ে।

আদর্শবাদ আৰু শিক্ষক ঃ

আদর্শবাদী শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্ৰত, শিক্ষকৰ অপৰিহার্য আদর্শবাদ দর্শনত শিক্ষকৰ স্থান অতি উচ্চ । আদর্শবাদীসকলৰ মতে, শিক্ষকৰ অবিহনে শিক্ষাদান প্রক্রিয়াৰ কার্যকৰীকৰণ অসম্ভৱ। শিক্ষকে শিশুৰ বিকাশৰ বাবে এক বিশেষ পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰে আৰু মার্গ প্রদর্শন কৰে, যাতে শিশুৱে পৰিপক্কতাৰ দিশত আগুৱাই যাব পাৰে। কিণ্ডাৰগার্টেনৰ শিক্ষাৰ আৰ্হি আৰু শিক্ষক সম্পর্কত তেওঁ কি কৈছিল? আমি জনা উচিত আৰু এই সম্পর্কত আমি সচেতন হোৱা উচিত। বিদ্যালয় হৈছে এখন বাগিছা, শিক্ষার্থী পালন-পোষণ বিচৰা হৈছে— একো একোটা মনোহৰ গছপুলি। শিক্ষক হৈছে এক সতর্ক 'মালী' যাৰ প্রধান কার্য হৈছে তেওঁৰ দায়িত্বৰ অধীনত অতি সাৱধানে সূক্ষ্ম মানৱীয় গছপুলিসমূহৰ আলপৈচান ধৰা আৰু এইদৰে তেওঁলোকক সুন্দৰতা আৰু পৰিপক্কতাৰ দিশত বিকশিত হোৱাত সহায় কৰা। সেয়েহে, আদর্শবাদ অনুসৰি, শিক্ষাৰ আৰ্হিত, শিক্ষকৰ স্থান সর্বশ্রেষ্ঠ। তেওঁ এজন বন্ধু, দার্শনিক আৰু মার্গ প্রদর্শক হিচাপে কাম কৰা উচিত আৰু শিক্ষার্থীক 'আত্ম আহৰণ'ৰ দিশত আগুৱাই লৈ যোৱা উচিত।

আদর্শবাদ আৰু অনুশাসন ঃ

আদর্শবাদীসকলে শিশুক সম্পূর্ণ স্বাধীনতা দিয়াৰ পক্ষপাতী নহয়। সম্পূর্ণ শৈক্ষিক ব্যৱস্থাটোৱে আদর্শ-কেন্দ্রিক, সেয়েহে, শিশুসকলে কিছুমান নির্দিষ্ট আদর্শ আহৰণ কৰা উচিত, যি নেকি, কঠোৰ অনুশাসনৰ অবিহনে সম্ভৱপৰ নহয়। আদর্শবাদীসকলে অনুভৱ কৰে যে, 'আত্ম-অনুভৱ'ৰ বাবে কঠোৰ অনুশাসন প্রয়োজনীয়। এক আত্ম-অনুশাসিত জীৱনৰ জৰিয়তেহে 'আধ্যাত্মিক আহৰণ' সম্ভৱপৰ। কিন্তু এই অনুশাসনে আভ্যন্তৰীণ নিয়ন্ত্রণক কেৱল নুবুজায়। প্রকৃততে, ই হৈছে এক স্বতঃস্ফূর্ত আৰু আত্মস্থাপিত নিয়ন্ত্রণ আৰু সেয়েহে, অনুশাসনৰ সৈতে স্বাধীনতা মিলিত হোৱা উচিত। শিশুসকলক নির্দ্ধাৰিত লক্ষ্যৰ প্রতি পৰিচালিত কৰা উচিত, যাৰবাবে, এক নির্দ্ধাৰিত দিশত, তেওঁলোকৰ স্বাধীনতা সীমাবদ্ধ কৰা হয়, যাতে, তেওঁ ভুল পথে পৰিচালিত নহয়। শৈক্ষিক অনুষ্ঠানসমূহত, পৰিচালিত আৰু নিয়ন্ত্রিত স্বাধীনতাৰ বাবে অনুমতি প্রদান কৰা হয়। শিশুৰ বাবে অনুশাসন প্রয়োজনীয়, কিয়নো এই অনুশাসনে তেওঁলোকক কিছুমান নৈতিক গুণাৱলী যেনে— নম্রভাৱ, সৰলতা, সময়ানুৱর্তিতা, সত্যবাদীতা আৰু অন্যান্য গুণসমূহ বিকাশ কৰাত সহায় কৰে।

আদর্শবাদৰ মূল্যায়ন ঃ

শিক্ষাৰ দর্শন হিচাপে আধুনিক শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত, আদর্শবাদে যথেষ্ট অৰিহণা যোগাইছে। নিম্নোক্ত কাৰণৰ ভিত্তিত, আমি শিক্ষাৰ এই দর্শনক প্রশংসা কৰিবই লাগিব।

- আদর্শবাদে 'মন', 'শক্তি' আৰু 'আত্মা'ৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত গুৰুত্ব প্রদান কৰে আৰু ব্যক্তিৰ পৰিপক্কতাক শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হিচাপে গুৰুত্ব প্রদান কৰে।
- আদর্শবাদৰ মতে, চূড়ান্ত সত্যৰ জ্ঞানেই হৈছে প্রকৃত জ্ঞান, যি হৈছে স্বর্গীয় আৰু ই মনৰ স্বাধীনতা প্রদান কৰে।
- আদর্শবাদে 'আত্ম-অনুশোচনা'ৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।
- আদর্শবাদে ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ সম্পূর্ণ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।
- আদর্শবাদে বিশ্বাস কৰে যে, প্রতিজন ব্যক্তিয়ে শিক্ষা আহৰণৰ এক সুবিধা প্রদান কৰা উচিত। আদর্শবাদৰ প্রধান লক্ষ্য হৈছে 'বিশ্বজনীন শিক্ষা'।
- আদর্শবাদৰ মতে, শিক্ষা হৈছে আদর্শকেন্দ্রিক। সেয়েহে ই শৈক্ষিক প্রক্রিয়াত, শিক্ষকৰ বিশেষ স্থান প্রদান কৰে।
- আদর্শবাদ দর্শনে শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্রম, শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিৰ বাবে এক স্পষ্ট নির্দেশনা প্রদান কৰে।

তথাপিও, আদর্শবাদ সমালোচিত হৈছে। আদর্শবাদৰ প্রতিবন্ধকসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- আদর্শবাদক এক পুৰণি দর্শন হিচাপে বিবেচনা কৰা হয়। বর্তমানৰ বৈজ্ঞানিক পৃথিৱীত, বিজ্ঞানসন্মত গৱেষণাৰ সুৰৰ লগত আধ্যাত্মিক বিশ্বক গুৰুত্ব দিয়াৰ দিশতো মিলিত নহয়।
- 'শক্তি', 'মন', 'আত্মা' আদি আদর্শবাদী ধাৰণাসমূহৰ শিক্ষাদানৰ শ্রেণীকোঠাত প্রাসংগিকতা নাই।
- শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিসমূহৰ ক্ষেত্রত, আদর্শবাদৰ বিশেষ বৰঙণি নাই।
- আদর্শবাদী শিক্ষা ব্যৱস্থাত, শিক্ষকৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব প্রদান কৰা হৈছে, যিয়ে শিশুক শিক্ষকৰ ওপৰত অতিৰিক্তভাৱে নির্ভৰশীল কৰি তোলে।
- ই মনুষ্য প্রকৃতিৰ ওপৰত অতিৰিক্তভাৱে গুৰুত্ব প্রদান কৰে আৰু বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিবিদ্যাৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান নকৰে।
- আদর্শবাদী শিক্ষা প্রক্রিয়াই, মূলত ঃ শাৰীৰিক, ঔদ্যোগিক, সামাজিক আৰু বর্তমানৰ যান্ত্রিক পৰিবেশক গুৰুত্ব প্রদান নকৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ ঃ

প্রশ্ন নং৪ ঃ আদর্শবাদৰ প্রধান প্রৱর্তকসকলৰ নাম লিখক।

.....

.....

প্রশ্ন নং৫ ঃ আদর্শবাদীসকলৰ মতে, সনাতন বা আভ্যন্তৰীণ মূল্যবোধসমূহ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং৬ ঃ আদর্শবাদৰ মতে শিক্ষাৰ লক্ষ্য কি হোৱা উচিত?

.....

.....

প্রশ্ন নং৭ ঃ আদর্শবাদীসকলে সমর্থন কৰা শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিসমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৮.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দর্শনৰ ইংৰাজী প্রতিশব্দ ‘Philosophy’ দুটা গ্রীক শব্দৰপৰা উৎপত্তি হৈছে। সেই শব্দ দুটা হৈছে ‘Philos’ আৰু ‘Sophia’। Philos মানে হ’ল ‘Love of’ অর্থাৎ ‘ভালপোৱা’ আৰু Sophia মানে হ’ল ‘Wisdom’ অর্থাৎ ‘প্রজ্ঞা’। গতিকে ‘Philosophy’ বা ‘দর্শন’ মানে হৈছে ‘প্রজ্ঞাৰ প্রতি ভালপোৱা’। ইয়াত ‘প্রজ্ঞা’ জ্ঞানৰ সৈতে একে নহয়।
- দর্শন হৈছে জীৱনৰ সকলো প্রশ্নৰ উত্তৰ আহৰণৰ এক প্রচেষ্টা। আন অর্থত, দর্শনে মানুহক তেওঁক নিজক বুজিবলৈ সহায় কৰে লগতে এই বিশ্বব্রহ্মাণ্ডখনক, যাৰ তেওঁ এক অংশ, সেই ব্রহ্মাণ্ডখনক বুজিবলৈ সক্ষম কৰি তোলে। দর্শনে মানুহৰ অভিজ্ঞতাৰ অর্থ প্রদান কৰে আৰু সেয়েহে ই জীৱনৰ এক দিশ।
- আদর্শবাদ হৈছে দর্শনৰ সত্রসমূহৰ আটাইতকৈ পুৰণি সত্র যিয়ে ব্যক্তিৰ ‘মন’ আৰু ‘শক্তি’ৰ বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।
- চিন্তাধাৰাৰ এক ‘সত্র’ হিচাপে ‘আদর্শবাদ’ প্রতিশব্দ ‘Idealism’ শব্দটো ‘Ideals’ ‘আদর্শ’ বা ‘Ideas’ ‘ধাৰণা’ৰ পৰা আহিছে।
- চক্রেটিছ, প্লেটো আৰু কাণ্ট আদি দার্শনিকসমূহ আদর্শবাদী আছিল। এই দর্শনে ইয়াৰ মূল সুঁতি গ্রহণ কৰিছে প্লেটোৰ বিশ্বজনীন সত্য বা আদর্শৰ আধিবিদ্যা সম্পর্কীয়

বচনৰ পৰা। আদর্শবাদে মানুহ আৰু বিশ্বখনক 'আত্মা' বা 'মন'ৰ ৰূপত ব্যাখ্যা দিব বিচাৰে।

- আদর্শবাদ দর্শনে শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্রম, শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিসমূহৰ বাবে এক স্পষ্ট নির্দেশনা প্রদান কৰে।

৮.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Aggarwal. J. C. (2006) : Theory and principles of education, Vikas publishing house, New Delhi.

2) Bhatia K. K. (2004) : Principles and theories of Education, Kalyani publishers, Ludhiana

3) Chaube S. P. and Chaube A (1997) : Philosophical and sociological foundation of education, Binod pustak, Mandir, Agra.

4) Safaya R and Shaida B. D. (2003) : Modern theory and principles of education, Dhanpat Rai Publishing Company, New Delhi.

5) Taneja V. R. (1976) : Educational thought and practice. Starling publishers pvt. ltd., New Delhi.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দর্শনৰ প্রতিশব্দ হৈছে Philosophy। এই Philosophy শব্দটো দুটা গ্রীক শব্দৰপৰা আহিছে— 'Philos' অর্থাৎ Love of মানে ভালপোৱা আৰু Sophia অর্থাৎ Wisdom মানে প্রজ্ঞা। গতিকে দর্শনৰ ব্যুৎপত্তিগত অর্থ হৈছে প্রজ্ঞাৰ প্রতি ভালপোৱা।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'দর্শন' (Darshan) হৈছে এটি সংস্কৃত শব্দ, যিটো শব্দ প্রায় সকলো ভাৰতীয় ভাষাতে বহুলভাৱে ব্যৱহৃত। দর্শনৰ ভাৰতীয় ধাৰণা Darshan হিচাপে প্রকাশ কৰা হয়।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিক্ষা আৰু দর্শন ইটো আনটোৰ লগত ওতঃপ্রোতভাৱে জড়িত। নিম্নোক্ত দিশসমূহৰ জৰিয়তে এই সম্পর্ক স্পষ্টভাৱে ওলাই পৰিব।

- শিক্ষাই অনুকৰণ কৰিব লগা দিশসমূহ দর্শনে আঙুলিয়াই দিয়ে যেনে— দর্শনে শিক্ষাৰ তত্বসমূহ নির্দ্ধাৰণ কৰে আৰু শিক্ষা হৈছে দার্শনিক চিন্তাধাৰাৰ ব্যৱহাৰিক কার্যাৱলী।
- শিক্ষা হৈছে দর্শনৰ প্রচাৰৰ উত্তম উপায়।
- প্রখ্যাত দার্শনিকসকল প্রখ্যাত শিক্ষাবিদো।
- দর্শনে শিক্ষাৰ সকলো বহুল দিশসমূহ যেনে— শিক্ষাৰ লক্ষ্য, পাঠ্যক্রম, শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি ইত্যাদি নির্দ্ধাৰণ কৰে।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আদর্শবাদৰ প্রধান সমর্থকসমূহ আছিল— প্লেটো, কমেনিয়াছ, কাণ্ট, পেষ্টাল'জী, হেগেল, ফ্রৱেল, ৰবীন্দ্রনাথ ঠাকুৰ, মহাত্মা গান্ধী আদি।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আদর্শবাদৰ মতে, সনাতন মূল্যবোধসমূহ হৈছে— সত্য, শিৱ আৰু সুন্দৰ। (Truth, beauty and goodness)

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আদর্শবাদৰ মতে, শিক্ষাৰ লক্ষ্য হোৱা উচিত— ব্যক্তিৰ ব্যক্তিত্বৰ উর্ধমুখীতা, বিশ্বজনীন শিক্ষা আৰু নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক মূল্যবোধৰ ৰোপণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আদর্শবাদীসকলে শিক্ষাদানৰ কিছুমান পৰম্পৰাগত পদ্ধতিৰ সমর্থন কৰে, যেনে— বক্তৃতা, প্রশ্ন পদ্ধতি, আলোচনা পদ্ধতি ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হিপ্রশ্ন

(ক) চুটি প্রশ্ন ঃ (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ দর্শন বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ আদর্শবাদ বুলিলে আপুনি কি বুজে?

প্রশ্ন ৩ ঃ দর্শনৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত শিক্ষাৰ দিশসমূহ কি কি?

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন ঃ (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ দর্শন আৰু শিক্ষাৰ মাজৰ সম্পর্ক বর্ণনা কৰক। "দর্শন অবিহনে শিক্ষাৰ কলা অসম্পূর্ণ" — আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ আদর্শবাদ বুলিলে কি বুজে? দর্শনৰ সত্ৰ হিচাপে আদর্শবাদৰ প্রধান নীতিসমূহ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিক্ষাৰ তাত্ত্বিক আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত আদর্শবাদৰ ৰৰঙণি মূল্যায়ন কৰক।

*****

অধ্যায় ৯ ঃ দর্শনৰ সত্ৰ হিচাপে প্ৰকৃতিবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য
৯.২ পৰিচয়
৯.৩ প্ৰকৃতিবাদৰ অৰ্থ
৯.৩.১ প্ৰকৃতিবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ
৯.৩.২ প্ৰকৃতিবাদৰ প্ৰকাৰসমূহ
৯.৪ প্ৰকৃতিবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্ৰভাৱ
৯.৪.১ আদৰ্শবাদ আৰু প্ৰকৃতিবাদৰ মাজৰ প্ৰভেদ
৯.৪.২ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিবাদৰ বৰঙণি
৯.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৯.৬ অধিক জানিবলৈ
৯.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
৯.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি ঃ—

- প্ৰকৃতিবাদৰ বিভিন্ন নীতি আৰু ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহৰ বিষয়ে জানিবলৈ সক্ষম হ'ব
- প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শন আৰু শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত ইয়াৰ প্ৰভাৱ বৰ্ণনা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।

৯.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে আপোনাক দৰ্শনৰ আন এক সত্ৰৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিয়ে। এই সত্ৰক প্ৰকৃতিবাদ 'দৰ্শন' হিচাপে জনা যায়। এই দৰ্শনে 'প্ৰকৃতি'ক সৰ্বোচ্চ হিচাপে বিবেচনা কৰে। আদৰ্শবাদৰ দৰে প্ৰকৃতিবাদেও বিস্তৃত পৰিমাণে শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত প্ৰভাৱ পেলাইছে। এই অধ্যায়টিত প্ৰকৃতিবাদনো কি, ইয়াৰ বিভিন্ন নীতি আৰু ভিন্ন প্ৰকাৰসমূহৰ বিষয়ে জানিবলৈ সক্ষম হ'ব, ইয়াৰ উপৰি, এই অধ্যায়টিয়ে প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনে শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত কিদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছে তাক প্ৰতিফলিত কৰিব।

৯.৩ প্রকৃতিবাদৰ অর্থ

আদর্শবাদ দর্শনে কিদৰে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রখনক প্রভাৱান্বিত কৰিছে, তাক আমি ভালদৰে বুজি পালো। এতিয়া আমি আন এক দর্শনৰ সত্রৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম, যিয়ে যুগ যুগ ধৰি শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত যথেষ্ট প্রভাৱ পেলাই আহিছে। দর্শনৰ এই সত্র হৈছে 'প্রকৃতিবাদ'। দর্শনৰ সত্র হিচাপে প্রকৃতিবাদ আদর্শবাদতকৈ পৃথক। এই দর্শনৰ সমর্থকসকলে কেৱল প্রকৃতিকহে বিশ্বাস কৰে আৰু প্রকৃতিয়ে অকলে সমগ্র সত্যতাক প্রতিনিধিত্ব কৰে বুলি বিবেচনা কৰে। "প্রকৃতিলৈ ঘূৰি যোৱা" (Back to nature) হৈছে তেওঁলোকৰ 'শ্লোগান' আৰু প্রকৃতিবাদীসকলৰ মতে 'প্রকৃতি ৰ বাহিৰে, প্রকৃতিৰ পিচলৈ আৰু প্রকৃতিতকৈ আন একোৱে নাই' (beyond nature, behind nature and other than nature)

প্রকৃতিবাদৰ মতে, বস্তুগত পৃথিৱীখনেই হৈছে প্রকৃত পৃথিৱী আৰু ই আধ্যাত্মিক বা অলৌকিক বস্তুক অস্বীকাৰ কৰে। প্রকৃতিবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, সকলোবোৰ প্রকৃতিৰ নীতিৰ দ্বাৰাই পৰিচালিত আৰু মানুহৰ জীৱন হৈছে প্রকৃতিৰ আৰ্হিৰ এক অংশ। সেয়েহে তেওঁ এই নীতিসমূহৰ প্রতি সমর্পিত হোৱা উচিত। এই দর্শনৰ প্রধান সমর্থক সমূহ আছিল ডেমোক্রিটাছ, ইপিকিইৰাছ, বেকন, কমেনিয়াছ, হাৰবার্ট স্পেনচাৰ, নান, হাৰলী, ল'কে, কাণ্ট আদি। ৰাসক্ৰ (Rusk) ভাষাত "সেইসকল ব্যক্তিৰ দ্বাৰা গ্রহণ কৰা প্রকৃতিবাদ হৈছে এক দার্শনিক স্থান যিয়ে দর্শনক সম্পূর্ণভাৱে বিজ্ঞানসন্মত দৃষ্টিভংগীৰপৰা সমাগত কৰে।"

প্রকৃতিবাদৰ ব্যাখ্যা প্রদান কৰি পাচী নানে কৈছিল— "প্রকৃতিবাদ বিজ্ঞান নহয়, কিন্তু বিজ্ঞান বিষয়ক এক দাবী। বিশেষভাৱে ই এক দাবী যে বিজ্ঞানসন্মত জ্ঞান হৈছে চূড়ান্ত, য'ত অন্যান্য বৈজ্ঞানিক বা দার্শনিক জ্ঞানৰ কোনো স্থান নাই।"

৯.৩.১ প্রকৃতিবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ

প্রকৃতিবাদ দর্শনক বুজিবলৈ হ'লে আমি ইয়াৰ মৌলিক নীতিসমূহ জানিব লাগিব। নীতিসমূহ হ'ল—

- প্রকৃতিবাদীসকলৰ মতে বস্তুবাদী অথবা শাৰীৰিক বিশ্বখনেই হ'ল প্রকৃত বিশ্ব।
- সকলো জ্ঞানৰ একমাত্র সমল হ'ল প্রকৃতি।
- প্রকৃতিৰ নিয়মসমূহ অপৰিৱর্তনীয় আৰু মানুহে এই নিয়মবোৰ মানি চলিব লাগিব।
- প্রকৃতিবাদে শিশুৰ প্রকৃতি অনুসৰি শিক্ষাৰ পোষকতা কৰিব।
- মানুহে নিজৰ প্রয়োজন অনুসৰি মূল্যবোধ সৃষ্টি কৰিব।
- আত্মা, উদ্যম, ভগৱান আদিৰ দৰে কোনো ঐশ্বৰিক প্রকৃতি থকাৰ সম্ভাৱনীয়তা নাই।

- প্ৰকৃতিবাদে বিশ্বাস কৰে যে মানুহে সমাজ সৃষ্টি কৰে কেৱল তেওঁলোকৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ পূৰণ কৰাৰ বাবে।
- প্ৰকৃতিবাদে বৰ্তমান জীৱনৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব দিয়ে। সেয়েহে মানুহে তেওঁলোকৰ জীৱন সুখময় আৰু আৰামদায়ক কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিব লাগিব।

৯.৩.২ প্ৰকৃতিবাদৰ প্ৰকাৰ বা ভাগবোৰ

প্ৰকৃতিবাদে নিজকে তিনিটা প্ৰধান ভাগত প্ৰকাশ কৰে আৰু আপুনি এই ভাগসমূহৰ লগত পৰিচিত হোৱাটো উচিত।

শাৰীৰিক প্ৰকৃতিবাদ ঃ শাৰীৰিক প্ৰকৃতিবাদে মানুহৰ কাৰ্যাৱলী, ব্যক্তিৰ অভিজ্ঞতা আৰু ভৌতিক বিজ্ঞানৰ ভিত্তিত ব্যক্তিৰ অনুভৱ আৰু আৱেগসমূহ বৰ্ণনা কৰে। ভৌতিক বিজ্ঞানৰ নীতিসমূহৰ পোহৰত, এই দৰ্শনে সমগ্ৰ বিশ্বখনক বৰ্ণনা কৰিব বিচাৰে। সেয়েহে, ই শাৰীৰিক বিশ্বৰ তথ্যসমূহ যিদৰে বৰ্ণনা কৰে, সেইদৰে মানুহৰ জীৱনটো বৰ্ণনা কৰে।

যান্ত্ৰিক প্ৰকৃতিবাদ ঃ প্ৰকৃতিবাদৰ এই প্ৰকাৰে সমগ্ৰ বিশ্বক বস্তুৰে নিৰ্মিত যন্ত্ৰ হিচাপে বিবেচনা কৰে। ই 'আত্ম-চালিত শক্তি' বহন কৰে যিয়ে ইয়াৰ কাৰ্যাৱলীসমূহ নিশ্চিতত কৰে। মানুহকো এক কাৰ্যক্ষম অথবা সক্ৰিয় যন্ত্ৰ হিচাপে ধাৰণাকৃত কৰা হয় যি কিছুমান নিৰ্দ্ধাৰিত পৰিবেশীয় প্ৰভাৱৰ দ্বাৰা কাৰ্যকৰী হৈ উঠে।

জৈৱিক প্ৰকৃতিবাদ ঃ জৈৱিক প্ৰকৃতিবাদে জৈৱিক ক্ৰমবিকাশৰ তত্ত্বৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে। ই বিশ্বাস কৰে যে পৃথিৱীত, জীৱনৰ জৈৱিক ক্ৰমবিকাশৰ দীৰ্ঘকালীন ইতিহাসত, মানুহ হৈছে সৃষ্টিৰ সৰ্বোচ্চ প্ৰকাৰ। মানুহ কেতিয়াও যন্ত্ৰ হ'ব নোৱাৰে। মানুহৰ প্ৰকৃত প্ৰকৃতি তেওঁৰ আভ্যন্তৰীণ গুণাৱলীসমূহেৰে সমৃদ্ধ আৰু মানুহে আভ্যন্তৰীণভাৱে প্ৰাকৃতিক আৰু স্বতঃস্ফূৰ্ত বিকাশৰ বাবে যত্ন কৰে।

৯.৪ প্ৰকৃতিবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্ৰভাৱ

শিক্ষাৰ দৰ্শন হিচাপে, প্ৰকৃতিবাদে শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰত অভূতপূৰ্ব প্ৰভাৱ পেলাইছে। প্ৰকৃতিবাদে বিশ্বাস কৰে যে শিক্ষা শিশুৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি হোৱা উচিত। অৰ্থাৎ শিক্ষা হোৱা উচিত শিশুকেন্দ্ৰিক। শিক্ষাৰ এই শিশুকেন্দ্ৰিক ধাৰণাৰ লগত আপোনালোক পৰিচিত আৰু আপুনি জানে যে শিক্ষকে শিশুৰ মনোবিজ্ঞান বুজি পোৱা উচিত, শিশুৰ

প্ৰয়োজন আৰু সক্ষমতা অনুসৰি শিক্ষকে তেওঁলোকক মাৰ্গ প্ৰদৰ্শন কৰা উচিত। শিশুক কি ধৰণৰ শিক্ষা প্ৰদান কৰা উচিত, তাৰ বিৱৰণ বিখ্যাত প্ৰকৃতিবিদ ৰুছোয়ে তেওঁৰ গ্ৰন্থ 'Emile'ত উল্লেখ কৰিছিল। তেওঁ অনুভৱ কৰিছিল যে, শিক্ষা স্বাধীনতাৰ নীতিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা উচিত। শিশুৰ প্ৰকৃতিদত্ত গুণাৱলীসমূহৰ বিকাশৰ বাবে সম্পূৰ্ণ সুবিধা প্ৰদান কৰাটো শিক্ষা আৰু বিদ্যালয়ৰ প্ৰধান লক্ষ্য হোৱা উচিত। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে, মানুহৰ প্ৰকৃতি কিছুমান নিৰ্দিষ্ট নিয়ম অনুসৰি বিকাশিত হয়। শিক্ষকসকলৰ প্ৰধান দায়িত্ব হৈছে এই নিয়মসমূহৰ জ্ঞান আহৰণ কৰা আৰু সেইসমূহৰ কাৰ্যত বাধা আৰোপ নকৰাকৈ সেইসমূহৰ ব্যৱহাৰ কৰা। এতিয়া আহক, প্ৰকৃতিবাদে শিক্ষাৰ বিভিন্ন দিশত পেলোৱা প্ৰভাৱসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰো।

প্ৰকৃতিবাদ আৰু শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ ঃ

শিক্ষাৰ লক্ষ্য সম্পৰ্কত, বিভিন্ন প্ৰকৃতিবাদী দাৰ্শনিকে বিভিন্ন ধাৰণা প্ৰদান কৰিছে। চমুকৈ, এই সকলোবোৰ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **আত্মপ্ৰকাশ আৰু আত্মসংৰক্ষণ ঃ** যিদৰে আদৰ্শবাদে "আত্ম অনুশোচনাক শিক্ষাৰ লক্ষ্য হিচাপে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল, সেইদৰে, প্ৰকৃতিবাদে 'আত্মপ্ৰকাশ' আৰু আত্ম-সংৰক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল। ইয়াত, আত্মপ্ৰকাশে ইয়াকে বুজাই যে, শিশুসকলক এক প্ৰাকৃতিক পৰিবেশত ৰখা উচিত যাতে, তেওঁ আত্মপ্ৰকাশ আৰু তেওঁৰ প্ৰয়োজন, ইচ্ছা আৰু আকাংক্ষাসমূহ বিনাদ্বিধাই পৰিপূৰণৰ সুবিধা গ্ৰহণ কৰিব পাৰে। এই আদৰ্শৰ পৰিপূৰণৰ বাবে, শিশুসকলক শৰীৰবিদ্যা আৰু স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয় বিদ্যাৰ ব্যৱহাৰিক জ্ঞান প্ৰদান কৰা উচিত।
- **প্ৰবৃত্তিসমূহৰ শোধন ঃ** প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষাই প্ৰবৃত্তিসমূহক মানুহৰ সকলো আচৰণৰ ভেটি আখ্যা দিয়ে। সেয়েহে, এই প্ৰবৃত্তিসমূহ সামাজিকভাৱে উপকাৰী কাৰ্যৰ প্ৰতি পুনঃ পৰিচালনা আৰু শোধন কৰাটো শিক্ষাৰ প্ৰধান লক্ষ্য হোৱা উচিত।
- **ব্যক্তিৰ অৱস্থিতি ঃ** প্ৰকৃতিবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, যোগ্য জনেহে কেৱল জীয়াই থকা উচিত। শিক্ষাই শিশুসকলক জীয়াই থকাৰ বাবে সংগ্ৰাম কৰিবলৈ আৰু অৱস্থিতি পৰিপূৰণ কৰিবলৈ প্ৰস্তুত কৰা উচিত। ই শিশুসকলক জীৱনৰ পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশৰ লগত শাৰীৰিক আৰু মানসিকভাৱে সমাযোজন কৰিবলৈ সহায় কৰা উচিত।
- **ব্যক্তিত্বৰ স্বায়ত্ব বিকাশ ঃ** কিছুসংখ্যক প্ৰকৃতিবাদীৰ মতে, ব্যক্তিত্বৰ বিকাশ হৈছে শিক্ষাৰ চৰম লক্ষ্য। ৰুছো আৰু নান আছিল এই দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰধান প্ৰৱৰ্তক।
- **জিৰণিৰ বাবে শিক্ষা ঃ** জিৰণিৰ সময়ৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰে প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষাৰ আৰ্হিত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰে। এই জিৰণি সময়, ছবি, সঙ্গীত, ভাস্কৰ্য, কবিতা আৰু প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞানৰ আমোদৰ দ্বাৰা উৎকৰ্ষিত হয়। এই কলাসমূহ শিক্ষাৰ জৰিয়তে বিকশিত হোৱা উচিত।

প্ৰকৃতিবাদ আৰু পাঠ্যক্ৰম ঃ প্ৰকৃতিবাদী হাৰবাৰ্ট স্পেনচাৰে ব্যক্তিৰ প্ৰাকৃতিক কাৰ্যাৱলীসমূহ অনুসৰি পাঠ্যক্ৰমৰ বৰ্ণনা দাঙি ধৰিছিল। প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব, সেয়েহে, তেওঁক শৰীৰ আৰু স্বাস্থ্যৰ জ্ঞান প্ৰদান কৰা উচিত। শিশুসকলক আত্ম-সংৰক্ষণৰ বাবে বৃত্তিমুখী বিষয়ত প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰা উচিত, যেনে— পাৰিবাৰিক জীৱনৰ বাবে গৃহবিজ্ঞান, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ বাবে সমাজ বিজ্ঞান আৰু জিৰণিৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে কলা আৰু সাহিত্য। এইদৰে, প্ৰকৃতিবাদীসকলে কিছুমান বিশেষ বিষয়ৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছিল, যেনে— প্ৰাকৃতিক অধ্যয়ন, কৃষি, বাগিছা, কলা, শিল্প, ৰসায়ন বিজ্ঞান, পদাৰ্থ বিজ্ঞান, উদ্ভিদ বিদ্যা, ভূতত্ব বিজ্ঞান, জ্যোতিৰ্বিজ্ঞান, বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদান ইত্যাদি। বিজ্ঞানৰ শিক্ষাদানৰ অন্তৰ্ভুক্তিৰ মূলতে হ'ল ই প্ৰকৃতিৰ লগত জড়িত। পাঠ্যক্ৰমত ইতিহাসো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে, ইয়াৰ কাৰণ হ'ল শিশুসকলে ইয়াৰ মাজেৰে জাতি সন্দৰ্ভত অতীত অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰিব পাৰিব। ৰুছোৰ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰম তেওঁৰ 'নঞৰ্থক শিক্ষাৰ নীতি'ৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত যিয়ে শিশুসকলৰ ঘূৰণ-ফুৰণ আৰু কৰ্মৰাজিৰ ক্ষেত্ৰত পূৰ্ণ স্বাধীনতা দাবী কৰে। যেতিয়া শিশুসকল বিকশিত হয়, তেতিয়া অভিজ্ঞতাৰ মাজেৰে বৌদ্ধিক প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰা উচিত। সেয়েহে পাঠ্যক্ৰম অভিজ্ঞতা কেন্দ্ৰিক হোৱা উচিত। উচ্চ পৰ্যায়ৰ বাবে কলাতকৈ বিজ্ঞানকহে প্ৰকৃতিবাদীসকলে প্ৰাধান্য দিয়ে।

প্ৰকৃতিবাদ আৰু শিক্ষণ প্ৰণালী ঃ প্ৰকৃতিবাদীসকলৰ মতে, শিশুক শিক্ষা প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত নিম্নোক্ত শিক্ষণ প্ৰণালীসমূহ প্ৰয়োগ কৰা উচিত।

- **কামৰ জৰিয়তে শিকা ঃ** শিকণ আৰু শিক্ষণৰ পদ্ধতি কৰ্মৰাজিৰ নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। ইয়াক কামৰ জৰিয়তে শিকা বুলি কোৱা হয়। শিশুৱে সক্ৰিয়ভাৱে শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াত অংশগ্ৰহণ কৰে। ৰুছোৰ মতে "তুমি তোমাৰ শিক্ষাৰ্থীক কোনো ধৰণৰ মৌখিক পাঠ প্ৰদান নকৰিবা।" (Give to your pupil no verbal lesson) তেওঁক অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে শিকোৱা উচিত। এইদৰে ই সক্ৰিয় আত্ম শিকনৰ উৎসাহ প্ৰদান কৰে।
- **খেল পদ্ধতি/খেলাভিত্তিক শিক্ষা পদ্ধতি ঃ** শিক্ষাত খেলভিত্তিক শিক্ষা পদ্ধতি হৈছে, প্ৰকৃতিবাদৰ ফল। ই শিশুৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত সৃষ্টিশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। খেলৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা শিক্ষাই আনন্দময়, স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু সৃষ্টিশীল কৰ্মৰাজিৰ উদ্যমৰ সৃষ্টি কৰে।
- **পৰ্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষণ ঃ** প্ৰকৃতিবাদীসকল কঠোৰ সময় তালিকাৰ পক্ষপাতী নহয়। তেওঁলোকে এনে এক তালিকাৰহে সমৰ্থন কৰে, যিয়ে শিক্ষাৰ্থীসকলক তেওঁলোকৰ নিজ কৰ্মৰ তালিকা নিৰ্বাচনৰ স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে। তেওঁলোক পৰ্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষণৰ জৰিয়তে শিকে।

- **আত্মশাসিত আৰু আত্মপ্ৰচেষ্টা ঃ** প্ৰকৃতিবাদীসকলে মত পোষণ কৰে যে, আত্মশাসনে সামাজিক জীৱনৰ প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰে। তেওঁলোক সহশিক্ষাৰ পক্ষপাতী। তেওঁলোকৰ মতে সহ শিক্ষাই শুদ্ধ প্ৰকৃতিৰ পাৰিবাৰিক আৰু সামূহিক জীৱন বিকাশত সহায় কৰে।

প্ৰকৃতিবাদ আৰু শিক্ষক ঃ প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষা আঁচনিত, শিক্ষকৰ ভূমিকা কেৱল এক শিকনৰ সুবিধা প্ৰদাৰকহে । শিক্ষকে শিকনৰ প্ৰক্ৰিয়াত কোনোধৰণৰ বাধা আৰোপ কৰা উচিত নহয় আৰু তেওঁ শিশুসকলক তেওঁলোকে যিদৰে বিচাৰে সেইদৰে শিকিবলৈ অনুমতি প্ৰদান কৰা উচিত। তেওঁ তেওঁৰ চিন্তাধাৰাসমূহ শিশুৰ ওপৰত আৰোপ কৰিব নোৱাৰে। এক স্বাধীন পৰিবেশত বৃদ্ধি আৰু বিকাশৰ বাবে, শিক্ষকে শিশুক সুবিধা প্ৰদান কৰা উচিত।

প্ৰকৃতিবাদ আৰু অনুশাসন ঃ প্ৰকৃতিবাদী দাৰ্শনিকসকলে অনুশাসনৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাক অস্বীকাৰ কৰে আৰু শিশুক সৰ্বাধিক স্বাধীনতা প্ৰদান কৰাৰ দিশটোক সমৰ্থন কৰে। প্ৰকৃতিবাদী দাৰ্শনিক ৰুছোয়ে বাহ্যিক অনুশাসনক বিশ্বাস নকৰে আৰু শাৰীৰিক শাস্তিৰ পদ্ধতিৰ বিৰোধিতা কৰে। তেওঁ বিশ্বাস কৰে যে, এই শাস্তিয়ে শিশুৰ মাজত অবাঞ্ছিত সংঘৰ্ষৰ সৃষ্টি কৰে। এগৰাকী প্ৰকৃতিবাদী দাৰ্শনিক স্পেনচাৰে কৈছিল যে অনুশাসন কোনো এজন ব্যক্তিৰ কৰ্মৰ প্ৰাকৃতিক ফলাফলৰ জৰিয়তেহে হোৱা উচিত। যদি এজন শিশুৱে ভুলকৰ্ম কৰে বা ভুল কৰ্মত লিপ্ত হয়, প্ৰাকৃতিক পৰিণতি হৈছে তাৰ উপযুক্ত শাস্তি।

প্ৰকৃতিবাদৰ মূল্যায়ন ঃ এতিয়ালৈকে, আমি প্ৰকৃতিবাদৰ সকলো বিষয় সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিলো। আমি অনুশোচনা কৰা উচিত যে, প্ৰকৃতিবাদে শিক্ষাৰ মনোবৈজ্ঞানিক আৰু বৈজ্ঞানিক ধাৰণাক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰি, আধুনিক শিক্ষাৰ চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত যথেষ্ট বৰঙণি প্ৰদান কৰিছে। তেনে কিছুমান বৰঙণিৰ দিশসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- শিক্ষাৰ প্ৰকৃতিবাদী ধাৰণা প্ৰয়োজনীয়ভাৱে মনোবিজ্ঞানসম্মত। ই শিশুৰ প্ৰকৃতি বোধত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে আৰু সেইমতে, শিক্ষাৰ পৰিকল্পনা কৰে। শিশুকেন্দ্ৰিক শিক্ষা হৈছে প্ৰকৃতিবাদৰ এক উপহাৰ।
- এই চিন্তাধাৰাই শিশু মনোবিজ্ঞানৰ অধ্যয়নৰ বাবে উৎসাহ প্ৰদান কৰে, শিশু মনোবিজ্ঞান হৈছে মনোবিজ্ঞানৰ এক বিশেষ প্ৰকাৰ যিয়ে শিশুৰ মানসিক আৰু শাৰীৰিক বিকাশৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।
- প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনে প্ৰকৃত অৰ্থত, শিক্ষাক এক বিজ্ঞান বিষয় হিচাপে মৰ্যাদা

প্ৰদান কৰিছে। ফলস্বৰূপে, আধুনিক শিক্ষাৰ সকলো দিশ আৰু ক্ষেত্ৰসমূহ, বৰ্তমান ইয়াৰ উপযুক্ত প্ৰয়োগৰ বাবে বিজ্ঞানৰ ভিত্তিত বস্তুনিষ্ঠভাৱে পৰীক্ষা কৰা হয়।

- এই দৰ্শনে শিশুৰ জন্মগত আৰু উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে পোৱা গুণাৱলীসমূহৰ বিকাশৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। এই দৰ্শনে শিশুৰ প্ৰকৃতি, জন্মপ্ৰদত্ত আৰু প্ৰয়োজনসমূহ পৰিপূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।
- শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিবাদে কামৰ জৰিয়তে শিকা, যেনে কিতাপৰ সলনি অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে শিকা পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।
- শিক্ষাত 'খেলভিত্তিক পদ্ধতি' হৈছে প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনৰ আন এক বৰঙণি। প্ৰকৃতিবাদে প্ৰমাণ কৰিলে যে খেল হৈছে প্ৰাকৃতিক আৰু প্ৰয়োজনীয়।
- (Back to nature) "প্ৰকৃতিলৈ ঘূৰি যোৱা" হৈছে এই চিন্তাধাৰাৰ প্ৰধান শ্লোগান। ইয়াৰ উপৰি, আত্মপ্ৰকাশ', 'আত্মশিক্ষা' আৰু 'প্ৰকৃতি অনুসৰণ' আদি প্ৰকৃতিবাদ শিক্ষাৰ প্ৰধান বৈশিষ্ট্য।
- এই দৰ্শনে শিক্ষকৰ ভূমিকাক পৰোক্ষভাৱে উপস্থাপিত কৰিছে কিন্তু; শিক্ষকৰ ভূমিকাক অধিক দায়িত্বশীল কৰি তুলিছে। এই দৰ্শনে শিক্ষকক "পাঠ প্ৰস্তুতকাৰক" হিচাপে বৰ্ণনা কৰাৰ সলনি, শিক্ষকক শিশুৰ পথপ্ৰদৰ্শক আৰু পৰিচালক হিচাপে অভিহিত কৰে।

কিন্তু, প্ৰকৃতিবাদৰ এইসমূহ বিশেষ বৈশিষ্ট্যৰ সত্বেও, ই আসোঁৱাহৰপৰা মুক্ত নহয়। ইয়াৰ আসোঁৱাহসমূহ—

- শৈক্ষিক অনুষ্ঠানসমূহ স্থাপিত কৰাৰ বাবে প্ৰকৃতিবাদী পৰিবেশ বিচাৰি উলিওৱাৰ ক্ষেত্ৰত অসুবিধাৰ সৃষ্টি হয়। ইয়াৰ উপৰি, এই দৰ্শনে বৰ্তমানৰ প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰতি এক ঋণাত্মক মনোভাৱৰ বিকাশ কৰে। ফলস্বৰূপে, প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাত, এই মনোভাৱে শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ ওপৰত অশুভ প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে।
- এই দৰ্শনে লগতে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ পুথি অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত নিৰুৎসাহ প্ৰদান কৰে। এইধৰণৰ ধাৰণাই ন-শিকাৰুৰ মনত খেলিমেলিৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে আৰু শিক্ষাৰ অপৰিপন্থী মনোভাৱ বিকাশ কৰে।
- প্ৰকৃতিবাদে শিশুসকলক অনিয়ন্ত্ৰিত স্বাধীনতা প্ৰদানৰ পোষকতা কৰে যি, বহুসংখ্যক আধুনিক শিক্ষাবিদৰ পক্ষে স্বীকাৰ্য নহয়। শিশুৰ পক্ষে দায়িত্ব সংযুক্ত গঠনমূলক আৰু কাৰ্যক্ষম স্বাধীনতাহে প্ৰয়োজনীয়। পূৰ্ণ স্বাধীনতা শিশুৰ পক্ষে বাঞ্ছনীয় নহয়।
- এই দৰ্শনে শিশুক মানুহৰ দ্বাৰা শাস্তি প্ৰদান কৰাতকৈ প্ৰকৃতিৰদ্বাৰা প্ৰদান কৰা শাস্তিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। কিন্তু ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিপ্ৰদত্ত

শাস্তি শিশুৰ বাবে অনিশ্চিত আৰু ই শিশুৰ বাবে অধিক অপকাৰৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

- প্ৰকৃতিবাদে শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়াত, শিক্ষকক অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান নকৰে।
- প্ৰকৃতিবাদে শিশুৰ জৈৱিক ব্যক্তিত্ববোধ বিকাশৰ ওপৰত সৰ্বতোপ্ৰকাৰৰ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। আনহাতে শিশুৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় আন দিশসমূহ যেনে সামাজিক, নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশক এই দৰ্শনে অস্বীকাৰ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ ঃ

তলৰ প্ৰশ্নসমূহৰ উত্তৰ দিয়ক ঃ

প্ৰশ্ন নং১ ঃ প্ৰকৃতিবাদৰ প্ৰধান শ্লোগান হৈছে—

.....

.....

প্ৰশ্ন নং২ ঃ 'আত্মপ্ৰকাশ' আৰু 'আত্ম-সংৰক্ষণ' বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং৩ ঃ প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনে, শিক্ষাত গ্ৰহণ কৰা শিক্ষণৰ পদ্ধতিসমূহ বৰ্ণনা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং৪ ঃ প্ৰকৃতিবাদী পাঠ্যক্ৰমত গুৰুত্ব প্ৰাপ্ত হোৱা বিষয়সমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং৫ ঃ প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষকৰ ভূমিকা বৰ্ণনা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন নং৬ ঃ কি ভিত্তিত, প্ৰকৃতিবাদী দৰ্শন সমালোচিত হৈছে?

.....

.....

৯.৪.১ আদৰ্শবাদ আৰু প্ৰকৃতিবাদৰ মাজৰ প্ৰভেদ

আদৰ্শবাদ আৰু প্ৰকৃতিবাদ হৈছে দৰ্শনৰ এনে দুই সত্ৰ যি এটা আনটোৰ পৃথক। এই প্ৰভেদৰ কিছুমান দিশ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- আদৰ্শবাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে, চূড়ান্ত সত্য মনৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল,

বস্তুৰ ওপৰত নহয়। বস্তু হৈছে সত্যৰ এক অংশহে, সম্পূৰ্ণ সত্য নহয়। আনহাতে, প্ৰকৃতিবাদ প্ৰকৃত বা চূড়ান্ত সত্য বস্তুৰ প্ৰকৃতিৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল, মন বা উদ্দ্যমৰ ওপৰত নহয়। ই বিশ্বাস কৰে যে, মন বস্তুৰে পৰিপূৰ্ণ।

- আদৰ্শবাদে ভৌতিক ইন্দ্ৰিয়ৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা জ্ঞানতকৈ আধ্যাত্মিক শক্তিৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা জ্ঞানৰ ওপৰতহে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি বিজ্ঞানৰ চিৰপৰিচিত বস্তুগত পৃথিৱীখন হৈছে সত্যৰ এক অসম্পূৰ্ণ অংশ।

  আনহাতে, প্ৰকৃতিবাদে শাৰীৰিক ইন্দ্ৰিয়সমূহৰ জৰিয়তে লাভ কৰা প্ৰত্যক্ষ জ্ঞানৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে। জ্ঞান আহৰণ কৰা পদ্ধতিসমূহ পৰ্য্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষণৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা উচিত। প্ৰকৃতিবাদে বিশ্বাস কৰিছিল যে, বিজ্ঞানেহে কেৱল প্ৰকৃতিৰ ৰহস্য উদ্‌ঘাটন কৰিব পাৰে।

- আদৰ্শবাদে শাৰীৰিক পৰিবেশতকৈ আধ্যাত্মিক বিশ্বখনকহে অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

  আনহাতে, প্ৰকৃতিবাদে আধ্যাত্মিক পৰিবেশতকৈ ভৌতিক আৰু জৈৱিক পৰিবেশক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। ই বিশ্বাস কৰে যে, ঐশ্বৰিক শক্তি হৈছে ভ্ৰমযুক্ত ধাৰণা, যিয়ে মানুহৰ মনক ভুলপথে পৰিচালিত কৰে।

- আদৰ্শবাদে সনাতন মূল্যবোধ যেনে— সত্য, শিৱ আৰু সুন্দৰৰ অস্তিত্বক বিশ্বাস কৰে যিবোৰ চিৰদিন অপৰিৱৰ্তনীয়। সনাতন সত্যসমূহ পূৰ্ব নিৰ্দ্ধাৰিত যিবোৰ পৰীক্ষণৰ পৰ্যায়লৈ অগ্ৰসৰিত হোৱাটো উচিত নহয়।

  আনহাতে, প্ৰকৃতিবাদে পূৰ্বনিৰ্দ্ধাৰিত সনাতন সত্য আৰু মূল্যবোধসমূহৰ অস্তিত্বক বিশ্বাস নকৰে। সত্যতাৰ সৈতে সংযোগ আৰু ব্যক্তিগত অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে মানুহে জীৱনৰ মূল্যবোধসমূহ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰে।

- আদৰ্শবাদে ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বাঙ্গীন বিকাশৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে যি আধ্যাত্মিক প্ৰকৃতিৰ।

  আনহাতে, প্ৰকৃতিবাদে জৈৱিক ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বাংগীন বিকাশৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

৯.৪.২ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনলৈ প্ৰকৃতিবাদৰ বৰঙণি

নিম্নোক্ত দিশসমূহৰ জৰিয়তে শিক্ষাত, প্ৰকৃতিবাদৰ বৰঙণিসমূহ উল্লেখ কৰা হ'ল—

- শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰকৃতিবাদে শিশুৰ স্বীকৃতিৰ গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।
- প্ৰকৃতিবাদে শিক্ষকসকলক শিশুৰ অধ্যয়ন সাৱধানে কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মনোযোগ

আকৰ্ষণ কৰিছে আৰু সেইমতে, শিক্ষা প্ৰদান কৰাত সহায় কৰে। এই দৰ্শনে মত পোষণ কৰে যে, শিক্ষা শিশুকেন্দ্ৰিক হোৱা উচিত।

- শৈক্ষিক প্ৰক্ৰিয়া সন্তোষজনক আৰু আনন্দময় কৰি তোলাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিবাদে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।
- শৈক্ষিক অনুষ্ঠানসমূহ প্ৰাকৃতিক পৰিবেশৰ মাজত গঢ়ি উঠাৰ দিশটোৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিবাদে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।
- প্ৰকৃতিবাদে "প্ৰগতিশীল পদ্ধতিসমূহ যেনে কামৰ জৰিয়তে শিকা, পৰ্য্যবেক্ষণৰ জৰিয়তে শিক্ষণ আৰু প্ৰবৃত্তিমূলক ধাৰণাৰ গুৰুত্বক পোহৰলৈ লৈ আহিছে।
- প্ৰকৃতিবাদে নতুন প্ৰকাৰৰ শৈক্ষিক অনুষ্ঠান আৰু আন্দোলনৰ জন্ম দিছে, যেনে— বিশ্বভাৰতী আৰু এ.চ. নেইলৰ "চামাৰহীল বিদ্যালয় (Summerhill School)

৯.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্ৰকৃতিবাদৰ মতে, শিশুৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি শিক্ষা প্ৰদান কৰা উচিত আৰু ই মনোবৈজ্ঞানিক দৃষ্টিভংগীৰ পৰা যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ। ই অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে আহৰণ কৰা শিক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত প্ৰকৃতিবাদৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৰঙণি হৈছে খেলভিত্তিক পদ্ধতি।
- এই দৰ্শনৰ প্ৰধান সমৰ্থকসমূহ হৈছে— ডেম'ক্ৰিটাছ, ইপিকিউৰাছ, বেকন, কমেনিয়াছ, হাৰবাৰ্ট স্পেনচাৰ, নান, হাৰলী, ৰুছো, ল'কে, কেণ্ট ইত্যাদি।
- প্ৰকৃতিবাদে নিজকে তিনিটা প্ৰধান প্ৰকাৰত উপস্থাপন কৰে— শাৰীৰিক প্ৰকৃতিবাদ, যান্ত্ৰিক প্ৰকৃতিবাদ আৰু জৈৱিক প্ৰকৃতিবাদ।
- প্ৰকৃতিবাদ শিক্ষাত শিকন আৰু শিক্ষনৰ পদ্ধতিসমূহ কাৰ্যশীল নীতিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত। ইয়াক কৰ্মৰ দ্বাৰা শিক্ষণ হিচাপে জনা যায়।
- প্ৰকৃতিবাদী দাৰ্শনিকসকলে অনুশাসনৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাক অস্বীকাৰ কৰে আৰু শিশুক সম্পূৰ্ণ স্বাধীনতা প্ৰদান কৰাত সমৰ্থন কৰে।
- প্ৰকৃতিবাদীসকলে পাঠ্যক্ৰমত গুৰুত্ব প্ৰদানকৰা বিষয়সমূহ হৈছে— প্ৰকৃতিৰ অধ্যয়ন, কৃষি, বাগিছা, কলা, শিল্প, ৰসায়ন বিদ্যা, পদাৰ্থবিজ্ঞান, ভূতত্ববিজ্ঞান, ভূগোল, জ্যোৰ্তিবিজ্ঞান ইত্যাদি। বিজ্ঞানৰ শিক্ষণৰ ওপৰত প্ৰকৃতিবাদে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে কিয়নো ই প্ৰকৃতিৰ লগত জড়িত।

৯.৬ অধিক জানিবলৈ

1. Aggarwal J. C. (2006) Theory and priciples of education. Vikash publishing house, New Delhi.
2. Bhatia K. K. (2004) Principles and theories of education, Kalyani publishers, Ludhiana.
3. Chaube S. P. and Chaube A. (1997) Philosophical and sociological foundation of education, Binod Pustak Mandir, Agra.
4. Safaya R. and Shaida B. D. (2003) Modern theory and principles of education, Dhanpat Rai Publishing Company, New Delhi.
5. Taneja V. R. (1976) Educational thought and practice. Sterling publishers pvt. ltd., New Delhi.

৯.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ "প্ৰকৃতিলৈ ঘূৰি যোৱা।" ("Back to nature")

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আত্ম প্ৰকাশৰ অৰ্থ হৈছে যে শিশুৱে নিজৰ প্ৰয়োজনসমূহ , ইচ্ছা আৰু আকাংক্ষাসমূহ বিনাদ্বিধাই প্ৰকাশ কৰিবলৈ সুবিধা পোৱা উচিত। আত্ম সংৰক্ষণে সুস্থ শৰীৰৰ লগতে সুস্থ পৰিবেশক অন্তৰ্ভুক্তি কৰে। শিশুৱে শাৰীৰিক আৰু মানসিক উভয়ভাৱে শৰীৰ আৰু শৰীৰবিদ্যাৰ নিয়মসমূহ জনা উচিত।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰকৃতিবাদ অনুসৰি, শিশুক শিক্ষাপ্ৰদান কৰাৰ ক্ষেত্ৰত, নিম্নোক্ত পদ্ধতিসমূহ গ্ৰহণ কৰা উচিত।

- **কামৰ জৰিয়তে শিকা ঃ** এই পদ্ধতিত, শিকন আৰু শিক্ষণ কৰ্মশীল নীতিৰদ্বাৰা পৰিচালিত হয়, যেনে ঃ কামৰ জৰিয়তে শিকা। ইয়াত শিশুসকলে ব্যৱহাৰিক অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে সক্ৰিয়ভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ আৰু শিক্ষা আহৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।
- **খেলভিত্তিক পদ্ধতি ঃ** প্ৰকৃতিবাদীসকলে এই পদ্ধতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে। ই শিশুৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত সৃষ্টিশীলতাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। খেলৰ জৰিয়তে শিকা পদ্ধতিয়ে আনন্দৰ উদ্যম, সৃষ্টিশীল আৰু স্বতঃস্ফূৰ্ত কৰ্মৰাজিৰ সৃষ্টি কৰে।
- **পৰ্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষণ ঃ** প্ৰকৃতিবাদে, এনে এক তালিকাৰ সমৰ্থন কৰে যিয়ে,

শিশুসকলক পৰ্যবেক্ষণ আৰু পৰীক্ষণৰ কৌশলৰ ব্যৱহাৰ জৰিয়তে নিজৰ তালিকা নিৰ্বাচন কৰাৰ বাবে স্বাধীনতা প্ৰদান কৰে।

- **আত্মশাসন আৰু আত্মপ্ৰচেষ্টা ঃ** আত্মশাসন আৰু আত্মপ্ৰচেষ্টা হৈছে প্ৰকৃতিবাদে গ্ৰহণ কৰা শিক্ষণৰ পদ্ধতি। এই পদ্ধতিয়ে শিশুক সামাজিক জীৱনৰ প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰাত নিৰ্দেশনা প্ৰদান কৰে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিষয়সমূহ হৈছে প্ৰাকৃতিক অধ্যয়ন, কৃষি, বাগিছা, কলা, শিল্প, ৰসায়ন বিজ্ঞান, পদাৰ্থ বিজ্ঞান, ভূতত্ব বিজ্ঞান, জ্যোতিৰ্বিদ্যা।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষাৰ আঁচনিত, শিক্ষকে শিক্ষণৰ প্ৰক্ৰিয়াত, হস্তক্ষেপ কৰিব নোৱাৰে। তেওঁৰ দায়িত্ব হৈছে শিক্ষণৰ বাবে সন্তোষজনক পৰিবেশ সৃষ্টি কৰে আৰু তেওঁ শিক্ষণৰ সুবিধাপ্ৰদাতা হৈ থাকিব।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্নোক্ত দিশসমূহৰ ভিত্তিত, প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শন সমালোচিত হৈছে—

- সকলো শিশুৰ বাবে এক প্ৰাকৃতিক পৰিবেশীয় শিক্ষা বিচাৰি উলিওৱা সহজ নহয়।
- বৰ্তমানৰ আধুনিক পৃথিৱীখনত, কিতাপ বা অন্যান্য সঁজুলি অবিহনে প্ৰকৃতিৰ পৰা সকলো শিক্ষণ আহৰণ কৰাটো অসম্ভৱ যেন অনুভৱ হয়।
- শিশুসকল, অপৰিপক্ক, সেয়েহে সম্পূৰ্ণ স্বাধীনতা তেওঁলোকৰ বাবে অপকাৰী।

৯.৮ আৰ্হিপ্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন ঃ (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ প্ৰকৃতিবাদ মানে কি?

প্ৰশ্ন ২ঃ প্ৰকৃতিবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ প্ৰকৃতিবাদৰ প্ৰধান প্ৰকাৰসমূহ কি?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ প্ৰকৃতিবাদ বুলিলে কি বুজা? এই দৰ্শনে শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত কিদৰে প্ৰভাৱ পেলাইছে?

প্ৰশ্ন ২ঃ প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনৰ মুখ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ আদৰ্শবাদ আৰু প্ৰকৃতিবাদৰ মাজৰ প্ৰভেদবোৰৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰকৃতিবাদৰ বৰঙণিসমূহ উল্লেখ কৰক।

*****

অধ্যায় ১০ ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে প্রয়োগবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ উদ্দেশ্য
১০.২ পৰিচয়
১০.৩ প্রয়োগবাদ দর্শনৰ ধাৰণা
১০.৩.১ প্রয়োগবাদ দর্শনৰ মৌলিক নীতিসমূহ
১০.৩.২ প্রয়োগবাদৰ প্রকাৰসমূহ
১০.৩.৩ প্রয়োগবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ
১০.৩.৪ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগবাদৰ বৰঙণি
১০.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৫ অধিক জানিবলৈ
১০.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১০.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্রয়োগবাদ আৰু শৈক্ষিক দর্শন হিচাপে ইয়াৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ বাখ্যা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।
- আধুনিক শিক্ষাত প্রয়োগবাদৰ প্রভাৱ বর্ণনা কৰিবলৈ সমর্থ হ'ব।

১০.২ পৰিচয়

আমি আগৰ অধ্যায়টোত, দর্শনৰ ধাৰণা আৰু অর্থৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিছোঁ যিয়ে শিক্ষাৰ তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত অৰিহণা যোগাইছে। আগৰ অধ্যায়টোৰ আলোচনাৰ পৰা আমি বুজিবলৈ সক্ষম হৈছোঁ যে, দর্শন হ'ল শিক্ষাৰ তৃণমূল আধাৰ। দর্শনে পথটোৰ সন্ধান দিয়ে আৰু শিক্ষাই নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে তাক অনুসৰণ কৰে। দর্শনৰ লগত থকা সম্বন্ধলৈ চাই শিক্ষাক প্রয়োগিক দর্শন হিচাপে আখ্যা দিব পাৰি। শিক্ষাৰ প্রত্যেকটো দিশৰে দার্শনিক ভিত্তি আছে। দর্শন ইয়াকে ক'ব পাৰি যিয়ে শিক্ষাৰ লক্ষ্য সমূহ প্রদান কৰে, আৰু এই লক্ষ্যসমূহে পাঠ্যক্রম, শিক্ষাদান পদ্ধতি, নির্দ্ধাৰণ কৰে লগতে শিক্ষাদানত শিক্ষকৰ ভূমিকা,

অনুশাসন ব্যৱস্থা আদি গঢ় দিয়াত অৱিহণা যোগায়। আমি আদর্শবাদ আৰু প্রকৃতিবাদৰ বিষয়ে জ্ঞাত হোৱাৰ পিছত আন এবিধ দর্শনৰ সত্রৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম। সেই সত্র হৈছে — প্রয়োগবাদ যিয়ে শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত প্রভাৱ পেলাইছে।

১০.৩ প্রয়োদবাদ দর্শনৰ ধাৰণা ঃ

ইতিমধ্যে, আমি দর্শনৰ দুই সত্র— যেনে আদর্শবাদ আৰু প্রকৃতিবাদৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিছোঁ। এতিয়া আমি প্রয়োগবাদৰ আৰু শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত তাৰ প্রভাৱ আলোচনা কৰো আহঁক।

প্রয়োগবাদৰ মূল ইংৰাজী শব্দ হৈছে 'Pragmatism' 'প্রেগমেটিজিম'। এই 'প্রেগমেটিজিম' শব্দটো গ্রীক শব্দ 'Pragmatics' 'প্রেগমেটিকচ' ৰপৰা আহিছে। প্রেগমেটিকচৰ মানে হৈছে — 'active' 'কর্ম কৰা' আৰু 'efficient' 'উপযুক্ত'। এইদৰে 'কর্ম কৰা (active), (efficient) 'অনুশীলন' আদি শব্দৰ ব্যৱহাৰে প্রাধান্যতা পাইছে। দর্শন হিচাপে, আদর্শবাদৰ বিৰোধিতাৰ ফলস্বৰূপে সৃষ্টি হৈছে প্রয়োগবাদ আৰু তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ বিশ্বাসৰ মূলভেটিৰ নক্সা গ্রহণ কৰিছে গ্রীক চফীবাদীসকলৰ পৰা (sophist)। চফীবাদ দার্শনিক (Protogoras) প্রটোগোৰাছৰ জনপ্রিয় আদেশ (Man is the measure of all things) "মানুহ হৈছে সকলো বস্তুৰ উপায়ক" আদর্শবাদৰ সর্বপ্রথম ঘোষণা বুলি দাবী কৰা হৈছে।

আধুনিক প্রকাৰৰ ক্ষেত্রত, প্রয়োগবাদৰ উদ্ভৱ হৈছিল আমেৰিকাত আৰু ইয়াৰ বিকাশৰ লগত জড়িত হৈ থকা নামবোৰ হৈছে — ছালর্চ পেইৰছ, উলিয়াম জেমচ আৰু জন ডিইৱে। প্রয়োগবাদক কোনো সময়ত 'প্রগতিশীল শিক্ষা' বা 'প্রগতিশীলতা' বুলিও কোৱা হয়। ১৯১০-১৯৫০ ৰ সময়ছোৱাত আমেৰিকাৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত যথেষ্ট পৰিৱর্তন সংগঠিত হৈছিল। এই পৰিৱর্তন অনাৰ মূলতে আছিল বিদ্যালয়ত পঢ়ি থকা শিক্ষার্থীসকলৰ বিভিন্ন সমস্যা সমাধান কৰিব পৰাকে শিক্ষাক অধিক শক্তিশালী কৰি তোলা। যুৱ নাগৰিকৰ সামাজিক, ব্যক্তিগত, আৰু বৃত্তিগত সমাজখনত অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰি বিদ্যালয়সমূহ বৈজ্ঞানিক, ব্যৱহাৰিক আৰু প্রযুক্তিশীল কৰি তোলা হৈছিল।

প্রয়োগবাদী দার্শনিক পেইৰছে সর্বপ্রথম 'প্রয়োগবাদ' শব্দটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ এই 'প্রয়োগবাদক' কোনো ধাৰণাৰ অর্থ স্থাপন কৰিবলৈ এক যুক্তিযুক্ত পদ্ধতি হিচাপে উপস্থাপন কৰিছিল। উইলিয়াম জেমছে এই প্রয়োগবাদক সত্যৰ তত্ত্ব হিচাপে বর্ণনা কৰিছিল। তেওঁৰ প্রয়োগবাদৰ কেন্দ্রীয় ধাৰণা হৈছে সত্যৰ বচন। তেওঁৰ মতে, সত ধাৰণাসমূহ হৈছে সেইবোৰ, যিবোৰ আমি একত্রিত, যুক্তিসঙ্গত আৰু প্রমাণিত কৰিব পাৰো। ডিউৱেৰ দৃঢ় বিশ্বাস আছিল এয়ে যে, চিন্তাধাৰাসমূহ যন্ত্র হিচাপে বিবেচনা কৰা উচিত যি, জীৱনৰ লগত জড়িত সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰিব পৰা যায়। ডিউৱেৰ দর্শন তেওঁৰ শিক্ষাৰ প্রকৃতিৰ লগত সাঙোৰ

খাই আছে। উইল ডুৰেটেয়ে প্ৰকৃতিবাদৰ অৰ্থ আৰু ধাৰণাৰে সাৰাংশ দিছিল — "প্ৰকৃতিবাদ হৈছে এক বচন যাৰমতে, সত্য হৈছে কোনো এক ধাৰণাৰ ব্যৱহাৰিক ফল।"

১০.৩.১ প্ৰয়োগবাদ দৰ্শনৰ মৌলিক নীতিসমূহ

প্ৰয়োগবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোহঁক। সেইসমূহ হৈছে —

- **পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব**

  প্ৰয়োগবাদী সকলে পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। তেওঁলোকৰ মতে পৰিৱৰ্তন হৈছে — বিশ্বৰ এক বৈশিষ্ট্য।

- **কোনোধৰণৰ শেষ মূল্যবোধ নাই**

  প্ৰয়োগবাদীসকলে সনাতন মূল্যবোধৰ ওপৰত বিশ্বাস নকৰে। মানুহে তেওঁৰ কৰ্মৰাজিৰ সময়ছোৱাত নিজৰ মূল্যবোধসমূহ সৃষ্টি কৰে। ভৱিষ্যত বা কোনো সময়ত আহিব পৰা ধৰণৰ কোনো নিৰ্দ্ধাৰিত মূল্যবোধ নাই। এইদৰে, প্ৰয়োগবাদীসকলৰ মতে, মূল্যবোধসমূহ পৰিৱৰ্তনীয়।

- **ব্যৱহাৰিকতা**

  প্ৰয়োগবাদীসকল ব্যৱহাৰবাদী। ব্যৱহাৰ বা উপকাৰ মানে হৈছে মানুহৰ উদ্দেশ্যসমূহৰ পৰিপূৰণ অথবা মানুহৰ প্ৰয়োজনসমূহৰ তৃপ্তি।

- **গণতন্ত্ৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব**

  প্ৰয়োগবাদে গণতন্ত্ৰৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে। প্ৰয়োগবাদৰ মতে, মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বোচ্চ বিকাশ সম্ভৱ হয় কেৱল গণতন্ত্ৰতহে। গণতান্ত্ৰিক সামাজিক পৰিৱেশত, সদস্যসকলে তেওঁলোকৰ মাজতে অভিজ্ঞতাসমূহ ভাগ বিতৰণ কৰিছিল আৰু এইদৰে, এক সুস্থ ব্যক্তিত্বৰ গঠন লাভ কৰিছিল।

- **পৰীক্ষণ**

  প্ৰয়োগবাদীসকল পৰীক্ষণবাদী। তেওঁলোকে আদৰ্শতকৈ কৰ্মৰ ওপৰতহে অধিক গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। কৰ্ম হৈছে জ্ঞানৰ শেষ পৰিধি আহৰণ কৰাৰ এক উপায়। সেয়েহে কোনো এজন ব্যক্তিয়ে অবিৰত পৰীক্ষণৰ সমাপনৰ জৰিয়তে শিকা উচিত, যিটো জীৱনৰ প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে প্ৰয়োজনীয়।

  ওপৰোক্ত এইসমূহ নীতিৰ বাহিৰেও প্ৰয়োগবাদীসকলে, মানৱশক্তি, বাস্তৱতাৰ নীতি আৰু শিথিলতাৰ নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ প্রয়োগবাদ বুলিলে কি বুজা?

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ প্রয়োগবাদৰ মৌলিক বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

.....

.....

.....

১০.৩.২ প্রয়োগবাদৰ প্রকাৰসমূহ

দর্শন হিচাপে, প্রয়োগবাদ হৈছে আদর্শবাদ আৰু বস্তুবাদৰ মাজৰ এক দর্শন। প্রয়োগবাদৰ মতে, অভিজ্ঞতা হৈছে বিশ্বব্রহ্মাণ্ডৰ কেন্দ্রীয় বস্তু। প্রয়োগবাদৰ প্রধান প্রকাৰ তিনিটা।

- **মানৱীয়তাবাদী প্রয়োগবাদ**

  মানৱীয়তাবাদী প্রয়োগবাদ অনুসৰি, "যিয়ে আমাৰ উদ্দেশ্য সমূহ পৰিপূৰণ কৰে, আকাংক্ষাসমূহক তৃপ্তি প্রদান কৰে আৰু আমাৰ জীৱনটো বিকশিত কৰে, সেয়াই সত্য"।

- **পৰীক্ষণধর্মী প্রয়োগবাদ**

  এগৰাকী পৰীক্ষণধর্মী প্রয়োগবাদীয়ে বিশ্বাস কৰে যে, "যিসমূহ পৰীক্ষণভাৱে প্রমাণিত হয়, সেয়াই সত্য বা সেই কামেই সত্য।"

- **জৈৱিক প্রয়োগবাদ**

  এগৰাকী জৈৱিক প্রয়োগবাদে বিশ্বাস কৰে যে, এই প্রকাৰ প্রয়োগবাদৰ জৰিয়তে মানৱীয় জীৱক তেওঁৰ পৰিৱেশৰ লগত সমাযোজিত কৰাৰ ক্ষেত্রত চিন্তাধাৰাৰ কার্যৱলীত সর্বশ্রেষ্ঠতা পোৱা যায়।

১০.৩.৩ প্রয়োগবাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ

দর্শনৰ সত্র হিচাপে, প্রয়োগবাদে শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক ক্ষেত্রত

সৰ্বাধিক পৰিমাণে প্ৰভাৱ পেলাইছে। প্ৰয়োগবাদৰ মতে, আদৰ্শবাদে সমৰ্থন কৰাৰ নিচিনাকৈ 'শিক্ষা' দৰ্শনৰ গতিশীল অংশ নহয়।' দৰ্শনহে শৈক্ষিক ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰা আৰ্বিভাৱ হৈছে। এতিয়া আমি আলোচনা কৰিম, কিদৰে প্ৰয়োগবাদে শিক্ষাৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত প্ৰভাৱ পেলাইছে।

➢ **শিক্ষাৰ উদ্দেশ্যসমূহ—**

প্ৰয়োগবাদীসকলৰ মতে, শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ হৈছে —

- **নতুন মূল্যবোধৰ সৃষ্টি** ঃ প্ৰয়োগবাদীসকলে শিক্ষাৰ পূৰ্ব নিৰ্দ্ধাৰিত লক্ষ্যসমূহ বিশ্বাস নকৰে, কিয়নো, লক্ষ্যসমূহ নিৰ্দ্ধাৰিত আৰু চূড়ান্ত হ'ব নোৱাৰে। প্ৰয়োগবাদী ধাৰণা অনুসৰি, লক্ষ্য হৈছে অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে মূল্যবোধৰ সৃষ্টি বা আৱিৰ্ভাৱ। ৰছৰ মতে - প্ৰকৃতিবাদীসকলৰ শিক্ষাৰ সাধাৰণ লক্ষ্য হৈছে নতুন মূল্যবোধৰ সৃষ্টি মাত্ৰ। সেয়েহে, শিক্ষকৰ প্ৰধান কাৰ্য হৈছে — শিক্ষাৰ্থীসকলক নিজাববীয়াকৈ মূল্যবোধ সৃষ্টিৰ বাবে এক স্থানত উপনীত কৰোৱা।
- **কাৰ্য্য আৰু অভিজ্ঞতা** ঃ নতুন মূল্যবোধৰ সৃষ্টিৰ বাবে, কাৰ্য আৰু অভিজ্ঞতাসমূহ অতি প্ৰয়োজনীয়। সেয়েহে, নতুন মূল্যবোধৰ সৃষ্টিৰ বাবে মধ্যস্থতাকাৰী হিচাপে, শিক্ষাই শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, নৈতিক আৰু সৌন্দৰ্যবৰ্দ্ধক কাৰ্যাৱলীসমূহ প্ৰদান কৰা উচিত।
- **অভিজ্ঞতাৰ পুনঃ গঠন** ঃ শিক্ষা হৈছে শিশুৰ বৃদ্ধিৰ অন্তহীন প্ৰক্ৰিয়া। প্ৰতিটো অভিজ্ঞতাই আন এক অভিজ্ঞতালৈ আগুৱাই লৈ যায় আৰু শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য হৈছে কাৰ্যক্ৰম অভিজ্ঞতাৰ ক্ষেত্ৰত, শিকাৰুসকলক অভিজ্ঞতা প্ৰদান কৰা।
- **ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক সমাযোজন** ঃ প্ৰয়োগবাদী শিক্ষাই সামাজিক আৰু ব্যক্তিগত সমাযোজনৰ লক্ষ্য যুগুত কৰে। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে যে, জীৱনৰ লগত খাপ-খুৱাই চলিবপৰাকৈ শিক্ষাই এক গতিশীল আৰু সমাযোজিত মনৰ গঠন আৰু সেই মনৰ বীজ ৰোপন কৰা উচিত।
- **গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষা** ঃ শিক্ষাই, জীৱনৰ গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধৰ আহৰণৰ বাবে লক্ষ্য যুগুত কৰা উচিত। সেয়েহে, বিদ্যালয়ত গণতান্ত্ৰিক পৰিৱেশৰ সৃষ্টি কৰিব লাগে যিয়ে শিক্ষাৰ্থীসকলৰ মনত গণতান্ত্ৰিক অনুষ্ঠানসমূহৰ প্ৰতি সন্মানৰ মনোভাৱ বিকাশ কৰিব পাৰে।

➢ **প্ৰয়োগবাদ আৰু পাঠক্ৰম**

প্ৰয়োগবাদে পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতকৰণৰ বাবে নিম্নোক্ত নীতিসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে—

- **পাঠ্যক্ৰম** ঃ প্ৰয়োগবাদীসকলৰ মতে, পাঠ্যক্ৰম শিকাৰুসকলৰ প্ৰকৃতি অনুসৰি হোৱা উচিত আৰু এই পাঠ্যক্ৰম তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰিধিৰ বাহিৰত

হোৱা উচিত নহয়। সেয়েহে পাঠ্যক্ৰম কার্যাৱলীসমূহক লৈ গঠিত। পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুতৰ প্ৰাৰম্ভণিতে, কার্যাৱলীৰ এক আৰ্হি ৰখা উচিত আৰু পৰিস্থিতিৰ প্ৰয়োজন সাপেক্ষে. এক পাঠ্যক্ৰম প্ৰকাশিত হোৱা উচিত। এইদৰে, ই এক পৰিৱৰ্তিত আৰু শিথিল পাঠ্যক্ৰম হৈ পৰিব।

- **ব্যৱহার্য পাঠ্যক্ৰম** ঃ পাঠ্যক্ৰম শিক্ষার্থীৰ ব্যৱহাৰ আৰু প্ৰয়োজনৰ ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত হোৱাটো উচিত। শিক্ষার্থীসকলক, তেওঁলোকৰ ব্যৱহাৰিক জীৱনত কিধৰণে সহায় কৰা হ'ব, সেই বিষয়কহে শিক্ষা প্ৰদান গ্ৰহণ কৰাৰ যোগ্য। সেয়েহে, পাঠ্যক্ৰমত, ভাষা, স্বাস্থ্য সম্পৰ্কীয়,বিজ্ঞান, শাৰীৰিক প্ৰশিক্ষণ, ইতিহাস, ভূগোল, গণিত, বিজ্ঞান, কৃষি আৰু বৃত্তিমূখী বিষয়ৰ জ্ঞান বাধ্যতামূলক কৰা উচিত।
- **সংহতিৰ নীতি** ঃ মহান প্ৰয়োগবাদী জন ডিউয়ে পৰম্পৰাগত পাঠ্যক্ৰমৰ বিৰোধী আছিল যাৰ অর্থ হৈছে এনে এক অধ্যয়নৰ বিষয় যিয়ে, জ্ঞানক বিভিন্ন একাষৰীয়া ভাগত ভাগ কৰে। শিশুসকল বিষয়বস্তুৰ যুক্তিযুক্ত গঠনত আগ্ৰহী নহয়। সেয়েহে, প্ৰয়োগবাদীসকল, জীৱনৰ বিশেষ আৰু বিশিষ্ট সমস্যাসমূহৰ পৰিবেষ্টনীত সংহতিপূর্ণ জ্ঞান প্ৰদানৰ পক্ষপাতী। শিশুৰ জীৱন আৰু অভিজ্ঞতা, বিদ্যালয়ৰ কার্য্যাৱলী সমূহৰ লগত সংহতি স্থাপন কৰা উচিত।

➢ **প্ৰয়োগবাদ আৰু শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি ঃ**

- **কামৰ জৰিয়তে শিকা** ঃ ডিউইয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে, প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতা হৈছে সকলো পদ্ধতিৰ মূল। ই নতুন পদ্ধতিসমূহৰ সৈতে পৰীক্ষণ কৰাৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে যিবোৰ জীৱনৰ প্ৰকৃত পৰিৱেশৰ পোহৰত শিক্ষকৰ দ্বাৰা উদ্ভাৱন কৰা হয়। শিক্ষা হৈছে শিক্ষণ কিন্তু; ই হৈছে আত্ম প্ৰচেষ্টা আৰু সৃষ্টিশীল কার্য্যৰ জৰিয়তে শিকনৰ উৎসাহ প্ৰদান কৰা।
- **প্ৰকৃত জীৱন পৰিস্থিতিৰ ব্যৱস্থা** ঃ আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰিছো যে, প্ৰয়োগবাদে কার্যাৱলী আৰু কর্মৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। শিশুসকলক জীৱনৰ প্ৰকৃত পৰিৱেশৰ সৈতে সম্মুখীন কৰোৱা উচিত, যাতে, এই পৰিস্থিতিত উদ্ভৱ হোৱা সমস্যাসমূহ তেওঁলোকে নিজে সমাধান কৰিব পাৰে।
- **কাল্পনিক পদ্ধতি (Project Method)** ঃ শৈক্ষিক ব্যৱহাৰিক দিশত, প্ৰয়োগবাদৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ বৰঙণি হৈছে কাল্পনিক পদ্ধতি, য'ত শিশুসকলক এক বাস্তৱিক আৰু উদ্দেশ্যমূলক কার্য পালন কৰিবলৈ দিয়া হয়। কাল্পনিক পদ্ধতিৰ পাঁচটা স্তৰ আছে। প্ৰথমতে, শিক্ষকে এক বাস্তৱিক পৰিৱেশ প্ৰদান কৰে। তাৰপিছত, শিক্ষার্থীসকলে কার্য আঁচনি নির্বাচন কৰে আৰু তাৰ প্ৰশাসনৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰে। ইয়াৰ পৰৱর্তী স্তৰ হৈছে এই পৰিকল্পনাৰ প্ৰকৃত প্ৰশাসন আৰু মূলতঃ ইয়াৰ ব্যৱহাৰিকতাৰ মূল্যায়ন আৰু

ন্যায়। প্ৰয়োগবাদে দলীয় কাৰ্য্য আঁচনিও সমৰ্থন কৰে কিয়নো ই সহযোগিতা, দলীয় জীৱনত অংশগ্ৰহণ আৰু দায়িত্বৰ ভাগ বিতৰণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰে।

- **প্ৰয়োগবাদ আৰু শিক্ষক** ঃ আমি জানো যে, আদৰ্শবাদ আৰু প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনে শিক্ষা প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষকক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান প্ৰদান কৰিছে। প্ৰয়োগবাদেও শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত, আধুনিক শিক্ষক আৰু শিক্ষকৰ ভূমিকা সম্পৰ্কত এক নতুন ধাৰণা প্ৰদান কৰিছে। এই অৰ্থত, শিক্ষকে প্ৰত্যক্ষভাৱে শিক্ষা প্ৰদান কৰা উচিত নহয় কিন্তু; তেওঁ শৈক্ষিক পৰিৱেশক এনেধৰণেৰে উপস্থাপন কৰা উচিত, যাতে শিশুৱে শিক্ষাত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণৰ জৰিয়তে নিজ প্ৰচেষ্টাত শিক্ষা আহৰণ কৰিব পাৰে। শিক্ষকৰ প্ৰধান কাৰ্য হৈছে প্ৰয়োজন সাপেক্ষে, শিশুক তেওঁৰ কাৰ্যত মাৰ্গ প্ৰদৰ্শন কৰা, পৰিদৰ্শন কৰা।
- **প্ৰয়োগবাদ আৰু অনুশাসন** ঃ পৰম্পৰাগত ঋণাত্মক অনুশাসন, যিয়ে শিশুক বাহ্যিকভাৱে হস্তক্ষেপ কৰে, তাৰ সলনি প্ৰয়োগবাদে 'আত্ম অনুশাসন'ৰ ধাৰণাক সমৰ্থন কৰে। এই প্ৰকাৰ অনুশাসন শিশুৰ জীৱনৰ ফলস্বৰূপ আৰু এই অনুশাসন আভ্যন্তৰীণ। প্ৰয়োগবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, বিদ্যালয় পৰিৱেশৰ আভ্যন্তৰীণ সহযোগত সামাজিক জীৱনে শিশুৰ ক্ষেত্ৰত কিছুমান গুণৰ সৃষ্টি কৰে — যেনে ঃ সহিষ্ণুতা, পাৰস্পৰিক সন্মান, আত্মনিয়ন্ত্ৰণ আদি। এইদৰে, সৰ্বশেষত ই তেওঁলোকৰ চৰিত্ৰৰ এক অংশ হৈ পৰে আৰু চূড়ান্তভাৱে ই 'আত্ম-অনুশাসনৰ' ধাৰণাৰ সৃষ্টি কৰে।

➢ **প্ৰয়োগবাদৰ মূল্যায়ন ঃ**

প্ৰয়োগবাদৰ বিভিন্ন বিষয়সমূহৰ আলোচনা কৰাৰ পিছত, আপুনি নিশ্চয় অনুভৱ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছে যে, প্ৰয়োগবাদে শিক্ষাৰ ব্যৱহাৰত যথেষ্টভাৱে বৰঙণি যোগাইছে। ইয়াৰ প্ৰধান সুবিধাসমূহ হৈছে —

- প্ৰয়োগবাদীসকলে সামাজিক কাৰ্যক্ষমতা আৰু ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক সমাযোজনৰ বিকাশত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰিছে, যি আধুনিক পৃথিৱীখনত যথেষ্ট গুৰুত্বপূৰ্ণ।
- গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধসমূহৰ বিকাশ হৈছে প্ৰকৃতিবাদী শিক্ষাৰ প্ৰধান লক্ষ্য যিসমূহ আধুনিক গণতান্ত্ৰিক সমাজৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰাসঙ্গিক।
- প্ৰয়োগবাদীসকলে 'কামৰ মাজেৰে শিকা' শিক্ষাদান পদ্ধতিক সমৰ্থন কৰে। কাল্পনিক পদ্ধতিত, শিক্ষাৰ্থীসকলে তেওঁলোকৰ নিজৰ কৰ্ম আঁচনিসমূহ সম্পাদনৰ বাবে পৰিকল্পনা কৰে, যিয়ে কিবা এটা নতুন সৃষ্টিৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰে।
- শিশুসকল হৈছে শিক্ষাৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰ বিন্দু আৰু সেয়েহে তেওঁলোকৰ চিন্তা চৰ্চা, বুজন আৰু বিচাৰৰ সক্ষমতা বিকাশত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

- প্ৰয়োগবাদৰ ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত শিক্ষাই শিক্ষার্থীক কিতাপ পত্ৰ আৰু পাঠ্যক্ৰমৰ উপৰিও শিক্ষা গ্ৰহণত সহায় কৰিছে। ই বৰ্তমানৰ প্ৰযুক্তিগত আৰু ঔদ্যোগিক সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তাক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰিছে।

কিন্তু, বিভিন্ন দিশত, শিক্ষাৰ প্ৰয়োগবাদ দৰ্শন সমালোচিত হৈছে —

- প্ৰয়োগবাদ দৰ্শনৰ অতিমাত্ৰা 'ব্যৱহাৰিকতা' যিয়ে মানুহৰ কার্যাৱলীসমূহ তেওঁলোকৰ অভিজ্ঞতা আৰু তেওঁলোকৰ উদ্দেশ্যৰ সম্পৰ্কত বিচাৰ প্ৰদান কৰা কার্য অতি সংকীর্ণ।
- কোনো ধৰণৰ উচ্চতৰ আৰু আধ্যাত্মিক মূল্যবোধৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগবাদ পৰিপন্থী।
- প্ৰয়োগবাদ শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্য নাই।
- প্ৰয়োগবাদ শৈক্ষিক আৰ্হিত মানৱীয়তা আৰু সাংস্কৃতিক কার্যৰ কোনো স্থান নাই।
- প্ৰয়োগবাদে সনাতন মূল্যবোধৰ ওপৰত কোনো বিশ্বাস নাৰাখে। সত্য, স্থায়ী জ্ঞানতকৈ ই সঘনে পৰিৱৰ্তনীয় আৰু সাক্ষী প্ৰমাণিত।
- এই দৰ্শনে আমেৰিকাৰ সামাজিক পটভূমিক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, সেয়েহে ই ভাৰতীয় সত্ৰসমূহৰ ক্ষেত্ৰত কম পৰিমাণে ব্যৱহৃত।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষা কি হোৱা উচিত?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ প্ৰয়োগবাদ পাঠ্যক্ৰমৰ দুটা প্ৰধান কাৰক কি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ ৩০-৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত বর্ণনা কৰক ঃ

(ক) শিক্ষাত কামৰ জৰিয়তে শিকা পদ্ধতি

.....

.....

(খ) কাল্পনিক পদ্ধতি

.....

.....

(গ) কি ভিত্তিত প্ৰয়োগবাদ দৰ্শন সমালোচিত হৈছে।

.....

.....

১০.৩.৪ শিক্ষাত প্ৰয়োগবাদৰ বৰঙণি

শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰয়োগবাদৰ বৰঙণিসমূহ তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰি —

- কিতাপৰ ওপৰত প্ৰয়োজনতকৈ অধিক পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল শিক্ষাৰ বোজা বহনৰ পৰা প্ৰয়োগবাদে শিশুক ৰক্ষা কৰে।
- প্ৰয়োগবাদে বৰ্তমানৰ জীৱনৰ মূল্যবোধসমূহ, সেইসমূহৰ অভিজ্ঞতাৰ জৰিয়তে আহৰণত সহায় কৰে।
- প্ৰয়োগবাদে আমাক অতীত, বৰ্তমান আৰু ভৱিষ্যতৰ প্ৰতি এক সন্তোষমূলক ধাৰণা গ্ৰহণৰ পৰামৰ্শ দিয়ে। অতীত সুন্দৰ আৰু উচ্চ পৰ্যায়ৰ হ'ব পাৰে কিন্তু, ইয়ে বৰ্তমান সময়ত এক সুন্দৰ আৰু উচ্চ পৰ্যায়ৰ জীৱন নিৰ্বাহৰ মাৰ্গ প্ৰদৰ্শন কৰিব লাগিব। সেয়েহে, সাংস্কৃতিক ঐতিহ্যৰ ওপৰত অতিমাত্ৰা গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা উচিত নহয়।
- শিকন আৰু শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ প্ৰধান কেন্দ্ৰবিন্দু হৈছে শিশুক শিকনৰ বাবে সহায় কৰা।
- শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিসমূহ সমাজৰ দাবীসমূহ পৰিপূৰণ আৰু ব্যৱহাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।
- প্ৰয়োগবাদে সমৰ্থন কৰে যে, শিশুসকলে দলীয় জীৱনৰ প্ৰকৃত অভিজ্ঞতা পোৱা উচিত।
- প্ৰয়োগবাদ অনুসৰি, প্ৰগতিশীল শিক্ষাদানৰ পদ্ধতিসমূহ সফল আৰু কাৰ্যক্ষম কৰি তুলিবলৈ, বিষয়সমূহৰ সহমৰ্মিতা, বিষয়সমূহৰ সংহতি, শ্ৰব্য-দৃশ্য সঁজুলি সমূহৰ ব্যৱহাৰ, সহ-পাঠ্যক্ৰমিক কাৰ্যসমূহৰ সংগঠন, কামৰ জৰিয়তে শিকা, প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতা আৰু ইন্দ্ৰিয়সমূহৰ উপযুক্ত প্ৰশিক্ষণ প্ৰয়োজনীয়।
- প্ৰয়োগবাদে আত্মপ্ৰচেষ্টাৰ বিকাশত বিশ্বাস কৰে।
- প্ৰয়োগবাদ অনুসৰি, নৈতিক পদ্ধতিসমূহ দলীয় জীৱনৰ জৰিয়তে হোৱা উচিত।
- প্ৰয়োগবাদৰ এক অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বৰঙণি হৈছে — 'কাল্পনিক পদ্ধতি'।
- প্ৰয়োগবাদে নতুন পদ্ধতিৰ সৈতে পৰীক্ষণ কৰাৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে।

১০.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্ৰয়োগবাদৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ হৈছে Pragmatism। এই শব্দটোৰ উৎপত্তি হৈছে এক গ্ৰীক শব্দৰ পৰা। সেই শব্দটো হৈছে Pragmatics। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে 'active' 'কৰ্ম কৰা' আৰু 'efficient' 'সক্ষম'। সেয়েহে, প্ৰয়োগবাদত 'কৰ্ম কৰা, অনুশীলন' আদি শব্দসমূহৰ ব্যৱহাৰে প্ৰাধান্যতা পাইছে।
- দৰ্শন হিচাপে, প্ৰয়োগবাদ, আদৰ্শবাদৰ বিপৰীতে গঢ়ি উঠা এক ধাৰণা আৰু তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ এই দৰ্শনৰ বিশ্বাসৰ ভেটি পুৰণি গ্ৰীক চফীবাদীসকলৰপৰা গ্ৰহণ কৰিছে। চফীবাদী দাৰ্শনিকসকলৰ প্ৰটোগোৰাছৰ মতে 'মানুহ হৈছে সকলো বস্তুৰ উপায়' — এই জনপ্ৰিয় বচনক প্ৰয়োগবাদৰ প্ৰাৰম্ভিক ঘোষণা বুলি ধৰা হয়।
- প্ৰয়োগবাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ হৈছে —পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব, চূড়ান্ত মূল্যবোধৰ অভাৱ, ব্যৱহাৰিকতা, গণতন্ত্ৰ আৰু পৰীক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব।
- প্ৰয়োগবাদৰ প্ৰধান তিনিটা প্ৰকাৰ হৈছে — মানৱীয় প্ৰয়োগবাদ, জৈৱিক আৰু পৰীক্ষণীয় প্ৰয়োগবাদ।
- প্ৰয়োগবাদী দৰ্শন অনুসৰি, শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ হৈছে — নতুন মূল্যবোধৰ সৃষ্টি, কৰ্মৰাজি আৰু অভিজ্ঞতা, অভিজ্ঞতাৰ পুণৰ্নিৰ্মাণ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক অভিজ্ঞতা আৰু গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষা।

১০.৫ অধিক জানিবলৈ

১। Aggarwal J.C. (2006) : Theory and principles of Education, Vikash publishing house, New Delhi.

২। Bhatia K.K. (2004) : 'Principles and theories of education, Kalyani publishers, Ludhiana

৩। Chaube S.P. and Chube. A (1997) : 'Philosophical and sociaological foundation of Education, Binod Pustak Mandir, Agra.

৪। Safaya R. and Shaida B.D. (2003) : Modern theory and princaiples of education, Dhampt Rai Publishing Company, New Delhi.

৫। Taneja. V.R. (1976) Educational thought and pracitice. Sterling publishers, Pvt. Ltd. New Delhi.

১০.৬ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰকৃতিবাদ দৰ্শনে বিকাশ লাভ কৰিছিল আমেৰিকাত আৰু এই প্ৰয়োগবাদৰ ইংৰাজী প্ৰতিশব্দ হৈছে Pragmatism। এই শব্দটো ফৰাচী শব্দ 'Pragma' আৰু আন গ্ৰীক শব্দ 'Pragmat' ৰ পৰা আহিছে যাৰ অৰ্থ হৈছে (action) (কাৰ্য) আৰু (activity) কাৰ্যাৱলী। প্ৰয়োগবাদক 'প্ৰয়োগবাদী শিক্ষা বা প্ৰগতিবাদী বুলিও জনা যায়। ই হৈছে জীৱনৰ গতিশীল, ব্যৱহাৰিক দৰ্শন যিয়ে বিশ্বাস কৰে যে, সত্যতা হৈছে ব্যৱহাৰিক আৰু কৰ্মৰ দ্বাৰা সংগঠিত।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰয়োগবাদে নিম্নোক্ত নীতিসমূহ অনুকৰণ কৰে —

- প্ৰয়োগবাদীসকলে পৰিৱৰ্তন বিশ্বাসী, কিয়নো পৰিৱৰ্তন হৈছে পৃথিৱীৰ এক বৈশিষ্ট্য।
- প্ৰয়োগবাদী অনুসৰি, কোনোধৰণৰ চূড়ান্ত মূল্যবোধ নাথাকে, কিয়নো মূল্যবোধসমূহ পৰিৱৰ্তনীয়। মানুহে তেওঁৰ কাৰ্যৱলীসমূহৰ সময়ছোৱাত নিজৰ মূল্যবোধসমূহ সৃষ্টি কৰে।
- ব্যৱহাৰবাদ প্ৰয়োগবাদৰ আন এক নীতি। এই দৰ্শনে বিশ্বাস কৰে যে, জীৱনৰ লক্ষ্যসমূহ ব্যৱহাৰিক প্ৰকৃতিৰ হোৱা উচিত। ই লগতে এইটো কথাৰ ওপৰতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে যে যিসমূহ ধাৰণা বা বস্তু মানুহৰ বাবে উপকাৰী আৰু যিয়ে মানুহৰ প্ৰয়োজনসমূহ পূৰণ কৰে, সেয়াই সত্য।
- এই দৰ্শনে গণতন্ত্ৰক বিশ্বাস কৰে। প্ৰয়োগবাদীসকলৰ মতে, মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বোচ্চ বিকাশ গণতন্ত্ৰতে হয়।
- প্ৰয়োগবাদীসকলে ধাৰণাতকৈ কৰ্মৰ ওপৰতহে অধিক বিশ্বাস কৰে। এই দৰ্শন অনুসৰি, অবিৰত পৰীক্ষণৰ জৰিয়তে মানুহে শিকা উচিত, যি জীৱনৰ প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে প্ৰয়োজনীয়।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ গণতন্ত্ৰৰ বাবে শিক্ষাৰ অৰ্থ হৈছে শিক্ষাই গণতান্ত্ৰিক মূল্যবোধ সমূহ আহৰণ কৰাৰ ক্ষেত্ৰত সহায় কৰা উচিত। সেয়েহে, বিদ্যালয়ত এক গণতান্ত্ৰিক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰা উচিত। পাঠ্যক্ৰমেও কিছুমান প্ৰয়োজনীয় জ্ঞান, ব্যৱহাৰযোগ্য কৌশল, সামাজিক যোগ্যতা, উপযুক্ত মনোভাৱ আৰু নীতিগত মূল্যবোধৰ বীজ ৰোপন কৰাৰ উদ্দেশ্য যুগুত কৰা উচিত।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কাৰ্যাৱলী আৰু অভিজ্ঞতা হৈছে প্ৰয়োগবাদ পাঠ্যক্ৰমৰ দুটা প্ৰধান চৰ্ত। বিভিন্ন ধৰণৰ কাৰ্যাৱলীৰে পাঠ্যক্ৰম গঠিত হোৱা উচিত যেনে — শাৰীৰিক, বৌদ্ধিক, নৈতিক আৰু নান্দনিক কাৰ্য্যাৱলী।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ (ক) 'কামৰ জৰিয়তে শিকা'ৰ অৰ্থ হৈছে প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতাৰদ্বাৰা শিক্ষা গ্ৰহণ

কৰা। প্ৰত্যক্ষ অভিজ্ঞতাই কেৱল বস্তুক নুবুজাই কিন্তু; শিশুসকলক কৰ্মশীল কৰি তুলিবলৈ ই বস্তুগত আৰু অৰ্থপূৰ্ণ জীৱনৰ অৱস্থাকে বুজায়।

(খ) কাল্পনিক পদ্ধতি হৈছে শিক্ষাদানৰ এক পদ্ধতি য'ত শিশুসকলক সম্পাদনা কৰিবলৈ এক বাস্তৱ আৰু উদ্দেশ্যপূৰ্ণ কাৰ্যাৱলী প্ৰদান কৰে। প্ৰথমতে, শিক্ষকে এক বাস্তৱ পৰিৱেশ প্ৰদান কৰে। শিক্ষাৰ্থীসকলে তাৰ প্ৰশাসনৰ বাবে কাৰ্যপ্ৰক্ৰিয়া নিৰ্বাচন কৰে। তাৰ পৰৱৰ্তী পৰ্যায়ত, সেই পৰিকল্পনা কাৰ্যত ৰূপায়িত কৰে আৰু চূড়ান্তভাৱে শিক্ষকে তাৰ কাৰ্যকৰিতাৰ মূল্যায়ণ আৰু বিচাৰ প্ৰদান কৰে।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰয়োগবাদৰ বিৰুদ্ধে সমালোচনাৰ তিনিটা দিশ —

- প্ৰয়োগবাদে কোনো ধৰণৰ উচ্চ পৰ্যায়ৰ আৰু আধ্যাত্মিক মূল্যবোধক বিশ্বাস কৰে।
- শিক্ষাৰ কোনো নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য নাই।
- প্ৰয়োগবাদে আমেৰিকাৰ সামাজিক পটভূমিক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। সেয়েহে ই কেৱল আমেৰিকাৰ পৰিৱেশতহে উপযুক্ত।

১০.৭ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চুটি প্ৰশ্ন (১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং১ঃ প্ৰয়োগবাদ বুলিলে কি বুজে? ইয়াৰ প্ৰকাৰসমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং২ঃ প্ৰয়োগবাদৰ প্ৰধান মৌলিক নীতিসমূহ কি?

প্ৰশ্ন নং৩ঃ প্ৰয়োগবাদ অনুসৰি, শিক্ষাৰ প্ৰধান শিক্ষণ পদ্ধতি সমূহ কি?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্ৰশ্ন নং১ঃ প্ৰয়োগবাদৰ নীতিসমূহে কিদৰে শিক্ষাৰ তত্ত্ব আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত প্ৰভাৱ পেলাইছে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং২ঃ শিক্ষণৰ পদ্ধতিসমূহ নিৰ্দ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগবাদৰ ভূমিকা স্পষ্টীকৰণ দিয়ক।

*****

অধ্যায় ১১ ঃ দর্শনৰ সত্র হিচাপে অস্তিত্ববাদ

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ অস্তিত্ববাদৰ ধাৰণা
১১.৩.১ অস্তিত্ববাদৰ গ্রহণযোগ্য ধাৰণাসমূহ
১১.৩.২ অস্তিত্ববাদ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱ
১১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৫ অধিক জানিবলৈ
১১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১১.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- অস্তিত্ববাদ আৰু শৈক্ষিক দর্শন হিচাপে ইয়াৰ নির্দিষ্ট বৈশিষ্টসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত অস্তিত্ববাদৰ প্রভাৱৰ বিৱৰণ দিবলৈ সক্ষম হ'ব।

১১.২ পৰিচয়

আগৰ অধ্যায়সমূহত, আপোনালোকে দর্শনৰ প্রধান তিনিটা সত্রৰ বিষয়ে অধ্যয়ন কৰিলে। এই অধ্যায়টিয়ে আপোনালোকক এটা নতুন সত্রৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিব। এই নতুন সত্রটো হৈছে অস্তিত্ববাদ। অস্তিত্ববাদক এক আধুনিক আৰু আটাইতকৈ সৰু দর্শন হিচাপে অভিহিত কৰা হয়। এই অধ্যায়টোৱে অস্তিত্ববাদৰ অর্থ আৰু শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্রভাৱৰ দিশত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি, এই অধ্যায়টিৰ শেষ ভাগত, দর্শনৰ সত্র হিচাপে অস্তিত্ববাদৰ দোষ আৰু গুণসমূহৰ ওপৰত প্রতিফলন ঘটিছে।

১১.৩ অস্তিত্ববাদৰ অর্থ

অস্তিত্ববাদ হৈছে বিশ্ব যুদ্ধৰ পিচত, যুদ্ধৰ হতাশাৰ ফলস্বৰূপে বিকশিত হোৱা এক দর্শন। দুই বিশ্বযুদ্ধত মানুহৰ ব্যক্তিবোধ অগ্রাহ্য হৈছিল। মানুহক এজন ব্যক্তি হিচাপে ব্যক্তিত্বৰ আধিপত্য পুনঃ স্থাপন কৰিবলৈ, এই দর্শনৰ আবির্ভাৱ হৈছে। এই দর্শনে, জাতিতকৈ মানুহক, বুদ্ধিতকৈ শৰীৰক আৰু প্রকৃতিতকৈ ভৌতিক পৃথিৱীক প্রাধান্যতা প্রদান কৰে। এই দর্শনে ঔদ্যোগিক যুগ, বিজ্ঞান, বস্তুনিষ্ঠতা আদিকো অস্বীকাৰ কৰে কিয়নো, এই দর্শন অনুসৰি সেই সকলোবোৰ যিয়ে সমাজ আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ঔদ্যোগিক হস্তক্ষেপত, মানুহক যন্ত্র কৰি তোলে, সেই সকলোবোৰক এই দর্শনে অস্বীকাৰ কৰে। এই দর্শনৰ সত্রৰ লগত জড়িত প্রধান চিন্তাবিদসমূহ আছিল — চোৰেণ কিয়াৰকেগার্ড (ডেনিচ দার্শনিক), জ্যা পল চার্দ্রি (এজন ফৰাচী লেখক), কার্ল জচপাৰচ, (জার্মানী দার্শনিক) ৰেইন হোল্ড নেইবুহৰ (এজন প্রচেষ্টাক পৰমার্থিক)। অস্তিত্ববাদৰ মূল হোতা আছিল — চোৰেন কিয়াৰকেগার্ড (Soren Kierkegaard)। তেওঁ অত্যান্তিকৰূপে এজন ধর্মপৰায়ণ লোক আছিল, তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে, যদিও ভগৱানৰ অস্তিত্বক যুক্তিৰদ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত কৰোৱাটো সহজ নহয়, মানুহে বিশ্বাসৰ জৰিয়তে ভগৱানৰ অস্তিত্বক গ্রহণ কৰা উচিত।

১১.৩.১ অস্তিত্ববাদৰ গ্রহণযোগ্য ধাৰণা সমূহ

অস্তিত্ববাদৰ ভিতৰুৱা গ্রহণযোগ্য ধাৰণা সমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল—

- অস্তিত্ববাদৰ দর্শন অনুসৰি, সত্য, নীতি, নিয়ম বা প্রয়োজনীয়তকৈ মানুহহে, অস্তিত্বৰ প্রধান কেন্দ্রবিন্দু। যদিও, অস্তিত্ববাদীসকলে পৃথিৱীৰ স্থানত মানুহৰ স্থান অথবা মানুহৰ জীৱৰ লগত বা ভগৱানৰ লগত থকা সম্পর্কত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে, তথাপিও, অস্তিত্ববাদীসকলে ইয়াকো স্বীকাৰ কৰে যে, মানুহৰ ব্যক্তিত্বৰ প্রভুত্ব আৰু নির্দিষ্ট আত্মিক ধাৰণা আছে।
- অস্তিত্ববাদ দর্শনে 'অর্থ'ৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব প্রদান কৰে। জীৱনৰ অর্থৰ বিকাশৰ জৰিয়তে মানুহে এনে কিছুমান দিশৰ সৃষ্টি কৰে যিয়ে তেওঁৰ সমগ্র ব্যক্তিত্বক আগুৰি ৰাখে। মানুহ হৈছে সৃষ্টিকর্তা আৰু সেয়েহে তেওঁ হৈছে সংস্কৃতিৰ প্রষ্টা। এই পৃথিৱীখন কি? কি ধৰণৰ তাক বুজোৱাটো কঠিন। মানুহে তেওঁৰ এখন নিজস্ব পৃথিৱী সৃষ্টি কৰি ল'ব লাগিব।
- এই দর্শনে আৰু বিশ্বাস কৰে যে, এই পৃথিৱীখনত, মানুহ অকলশৰীয়া নহয়। তেওঁ আন ব্যক্তিৰ লগত সাঙোৰ খাই আছে। সেয়েহে, তেওঁ অৰাজকতা ভৰা পৰিস্থিতিত অকলে থাকিব নোৱাৰে। এই দর্শনে গুৰুত্ব প্রদান কৰে যে, এজন মানুহকলৈ কৰা বিৱৰণতকৈ প্রকৃত জীৱিত ব্যক্তিহে অধিক গুৰুত্বপূর্ণ।

মানুহৰ আৱশ্যকতাতকৈ মানুহৰ অস্তিত্ব অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ।

- অস্তিত্ববাদ অনুসৰি, মানুহৰ ওপৰত বলেৰে প্ৰয়োগ কৰা পূৰ্ব নিৰ্মিত অস্তিত্বৰ ধাৰণা, মানুহে কেতিয়াও গ্ৰহণ কৰিব নোৱাৰে। মানুহৰ জীৱনটো স্বাধীন, তেওঁ হৈছে তেওঁৰ নিজৰ সত্ত্বা নিৰ্বাচন কৰিব পৰাকৈ আৰু নিজৰ জীৱন গঠন কৰিব পৰাকৈ এজন মুক্ত অভিকৰ্ত্তা।
- অস্তিত্ববাদ ঃ শৈক্ষিক চিন্তাধাৰা আৰু ব্যৱহাৰিক দিশত ইয়াৰ প্ৰভাৱ।

এতিয়ালৈকে, আমি শিক্ষাৰ তিনিটা প্ৰধান দৰ্শন — আদৰ্শবাদ, প্ৰকৃতিবাদ আৰু প্ৰয়োগবাদৰ বিষয়ে এক সুস্থ ধাৰণা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিছো। এতিয়া আমি, অস্তিত্ববাদৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম যাক আধুনিক দৰ্শনৰ আটাইতকৈ সৰু দৰ্শন হিচাপে বিবেচনা কৰিছে। ই হৈছে কুৰি শতিকাৰ এক দৰ্শন। অস্তিত্ববাদ হৈছে দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধৰ পিছৰ পশ্চিমীয়া দৰ্শনৰ পদ্ধতি সমূহৰ বিপৰীতে গঢ়ি উঠা এক দৰ্শন। অস্তিত্ববাদৰ মতে, মানুহৰ ব্যক্তিত্ব হৈছে সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ। মানুহৰ অস্তিত্ব, জাতি আৰু বিশ্বব্ৰহ্মাণ্ডতকৈ মানুহ অধিক শক্তিশালী আৰু গুৰুত্বপূৰ্ণ। এগৰাকী ডেনিচ্ দাৰ্শনিক চোৰেণ কিয়াৰকেগার্ডক অস্তিত্ববাদৰ প্ৰধান হোতা বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এই দৰ্শনৰ আন সমৰ্থকসকল হৈছে — কার্ল জচপাৰচ আৰু মার্টিন হেইডেগাৰ। তেওঁলোক দুগৰাকীয়ে আছিল জার্মানী দাৰ্শনিক। আন দুগৰাকী ফৰাচী অস্তিত্ববাদী সমৰ্থক হৈছে — গেব্ৰিয়েল মার্ছেল, তেওঁ হৈছে এজন দাৰ্শনিক আৰু নাটক লেখোতা। আৰু আনজন হৈছে জ্যা পল চার্দ্রি, তেওঁ আছিল একেধাৰে এজন সাহিত্যিক, দাৰ্শনিক আৰু ফৰাচী Sorbonne বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এজন অধ্যাপক।

অস্তিত্ববাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ ঃ

অস্তিত্ববাদৰ মৌলিক নীতিসমূহ আলোচনা কৰো আঁহক। সেইসমূহ হৈছে —

- অস্তিত্ববাদৰ প্ৰধান, ভেটিস্বৰূপ ধাৰণা হৈছে যে "প্ৰয়োজনীয়তাতকৈ অস্তিত্ব অগ্ৰগামী।" "Existence precedes essence" বিখ্যাত দাৰ্শনিক প্লেটোৱে কৈছিল যে, আমাৰ চাৰিওফালৰ আৱেষ্টনীত থকা পৃথিৱীখনেই হৈছে প্ৰয়োজনৰ পৃথিৱী যেনে — জীৱনৰ আদৰ্শ আৰু উদ্দেশ্য হৈছে এই প্ৰয়োজনীয়তাসমূহৰ উদ্ভাৱন কৰা। ইয়াৰ অৰ্থ এয়ে যে, সকলোতে প্ৰয়োজনীয়তা ইতিমধ্যে বিৰাজমান আৰু সেইসমূহ অস্তিত্বতকৈ ওপৰত ওপৰত। কিন্তু, অস্তিত্ববাদী সকলে এই ধাৰণাৰ অস্বীকাৰ কৰে আৰু দৃঢ়ভাৱে ক'ব খোজে যে, অস্তিত্বৰ প্ৰাধণ্যতা প্ৰয়োজনীয়তাতকৈ বেছি আৰু মানুহে তেওঁৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ অত্যান্তিকভাৱে সৃষ্টি কৰিব পাৰে। (Sartre) চার্টেৰ মতে, মানুহৰ কোনো সৃষ্টিকৰ্তা নাই। মানুহে নিজেই নিজক আৱিষ্কাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ অস্তিত্ব সৰ্বপ্ৰথমে আহিছে, আৰু এতিয়া তেওঁৰ প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ নিৰ্দ্ধাৰণ ব্ৰতী। মানুহৰ নিজস্ব অবিহনে কোনো সত্তা নাই। সেয়েহে, ইয়াক অতি সহজভাৱে পৰ্যবেক্ষণ কৰিব পাৰি

যে, যি সময়ত আদর্শবাদীসকলে সর্বশ্রেষ্ঠ মূল্যবোধৰ ওপৰত বিশ্বাস কৰে, প্রকৃতিবাদীসকলে মূল্যবোধৰ প্রকৃতিগ্রস্থতাক বিশ্বাস কৰে, প্রয়োগবাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, মূল্যবোধসমূহ সামাজিক জীৱনৰ ফলস্বৰূপে, সেই সময়ত, অস্তিত্ববাদী সকলে বিশ্বাস কৰে যে, মানুহে নিজেই তেওঁৰ মূল্যবোধসমূহ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

- অস্তিত্ববাদৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হৈছে যে, ই মানুহৰ জীৱনৰ এক সম্ভৱপৰ ঘটনা। অস্তিত্ববাদীসকলে বিশ্বাস কৰে যে, এজন মানুহৰ অস্তিত্বৰ অর্থ হৈছে জন্মৰপৰা তেওঁৰ মৃত্যুৰ কালছোৱা। জন্মৰ পূর্বৰ আৰু মৃত্যুৰ বাহিৰে আন একোৱে নাই। এই কালছোৱাৰ মাজত আছে এক সামাজিক জীৱন আৰু সামাজিক জীৱনৰ বৈশিষ্টসমূহ হৈছে আমাৰ জীৱনৰ উপৰুৱা ঘটনা। এই সম্ভৱপৰ ঘটনাসমূহৰ লগত জড়িত হৈ থকা দিশসমূহ হৈছে — ভয়, আতঙ্ক, ঘৃণা, নিঃসঙ্গতা, অনিশ্চয়তা আৰু চূড়ান্তভাৱে ই মৃত্যুৰদ্বাৰা সীমাবদ্ধ হয়। আমি জানো যে, ভগৱান বুদ্ধদেৱে, তেওঁৰ ৰাজমহলৰপৰা ওলাইয়ে এই সম্ভৱপৰ ঘটনা সমূহ বুজিবলৈ সক্ষম হৈছিল আৰু সেয়েহে তেওঁৰ দর্শনৰ মূল কাৰণ আছিল এই মানৱীয় যন্ত্রণা। অস্তিত্ববাদীসকলৰ মতে, এই পৃথিৱীত মানুহেই একমাত্র জীৱ যিয়ে উপলব্ধি কৰিব পাৰে যে, জীৱন, মৃত্যুৰদ্বাৰা সীমিত। সেয়েহে ব্যক্তিয়ে মৃত্যুক ভালপোৱা উচিত কাৰণ যদি এজন মানুহে উদ্দ্যেশহীন জীৱন যাপন কৰাতকৈ অর্থপূর্ণ কাৰণৰ বাবে মৃত্যুৱৰণ কৰিব লগা হয়, ই তেওঁৰ বাবে শ্রেয়। চক্রেটিছ, লিনকন, কেনেডী, গান্ধী আৰু আন বহুতো মহান ব্যক্তিৰ মতে, এক লক্ষ্যহীন জীৱন যাপন কৰাতকৈ এক অর্থপূর্ণ চর্তৰ খাতিৰত মৃত্যুবৰণ কৰাটো অধিক গুৰুত্বপূর্ণ।
- অস্তিত্ববাদৰ আন এক গুৰুত্বপূর্ণ ধাৰণা হৈছে মানুহৰ দৃষ্টিভঙ্গী। অস্তিত্ববাদীসকলে মানুহক চূড়ান্তভাৱে মুক্ত আৰু দায়িত্বশীল জীৱ হিচাপে প্রাধান্য দিয়াৰ পক্ষপাতী। চার্টৰ (Sartre) মতে, স্বাধীনতা অস্তিত্বৰ আন ৰূপ, অস্তিত্ববাদীসকলে সেই সকলোবোৰ এক চেতীয়া আন্দোলনৰ বিৰোধীতা কৰে যিসমূহে সমাজৰ খাতিৰত মানুহক শোষণ কৰিব বিচাৰে আৰু মানুহৰ ব্যক্তিক গৌণ হিচাপে বিবেচিত কৰে। প্রকৃতার্থত, এই সম্পূর্ণ দর্শন হৈছে মানুহৰ অস্তিত্বৰ ফলস্বৰূপ যান্ত্রিকতা, বিমূতর্তা, যুক্তি সিদ্ধতা আৰু সেই অস্তিত্বৰ কোনো ধৰণৰ দর্শন গঠন বিৰোধী আন্দোলন।

১১.৩.২ অস্তিত্ববাদৰ শৈক্ষিক তাৎপর্যতা

অস্তিত্ববাদে কিদৰে শিক্ষাৰ বর্ণনা দিবলৈ প্রয়াস কৰিছে তাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোহঁক —

- অস্তিত্ববাদে বিশ্বাস কৰে যে, সকলো ব্যক্তি আনতকৈ পৃথক। শিক্ষাই ব্যক্তিৰ মাজত এই একসত্ত্বা বিকাশ কৰা উচিত। শিক্ষাৰ প্ৰধান লক্ষ্য হৈছে ব্যক্তিক তেওঁৰ অদ্বিতীয় গুণসমূহ বিকাশ কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা যাতে তেওঁ তেওঁৰ ক্ষমতাসমূহ বিকাশ আৰু তেওঁৰ ব্যক্তিত্বৰ ৰোপন কৰিব পাৰে।
- অস্তিত্ববাদীসকলৰ আন এক বিশ্বাস হৈছে যে মানুহ হৈছে মুকলি প্ৰকৃতিৰ। শিক্ষাই তেওঁৰ স্বাধীনতাৰ চূড়ান্ত সম্ভাৱনীয়তাসমূহৰ প্ৰতি মানুহক সজাগ কৰি তোলা উচিত লগতে জীৱনৰ পালন কৰিব লগীয়া দায়িত্বসমূহৰ প্ৰতি সতৰ্ক কৰি তোলা উচিত। শিক্ষাই আত্ম-নিৰ্দেশনাৰ সম্বলতাসমূহ প্ৰতিপালিত কৰা উচিত।
- শিক্ষাৰ কোনো বৌদ্ধিকধৰ্মী উদ্দেশ্য থকা উচিত নহয়। অস্তিত্ববাদৰ ক্ষেত্ৰত, জীৱনৰ যুক্তিগত আৰু সজ্ঞাত্মক দিশতকৈ সক্ষমশীল দিশৰ বিকাশ অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ, এই দিশে মানুহৰ আৱেগিক আৰু সৌন্দৰ্যাত্মক দিশক বুজায়।
- অন্তঃদৃষ্টিৰ শক্তিৰ বিকাশ হৈছে শিক্ষাৰ আন এক লক্ষ্য। এই শিক্ষাই শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত কিছুমান শক্তি বা ক্ষমতা যেনে — আত্মপৰ্যবেক্ষণৰ বিকাশ কৰা উচিত।
- **অস্তিত্ববাদৰ পাঠ্যক্ৰম ঃ**

  অস্তিত্ববাদী সকলে পাঠ্যক্ৰমত বিশ্বাস নাৰাখে, শিক্ষাৰ্থীসকলে তেওঁৰ প্ৰয়োজন, সক্ষমতা আদি অনুসৰি শিশুৱে তেওঁৰ নিজৰ পাঠ্যক্ৰম নিৰ্বাচন কৰা উচিত। অৱশ্যে, তেওঁলোকে সাধাৰণ পৰ্য্যায়ত, শিক্ষাৰ্থীসকলক কিছুপৰিমাণে বিশ্বৰ মৌলিক জ্ঞান প্ৰদান কৰাৰ পক্ষপাতী। অস্তিত্ববাদীসকলে অনুভৱ কৰে যে, পাঠ্যক্ৰম তাৎক্ষণিক, সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু অন্যান্য সমস্যাৰ লগত জড়িত হোৱা উচিত, যি ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱনত সন্মুখীন হ'ব লাগে। তেওঁলোকে গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে যে, পৰীক্ষাৰ বাবে মাত্ৰ পাঠ্যক্ৰমৰ অধ্যয়ন কৰা উচিত নহয়। এই পাঠ্যক্ৰমৰ অৰ্থ কেৱল এক বিষয় অধ্যয়ন কৰা নহয় কিন্তু জীয়াই থকা, কাৰ্যক্ৰম কৰা আৰু মূল্যবোধৰ অভিজ্ঞতা গ্ৰহণ কৰা, যিসমূহ বিষয় অধ্যয়ণৰ জৰিয়তে প্ৰাপ্ত হয়। অস্তিত্ববাদীসকলে বিজ্ঞানসন্মত বিষয়তকৈ মানৱীয় অধ্যয়নৰ ওপৰত অধিক গুৰুত্ব দিয়ে কিয়নো এই মানৱীয় অধ্যয়নৰ জৰিয়তেহে আমি মানৱীয় যন্ত্ৰণাসমূহৰ উপলব্ধি কৰিব পাৰো যেনে — ঘৃণা, উত্তেজনা ইত্যাদি। মানৱীয় অধ্যয়নে বিষয়ধৰ্মী জ্ঞানৰ প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, আনহাতে, বিজ্ঞানে বস্তুনিষ্ঠ জ্ঞানৰ লগত জড়িত দিশ অধ্যয়ন কৰে।
- **শিক্ষণৰ পদ্ধতি ঃ**

  অস্তিত্ববাদীসকলে শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত 'চক্ৰেটিক (Socratic) ধাৰণা সমৰ্থন কৰে। কিয়নো এই পদ্ধতি ব্যক্তিগত, ঘনিষ্ঠ আৰু "মই আৰু তুমি" সম্পৰ্কযুক্ত। ইয়াত শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ পাৰস্পৰিক সম্পৰ্কৰ জৰিয়তে জ্ঞান আৰু প্ৰজ্ঞা

আহৰণ কৰা হয়। অস্তিত্ববাদী শিক্ষণ পদ্ধতিত ব্যক্তিগত মনোযোগ আৰু ব্যক্তিগত সংযোগে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। সেয়েহে, অস্তিত্ববাদীসকলে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষাতকৈ গৃহ শিক্ষাক অধিক প্ৰাধান্য প্ৰদান কৰিছে। শিক্ষকে কেতিয়াও তেওঁৰ আদৰ্শ, ধাৰণা আৰু মূল্যবোধসমূহৰ হেচা শিক্ষাৰ্থীৰ ওপৰত দিয়া উচিত নহয়। কিন্তু প্ৰশিক্ষণৰ ক্ষেত্ৰত এই সমূহ শেষ প্ৰচেষ্টা হোৱা উচিত নহয়। শিক্ষণৰ পদ্ধতিসমূহে শিক্ষাৰ্থীৰ সৃষ্টিশীল প্ৰতিভাসমূহ বিকাশ কৰা উচিত। অস্তিত্ববাদীসকলৰ বাবে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশটো হৈছে — "সৃষ্টিশীলতাৰ বাবে শিক্ষা"।

শিক্ষাৰ ভূমিকা ঃ

অস্তিত্ববাদী শিক্ষা আঁচনিত শিক্ষকৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁ কিছুমান অবিৰত মূল্যবোধৰ ধাৰা বিকাশ কৰিব লাগে আৰু সেইসমূহৰ প্ৰতি সমৰ্পিত হ'ব লাগে। তেওঁ নিজেই নিজক শিক্ষাৰ্থীৰ ওপৰত হেঁচা প্ৰয়োগ নকৰি শিক্ষাৰ্থীসকলক জীৱনৰ সমস্যাসমূহ উপলব্ধি কৰি তুলিব পৰা কৰা উচিত। এগৰাকী অস্তিত্ববাদী শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীসকলক অস্তিত্বৰ অৰ্থ আৰু উদ্দেশ্যসমূহৰ জ্ঞান প্ৰদান কৰা উচিত যাতে তেওঁলোকে নিজৰ অস্তিত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰে। শিক্ষকে তেওঁৰ শিক্ষাৰ্থীসকলক একোজন মুক্ত ব্যক্তি হিচাপে গণ্য কৰা উচিত আৰু তেওঁলোকৰ কঠিন প্ৰকৃতিৰ সৈতে সহানুভত্যতা গঠন কৰা উচিত। কিয়নো, অস্তিত্ববাদীসকলৰ মতে এজন বেয়া শত্ৰুতকৈ ভাল জন বেছি পৰিমাণে নৈতিক কিয়নো, তেওঁ তেওঁৰ অস্তিত্বৰ প্ৰমাণ দিব পাৰে। শিক্ষকে শিশুসকলৰ আৱেগিক জীৱনত প্ৰৱেশ কৰা উচিত।

অস্তিত্ববাদৰ এক সমালোচনাত্মক ধাৰণা ঃ

নিম্নোক্ত দিশসমূহৰ ভিত্তিত, অস্তিত্ববাদ সমালোচিত হৈছে —

- প্ৰথমতে অস্তিত্ববাদৰ ক্ষেত্ৰত ব্যৱহৃত শব্দসমূহ স্পষ্ট নহয়। কিছুমান ধাৰণা যেনে — 'জীৱ' (Being), 'অস্তিত্ব' (Existence), অৰ্থ (Meaning) আদি অস্পষ্ট।
- দ্বিতীয়তে, এগৰাকী শিক্ষকৰ ক্ষেত্ৰত, প্ৰতিজন শিশুক ব্যক্তিগতভাৱে বুজি পোৱা আৰু সেইমৰ্মে তেওঁলোকক শিক্ষা প্ৰদান কৰাৰ বাবে যথেষ্ট কষ্টৰ প্ৰয়োজন।
- তৃতীয়তে, এখন ঔদ্যোগীক সমাজৰ ক্ষেত্ৰত, অস্তিত্ববাদৰ শিক্ষণৰ পদ্ধতিসমূহ অব্যৱহাৰিক আৰু অগ্ৰহণযোগ্য যেন বোধ হয়।

শেষত, আমি ক'ব পাৰো যে, বৰ্দ্ধমানিত ৰূপত থকা ই এক নতুন দৰ্শন। সেয়েহে, এই দৰ্শনৰ এক শেষ বৃত্তান্ত দিয়াৰ বাবে ইয়াৰ আৰু অলপ বিকাশৰ প্ৰয়োজন। গতিকে ইয়াৰ সমাপ্তি অসম্ভৱ তথা অযুক্তিকৰ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ ঃ

প্রশ্ন নং ১ ঃ অস্তিত্ববাদৰ প্রতিস্থাপক কোন?

_____

_____

প্রশ্ন নং ২ ঃ অস্তিত্ববাদ অনুসৰি, শিক্ষাৰ লক্ষ্যসমূহ কি কি?

_____

_____

প্রশ্ন নং ৩ ঃ অস্তিত্ববাদে "বিদ্যালয় শিক্ষাতকৈ গৃহ শিক্ষাক প্রাধান্য দিয়ে" — এই উক্তিযাৰ ৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত বর্ণনা কৰা।

_____

_____

প্রশ্ন নং ৪ ঃ অস্তিত্ববাদ শিক্ষাৰ পাঠ্যক্রমত কি ধৰণৰ বিষয়ে গুৰুত্ব লাভ কৰিছে?

_____

_____

১১.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অস্তিত্ববাদ দর্শন অনুসৰি, সকলো ব্যক্তি অদ্বিতীয় আৰু শিক্ষাই প্রতিজন ব্যক্তিক এই অদ্বিতীয় গুণ বিকাশৰ বাবে যোগ্য কৰি তোলা উচিত।
- অস্তিত্ববাদীসকলে মানুহক এজন অত্যন্ত মুক্ত আৰু দায়িত্বশীল জীৱ হিচাপে প্রাধান্য দিয়ে।
- অস্তিত্ববাদ দর্শন সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয়।
- এই দর্শন বিকশিত হোৱা হিচাপে শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত এই দর্শনৰ অৱদান মূল্যায়ণ কৰাটো কঠিন।

১১.৫ অধিক জানিবলৈ

১। Aggarwal J.C. (2006) : Theory and principles of Education, Vikash publishing house, New Delhi.

২। Bhatia K.K. (2004) : 'Principles and theories of education, Kalyani publishers, Ludhiana

৩। Chaube S.P. and Chube. A (1997) : 'Philosophical and sociaological foundation of Education, Binod Pustak Mandir, Agra.

৪। Safaya R. and Shaida B.D. (2003) : Modern theory and princaiples of education, Dhampt Rai Publishing Company, New Delhi.

৫। Taneja. V.R. (1976) Educational thought and pracitice. Sterling publishers, Pvt. Ltd. New Delhi.

১১.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এগৰাকী ডেনিছ দাৰ্শণিক চোৱেন কিয়াৰকেগার্ড হৈছে এই দৰ্শনৰ প্ৰতিস্থাপক।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অস্তিত্ববাদ অনুসৰি, শিক্ষাৰ লক্ষ্য হৈছে, যে প্ৰতিজন মানুহ অদ্বিতীয় আৰু শিক্ষাই তেওঁৰ মাজত এই অতুলনীয়তা বিকাশ কৰা উচিত। আকৌ, মানুহ হৈছে মুক্ত প্ৰকৃতিৰ আৰু সেয়েহে শিক্ষাই শিক্ষাৰ্থীসকলক তেওঁলোকে জীৱনত গ্ৰহণ কৰিবলগীয়া দায়িত্ব আৰু স্বাধীনতাৰ অত্যন্ত সম্ভাৱনীয়তাসমূহৰ প্ৰতি সজাগ কৰি তোলা উচিত।

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অস্তিত্ববাদীসকলে বিদ্যালয় শিক্ষাতকৈ গৃহ শিক্ষাক অধিক প্ৰাধান্যতা দিছে কিয়নো, তেওঁলোকে শিক্ষাত চক্ৰেটিক পদ্ধতি বা ধাৰণাক প্ৰাধান্যতা দিয়ে যিসমূহে শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত এক আন্তৰিক সম্পৰ্কৰ দাবী কৰে।

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অস্তিত্ববাদী শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰমত, বিজ্ঞানসম্মত বিষয়তকৈ মানৱীয় বিষয়সমূহে অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। অস্তিত্ববাদীসকলে বস্তুনিষ্ঠ জ্ঞানতকৈ বিষয়নিষ্ঠ জ্ঞানক অধিক প্ৰাধান্য দিয়ে।

১১.৭ আৰ্হিপ্ৰশ্ন

(ক) চমু প্ৰশ্ন ঃ (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন১। অস্তিত্ববাদৰ স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত ধাৰণা সমূহ কি?

প্ৰশ্ন২। অস্তিত্ববাদ অনুসৰি শিক্ষাৰ লক্ষ্য সমূহ কি?

প্ৰশ্ন৩। অস্তিত্ববাদ কি? ইয়াৰ মৌলিক নীতিসমূহ কি?

প্ৰশ্ন৪। অস্তিত্ববাদ অনুসৰি শিক্ষাৰ লক্ষ্য সমূহ কি?

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন১। অস্তিত্ববাদ অনুসৰি শিক্ষা কিদৰে প্ৰদান কৰা উচিত? বৰ্ণনা কৰক।

প্ৰশ্ন২। অস্তিত্ববাদ অনুসৰি শিক্ষাৰ লক্ষ্য আৰু শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি সমূহ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন৩। অস্তিত্ববাদৰ কিছুমান শৈক্ষিক নীতি নিৰ্বাচন কৰক যিবোৰক আপুনি ভাৰতীয় বিদ্যালয়ৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত উপকাৰীভাৱে ব্যৱহাৰ্য্য বুলি অনুভৱ কৰে।

*****

অধ্যায় ১২ ঃ মহাত্মা গান্ধী আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক অৱদান

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ মোহন দাস কৰম চাদ গান্ধী চমু পৰিচয়
১২.৪ গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণা
১২.৪.১ শিক্ষাৰ লক্ষ্য
১২.৪.২ বুনিয়াদী শিক্ষা
১২.৪.৩ পাঠ্যক্রম
১২.৪.৪ শিক্ষাৰ পদ্ধতি
১২.৪.৫ বিনামূলীয়া বাধ্যতামূলক শিক্ষা
১২.৪.৬ ধর্মীয় আৰু নৈতিক শিক্ষা
১২.৪.৭ মহিলাৰ শিক্ষা
১২.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৬ অধিক জানিবলৈ
১২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১২.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- গান্ধীজীৰ জীৱনৰ বিষয়ে সংক্ষিপ্ত ৰূপত অৱগত হ'ব
- গান্ধীজীৰ বুনিয়াদী শিক্ষাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- গান্ধীজীৰ শিক্ষাদর্শনৰ বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ দিশসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- গান্ধীজীক ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ এজন মহান সংস্কাৰক হিচাবে শলাগ ল'ব পাৰিব।

১২.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোত মহাত্মা গান্ধীৰ জীৱন আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে। মহাত্মা গান্ধী হ'ল এজন মহান নেতা আৰু ভাৰতবর্ষৰ জাতিৰ পিতা। অহিংসাৰ নীতিৰে কিদৰে পৰিৱর্তনৰ সূচনা কৰিব পাৰি তেওঁ তাৰেই নিদর্শন দি গ'ল। তেওঁ ভাৰতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাতো যথেষ্ট বহুমূলীয়া অৱদান আগবঢ়াইছিল যি বর্তমান সময়তো গুৰুত্বপূর্ণ। তেওঁৰ

শৈক্ষিক অৱদানসমূহ 'নেই তালিম' (Nai Talim) বা সকলোৰে বাবে প্ৰয়োজনীয় বুনিয়াদী শিক্ষা ব্যৱস্থাত সুন্দৰভাৱে প্ৰকাশিত হৈছে। ই এক আধ্যাত্মিক ধাৰণা য'ত কোৱা হয় যে জ্ঞান আৰু কৰ্ম কেতিয়াও পৃথক কৰা সম্ভৱপৰ নহয়। প্ৰকৃততে ই আছিল ব্ৰিটিছ শাসনৰ উপনিবেশবাদত প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে লোৱা প্ৰধান পদক্ষেপ, যিয়ে ভাৰতীয় শিক্ষার্থী সকলৰ মনত শিক্ষাৰ প্ৰতি অনুৰাগ ক্ৰমে নিশেষ কৰি আনিছিল আৰু শিক্ষাত এক বৃত্তিমূলক ধাৰণাৰ সোঁত বোৱাইছিল। এই ধাৰণাটোৰ সমাজৰ মানুহৰ মাজত সহযোগিতা মূলক শ্ৰমৰ ভাৱ নাইকিয়া কৰি এক নতুন শ্ৰেণীৰ জন্ম দিছিল, তদুপৰি নগৰীকৰণ আৰু উদ্যোগীকৰণৰ নতুন নতুন সমস্যাৰ সৃষ্টি কৰিছিল। গান্ধীজীৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰ তিনিটা মূল মন্ত্ৰ হ'ল— জীৱনজোৰা শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ, শিক্ষাৰ সামাজিক বৈশিষ্ট আৰু সামগ্ৰিক বিকাশৰ মাধ্যম হিচাপে শিক্ষা। গান্ধীৰ মতে শিক্ষা ব্যক্তিৰ নৈতিক বিকাশৰ এক জীৱনজোৰা পদ্ধতি। এই অধ্যায়টোৰ পৰা আপোনালোকে জানিব পাৰিব যে— গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণাটো তেওঁৰ জীৱন দৰ্শনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

১২.৩ মোহন দাস কৰম চান্দ গান্ধী চমু পৰিচয়

মহাত্মা গান্ধী হিচাপে সমগ্ৰ বিশ্বতে পৰিচিত ব্যক্তি গৰাকীৰ প্ৰকৃত নাম মোহন দাস কৰম চান্দ গান্ধী। ১৮৬৯ চনৰ অক্টোবৰ মাহৰ দুই তাৰিখে ভাৰতৰ পশ্চিম উপকূলবৰ্তী পোৰবন্দৰ চহৰত তেওঁৰ জন্ম হৈছিল। মোহন দাসৰ পিতৃৰ নাম আছিল কৰমচান্দ গান্ধী, বৃত্তিত তেওঁ দেৱান আছিল। গান্ধীৰ পৰিয়াল ভাৰতীয় সংস্কৃতিৰ সাজসজ্জাৰে সুসজ্জিত আছিল। তেওঁৰ ঘৰত যথেষ্ট সংখ্যক ধৰ্মীয় গ্ৰন্থ আছিল, য'ত হিন্দু ধৰ্মৰ নানা দেৱ দেৱীৰ উপাসনা আৰু কঠোৰ অনুশাসন প্ৰচলিত হৈছিল। শৈশৱত মোহন দাস আছিল— দীঘলীয়া নাক, চুটি ডিঙি আৰু সামান্য ডাঙৰ ঠৰঙা কাণ দুখনেৰে, আপচু চেহেৰাৰ এটা সৰু ল'ৰা। তেওঁৰ বিশেষত্ব আছিল এটা সুখী হাঁহি আৰু অনবৰতে তিৰবিৰাই থকা উজ্জ্বল চকুজুৰি।

মোহনদাসৰ জন্মৰ সময়ত ভাৰতবৰ্ষ ব্ৰিটিছ শাসনৰ অধীনত আছিল। তদুপৰি কঠোৰ জাতিভেদ প্ৰথাই ভাৰতীয় সংস্কৃতি ম্লান কৰি পেলাইছিল। পিতৃৰ চাকৰি বদলি হোৱা হেতুকে গান্ধীজীয়ে পোৰবন্দৰৰ পৰা ১২০ মাইল দূৰত্বত থকা ৰাজকোট নামৰ ঠাইত প্ৰাথমিক শিক্ষা গ্ৰহণ কৰিছিল। ১৮৮৮ চনত তেওঁ হাইস্কুল শিক্ষান্ত উত্তীৰ্ণ হয় আৰু কলেজীয়া জীৱনত ভৰি দিয়ে। কলেজীয়া শিক্ষা শেষ কৰিব নোৱাৰি তেওঁ এটা অর্থ উপার্জন কৰিব পৰা পেছা গ্ৰহণ কৰাৰ সিদ্ধান্ত ল'লে। সেইমর্মে তেওঁ আইন শিকাৰ সিদ্ধান্ত লয় আৰু বিশেষ সূত্ৰে তেওঁ জানিব পাৰিছিল যে ভাৰতীয় শিক্ষানুষ্ঠানত শিক্ষা গ্ৰহণ কৰাতকৈ বহুত কম সময়ৰ ভিতৰতে মাথো তিনিবছৰত গ্ৰেট ব্ৰিটেইনত আইন শিক্ষা গ্ৰহণ কৰি তেওঁ আইনজ্ঞ হ'ব পাৰিব। কিন্তু সেই সময়ত গ্ৰেট ব্ৰিটেইনত এই পাঠ্যক্ৰমটোৰ বাবদ প্ৰয়োজন হৈছিল তেৰ হাজাৰ টকা, যিহেতু কোনো ধৰণৰ শিক্ষামূলক বৃত্তিৰ ব্যৱস্থাও নাছিল, এজন নিম্ন মধ্যবিত্ত পৰিয়ালৰ ল'ৰা হিচাপে তেওঁ

যথেষ্ট সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছিল।

যি কি নহওক, এই সমস্যাবোৰ নেওচি অৱশেষত গান্ধীজী লণ্ডনত উপস্থিত হৈছিল আৰু অন্য ভাৰতীয় শিক্ষার্থীৰ লগত শিক্ষাৰম্ভ কৰিছিল। তাত তেওঁ অতি সাধাৰণ জীৱন যাপন কৰিছিল। লণ্ডনলৈ যোৱাৰ আগত গান্ধীজীয়ে হিন্দু ধর্মীয় কিতাপ অধ্যয়ন কৰা নাছিল। কিন্তু ভাগৱদ গীতা অধ্যয়ন কৰি তেওঁ শিকিছিল যে এজন ব্যক্তি সৎ হ'বলৈ নিশ্চিতভাৱে তেওঁ উদাৰ হ'ব লাগিব আৰু নিজকে ভীতি, অহংকাৰ আৰু স্বার্থান্ধতাৰ পৰা মুক্ত হ'ব লাগিব। লণ্ডনত তেওঁ খ্রীষ্টান ধর্মীয় গ্রন্থ বাইবেল অধ্যয়ন কৰিছিল তেওঁ নিউ টেষ্টামেন্ট অধ্যয়ন কৰি যীচুখ্রীষ্টৰ জীৱন দর্শনৰ পৰা বিশেষভাৱে অনুপ্রাণিত হৈছিল। তেওঁ যীচুখ্রীষ্টৰ প্রেম আৰু ক্ষমাৰ বার্তাৰ দ্বাৰা অত্যন্ত প্রভাৱিত হৈছিল।

১৮৯১ চনত আইনৰ পৰীক্ষা শেষ কৰি বোম্বেলৈ লণ্ডনৰ পৰা ৰাওনা হৈছিল, বোম্বাইত তেওঁ নিজৰ মাতৃৰ মৃত্যুৰ বাতৰি পাইছিল। মাতৃৰ শেষকৃত্যৰ পাছত তেওঁ ভাৰততে প্রতিষ্ঠা হোৱাৰ কথা ভাবিছিল, কিন্তু দেখিছিল যে আগতীয়াকৈ বহু উকীলে ভৰি পৰিছিল। সেয়ে ভাৰতত উকীল হিচাপে তেওঁৰ প্রয়োজনীয়তা বিশেষ নাছিল। কাম বিচাৰি বহুদিন তেওঁ অতিবাহিত কৰিলে; তাৰ পাছত কিছু অন্য উকীলৰ লগত যোগদান কৰি দুই এটা সৰু-সুৰা কামো কৰিল। ততিয়াই তেওঁ চাউথ আফ্রিকাৰ এজন ইছলামধর্মী উকীলৰ পৰা নিমন্ত্রণ পাইছিল। সেয়ে, তেওঁ নিজৰ অনিচ্ছা সত্ত্বেও ঘৰ ত্যাগ কৰি বিদেশমুখী হৈছিল। কাৰণ তেওঁৰ সন্মুখত অন্য কোনো বিকল্প নাছিল।

১৮৯৩ চনৰ এপ্রিল মাহত গান্ধীজী দক্ষিণ আফ্রিকাৰ ডাৰবানলৈ যাত্রা কৰিছিল, তিনিবছৰ পাছত তেওঁ ভাল উপার্জনেৰে দক্ষিণ আফ্রিকাৰ সুপৰিচিত উকীল হৈ পৰে। তেওঁ প্রবাসী ভাৰতীয় সকলৰ নেতা হিচাপেও খ্যাত হয়। দক্ষিণ আফ্রিকাত থাকোতেই গান্ধীজীয়ে 'দক্ষি আফ্রিকাত থকা ব্রিটিছৰ পৰাধীন ভাৰতীয়সকলৰ দুর্দশা ভাৰতৰ জনগনলৈ এক আবেদন'— শিৰোনামেৰে এটি লিখনি প্রকাশ কৰিছিল। সেউজীয়া বেটুপাতেৰে আবৃত থকা বাবে লিখনিটো সেউজী পুথি বা গ্রীণবুক বুলি জনাজাত হৈ পৰিছিল। ১৮৯৬ চনত তেওঁ পৰিয়ালৰ লগত সময় অতিবাহিত কৰাৰ মানসেৰে পাঁচ মাহৰ বাবে ভাৰতলৈ ঘূৰি আহে।

১৯০৯ চনত ভাৰতবর্ষ, দক্ষিণ আফ্রিকাৰ লগতে সমগ্র বিশ্বতে গান্ধীজীৰ খ্যাতি বিয়পি পৰে। পৰৱর্তী সময়ত তেওঁ 'হোম-ৰুল্' (Home Rule) বুলি অন্য এক লিখনিৰ দ্বাৰা ব্রিটিছক ভাৰতবর্ষক স্বাধীনতা ঘূৰাই দিবলৈ অনুৰোধ কৰে। তেওঁ ভাৰতীয়সকলকো নিজৰ পৰম্পৰাগত জীৱনলৈ উভতি অহাৰ পৰামর্শ দিয়ে। দক্ষিণ আফ্রিকাত গান্ধীজীয়ে তাত থকা ভাৰতীয়সকলে সন্মুখীন হোৱা বর্ণ-বৈষম্যৰ বিৰুদ্ধে চলোৱা সত্যাগ্রহৰ ফলত ১৯১৪ চনত ব্রিটিছ চৰকাৰে গান্ধীজীৰ লগত ভাৰতীয়সকলৰ স্বাধীনতাৰ স্থার্থত এক চুক্তিত উপনীত হয়। ইয়াৰ ভিত্তিতে নিষিদ্ধ আইন সমূহ বাতিল কৰা হৈছিল আৰু ভাৰতীয়সকলক মৌলিক অধিকাৰ প্রদান কৰা হৈছিল। গান্ধীজীয়ে ইয়াক শান্তিপূর্ণ যুদ্ধৰ জয় বুলি আখ্যা দিছিল। ১৯১৪ চনতে তেওঁ ভাৰতলৈ ঘূৰি আহিল।

জানি থোৱা ভাল

গান্ধীজীয়ে সদায় অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি আৰু মহিলাৰ সম অধিকাৰৰ বাবে দাবী জনাইছিল। সেইসময়ত মহিলাসকল গুৰুতৰভাৱে শোষিত হৈছিল। য'ত স্বামীৰ মৃত্যুত স্ত্রীক জীৱন্তে চিতাত জাপ দিবলৈ বাধ্য কৰোৱা হৈছিল। গান্ধীজীয়ে এই পৰম্পৰাটোৰ বিৰুদ্ধে মাত মাতিছিল আৰু তেওঁৰ অনুগামী সকলক লৈ এখন সমিতি গঠন কৰিছিল। তেওঁ অস্পৃশ্য বুলি গন্য কৰা শ্রেণীকো এই সমিতিত যোগদান দিবলৈ অনুৰোধ জনাইছিল, তেতিয়াই তেওঁ প্রথমবাৰৰ বাবে অস্পৃশ্য শ্রেণীৰ লোকক সাবৰমতি আশ্রমত থাকিবলৈ দিছিল।

গান্ধীজী এগৰাকী লেখকো আছিল। তেওঁৰ এখন অন্যতম ৰচনা হ'ল ১৯০৯ চনত গুজৰাটী ভাষাত প্রথমে প্রকাশ পোৱা 'হিন্দ-স্বৰাজ'। ইয়াক ভাৰতৰ স্বাধীনতা আন্দোলনৰ বৌদ্ধিক নক্সা হিচাপে জনা যায়। ইয়াৰ উপৰিও তেওঁ কেইবাখনো বাতৰিকাকতো প্রকাশ কৰিছিল। 'নৱজীৱন' নামৰ মাহেকীয়া আলোচনীখনো তেওঁৰ অন্যতম সৃষ্টি, তদুপৰি আন বহুকেইখন কিতাপো তেওঁ ৰচনা কৰিছিল। ইয়াৰ ভিতৰত 'মোৰ সত্য অন্বেষণৰ কাহিনী' তেওৰঁ আত্মজীৱনী। 'দক্ষিণ আফ্রিকাত' 'সত্যাগ্রহ' দক্ষিণ আফ্রিকাৰ সংগ্রামী জীৱনৰ নিদর্শন, 'হিন্দ স্বৰাজ' বা 'ভাৰতৰ হোম ৰুল' আৰু জন্ ৰাচকিনৰ গ্রন্থৰ 'আনটু ডিছ্ লাষ্ট্' গুজৰাটী ভাষান্তৰ তেওঁৰ সাহিত্য কৃতি। বর্তমান তেওঁৰ সাহিত্য ক্ষেত্রৰ অৱদানসমূহ সংগৃহীত গ্রন্থৰ ৰূপত উপলব্ধ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ঃ গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ দর্শনৰ তিনিটা মূল নীতি কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ঃ মহাত্মা গান্ধীৰ ক'ত আৰু কেতিয়া জন্ম হৈছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ঃ মহাত্মা গান্ধীৰ বিখ্যাত ৰচনা সমূহ কি কি?

.....

.....

১২.৪ গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণা

মহাত্মা গান্ধীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণা তেওঁৰ জীৱন দর্শনৰ দ্বাৰা প্রভাৱিত হৈছিল। ইয়াত আমি,

তেওঁ আগবঢ়োৱা শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য, পাঠ্যক্ৰমৰ বৈশিষ্ট্য, শিক্ষণ পদ্ধতি, শিক্ষাৰ অৰ্থনৈতিক দিশ, সমগ্ৰ ভাৰতবৰ্ষৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিষয়ে বিশদ ব্যাখ্যা পাম, যি তেওঁৰ ব্যক্তিগত জীৱনদৰ্শনকে প্ৰতিফলিত কৰিছে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে শিক্ষাৰ্থীৰ মন আত্মাৰ সৰ্ব্বোচ্চ বিকাশ তেওঁ আগবঢ়োৱা ধৰণৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰহে সম্ভৱ।

১২.৪.১ শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য

সৰ্বতোমুখী বিকাশ ঃ গান্ধীজী এগৰাকী আদৰ্শবাদী হিচাপে শিক্ষাৰ আধ্যাত্মিক উদ্দেশ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে সৰ্বতোমুখী বিকাশ বুলিলে ব্যক্তি আৰু শিশুৰ দৈহিক, মানসিক, বৌদ্ধিক, সৌন্দৰ্যবোধ, নৈতিক আৰু আৰু আধ্যাত্মিক দিশ বোৰৰ বিকাশকে বুজায়। কেৱল আখৰ পঢ়িব জনাটোৱে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য নহয় তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে শিক্ষাৰ তৎকালীন উদ্দেশ্য হ'ল— নাগৰিকত্বৰ পূৰ্ণ প্ৰশিক্ষণ, চৰিত্ৰ গঠন, আৰু বৃত্তিমূলক প্ৰশিক্ষণ প্ৰদান কৰা। তেওঁ শিক্ষাৰ দ্বাৰা নাগৰিকে পঞ্চায়তীৰাজ ব্যৱস্থা আৰু গণতন্ত্ৰত সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণ কৰাটো বিচাৰিছিল।

সৎচৰিত্ৰ গঠন ঃ গান্ধীজীয়ে উল্লেখ কৰিছে যে সৎ চৰিত্ৰ শিল বালিৰে গঠন কৰিব নোৱাৰি। ই ব্যক্তিৰ অন্তৰৰ পৰা অনুভূত হোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। সেয়েহে তেওঁ পৰামৰ্শ দিছে ঃ "তোমাৰ জ্ঞান, শিক্ষা আৰু পাণ্ডিত্যক এটা স্তৰত ৰখা আৰু আনটো স্তৰত ৰখা সত্যতা আৰু পবিত্ৰতাক, দেখা পাবা পিচৰ স্তৰটোৱে আগৰ স্তৰটোতকৈ বেছি গুৰুত্বপূৰ্ণ। তোমাৰ পাণ্ডিত্য পুথিগত জ্ঞান তোমাৰ সিৰা উপসিৰাত প্ৰবাহিত হৈ থাকিলেও এইবোৰৰ বাস্তৱ প্ৰয়োগ অবিহনে ই নিৰৰ্থক হৈ ৰ'ব। (Put all your knowledge, learning, and scholarship in one scale and purity in the other and the letter will by jar outuring the other. All your scholarship all your study the scnipluters will be invain if to translate their training into your daily life)

স্বাৱলম্বীতা ঃ গান্ধীজীয়ে শ্ৰমৰ মৰ্যদাক উৎসাহ দিবলৈ, স্বাৱলম্বীতাক প্ৰসাৰ আৰু শাৰীৰিক শ্ৰম সম্পৰ্কে মানুহৰ পৰম্পৰাগত ভ্ৰান্ত ধাৰণা দূৰ কৰিবলৈ শিক্ষাত শিল্পক প্ৰৱৰ্তিত কৰিছিল। এই বিষয়ত গান্ধীজীয়ে মত প্ৰকাশ কৰিছিল যে শিশুৰ শিক্ষাত স্থানীয় ব্যৱহাৰযোগ্য হস্ত শিল্প বা কুটীৰ শিল্পৰ জৰিয়তে শিক্ষণৰ লগতে শিক্ষাৰ্থীক উৎপাদনশীল কৰি গঢ়ি তুলিবলৈ দিয়া উচিত বুলি বিবেচনা কৰিছিল। (I would therefore begin the child's education by teaching it a useful handicraft and enabling them to produce from the movement it begins its training) তেতিয়াহে প্ৰত্যেক বিদ্যালয় স্বনিৰ্ভৰশীল হ'ব আৰু ৰাজ্যই বিদ্যালয়ত উৎপাদিত সামগ্ৰী গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব।

সাংস্কৃতিক বিকাশ ঃ গান্ধীজীৰ মতে শিক্ষাৰ অন্য এক প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল পৰম্পৰাগত কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতিৰ বিষয়ে তথ্য যোগান ধৰা। গান্ধীজীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে ভাৰতীয় সংস্কৃতি ইয়াৰ স্ব-জলবায়ু, প্ৰাকৃতিক সৌন্দৰ্য, ভাষাৰে সুসজ্জিত, যদিবা এই তিনিওটা ব্ৰিটিছৰ তুলনাত নিম্ন। তেওঁৰ মতে আমি আমাৰ শিশু সকলক নিজা ভেটিত গঢ়ি তোলা উচিত। যদি আমি অন্য সংস্কৃতি গ্ৰহণ কৰো, ই আমাৰ সংস্কৃতিৰ ঐতিহ্যৰ অনুৰ্বৰ কৰি তুলিব। আমি কেতিয়াও বিদেশী সংস্কৃতি আমদানিৰ জৰিয়তে উন্নতি কৰিব নোৱাৰো। গান্ধীজীয়ে আমাৰ দেশীয় ভাষাসমূহৰ মাধ্যমেদি দেশৰ সভ্যতা-সংস্কৃতিৰ সংৰক্ষণ, প্ৰচাৰ আৰু প্ৰসাৰ হোৱাটো বিচাৰিছিল। ("We and our children must build on our own heritage. If we borrow another, we impoverish our own. We can never grow on foreign victuals. I want the nation to have the treasures contained in that language and, for that matter, in other languages of the world, through its own vernaculars.") তেওঁ ইয়াকো মন্তব্য কৰিছিল যে সাংস্কৃতিক একতা এজন ব্যক্তিৰ অন্তৰৰ পৰা অনুভূত হোৱা আৰু তেওঁৰ আচাৰ ব্যৱহাৰত প্ৰতিফলিত হোৱাটো প্ৰয়োজনীয়, যেনে কথা-বার্তা, খোজকাঢ়া, পোচাক পৰিধানৰ প্ৰণালী ইত্যাদি। গতিকে গান্ধীজীয়ে শিক্ষাই আমাৰ দেশৰ প্ৰাচীন আধ্যাত্মিকতাৰ ধাৰণাটো প্ৰতিফলিত কৰি তোলাটো বিচাৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ সৰ্বতোমুখী বিকাশ বুলি গান্ধীজীয়ে কি বুজাব বিচাৰিছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ গান্ধীজীয়ে উদ্ভাৱন কৰা শিক্ষাৰ এটা মূল উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১২.৪.২ বুনিয়াদী শিক্ষা

মহাত্মা গান্ধীয়ে প্ৰাথমিক শিক্ষাৰ ওপৰত কেইবাটাও গুৰুত্বপূৰ্ণ মতামত আগবঢ়াইছিল, যি আজিৰ প্ৰেক্ষাপটতো গ্ৰহণযোগ্য। শিক্ষাক এক শক্তিশালী মুক্তিদায়ক শক্তি বুলি কোৱা হয়। কিন্তু গান্ধীজীৰ মতবাদত শিক্ষাই আধ্যাত্মিকতা নুবুজাই অথবা মৃত্যুৰ পাছত আত্মাৰ মুক্তিকো বুজোৱা হোৱা নাই জ্ঞানে মানৱজাতিৰ সেৱা কৰিবৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় হোৱা প্ৰতিটো দক্ষতাৰ প্ৰশিক্ষণক সামৰি লয় আৰু মুক্তি মানে

তেখেতে সকলো প্ৰকাৰৰ দাসত্বৰ পৰা মুক্তিকে সূচায়। এখন নতুন ধৰণী গঢ়ি তোলাৰ স্বাৰ্থত শিক্ষাক নকৈ গঢ়ি তোলা উচিত। আমাৰ প্ৰত্যেকৰে ভিতৰত বহুতো ভাল সম্ভাৱনীয়তা নিহিত হৈ আছে। ব্যক্তিৰ মাজত নিহিত শিক্ষকে এই সম্ভাৱনীয়তাসমূহক বিকশিত কৰিব পাৰে। কিন্তু সেইসকল শিক্ষকেহে শিক্ষাৰ্থীৰ এই সম্ভাৱনীয়তাবোৰ বিকশাই তুলিব পাৰে যিসকলে সদায় কিবা এটা নতুন শিকিবলৈ প্ৰস্তুত থাকে আৰু নিজকে সদায় পূৰ্ণতা প্ৰাপ্তিৰ বাবে অহোপুৰুষাৰ্থ কৰে।

তেওঁৰ মতে বুনিয়াদী শিক্ষাই মন, শৰীৰ আৰু আত্মাৰ বিকাশ সুনিশ্চিত কৰে। সাধাৰণ শিক্ষা ব্যৱস্থাই শিক্ষাৰ্থীৰ কেৱল মানসিক বিকাশহে কৰে। কিন্তু বুনিয়াদী শিক্ষাই জীৱন ধাৰণৰ কলাক আয়ত্ত কৰাত সহায় কৰে। গতিকে এই শিক্ষাত শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থী উভয়ে শিকন-শিক্ষণ কাৰ্যৰ জৰিয়তে উৎপাদনত অৰিহণা যোগাব লাগিব। ই জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ড উন্নত কৰিব, আৰু দেশৰ নিবনুৱা সমস্যা দূৰ কৰি স্ব-নিৰ্ভৰশীল কৰি তুলিব। ই হস্তশিল্প বা কুটীৰ শিল্পৰ দ্বাৰা শিক্ষা বুলি খ্যাত। তেওঁ আকৌ কয় যে— প্ৰজ্ঞা, হৃদয় আৰু আত্মাৰ সু সামঞ্জস্য থাকিলেহে সম্পূৰ্ণ ব্যক্তিত্ব গঠন হয় আৰু ইয়াৰ দ্বাৰাই প্ৰকৃত শিক্ষাৰ অৰ্থনীতি গঠন হয়। কিন্তু যেতিয়ালৈকে ব্যক্তিৰ মানসিক আৰু দৈহিক বিকাশৰ লগত সমান্তৰালভাবে আত্মাৰ বিকাশ নহয়, তেতিয়া সেই শিক্ষা আধৰুৱা আৰু ত্ৰুটিপূৰ্ণ হৈ ৰ'ব।

জানি থোৱা ভাল

বুনিয়াদী শিক্ষাৰ বিষয়ে গান্ধীজীৰ মতামতত শিক্ষকৰ প্ৰয়োজনীয় গুণাগুণ সম্পৰ্কে কৈছিল যে শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীৰ মনত শ্ৰমৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা গঢ়ি তোলা উচিত। তদুপৰি এগৰাকী ভাল শিক্ষক হ'বলৈ হ'লে শিক্ষক গৰাকী ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ জ্ঞান বিকাশকৰণৰ অপৰিহাৰ্য অংগ হোৱাটো প্ৰয়োজনীয়। যিহেতু শিক্ষাৰ্থীৰ চৰিত্ৰ গঠন শিক্ষাৰ এক প্ৰধান লক্ষ্য সেয়ে গান্ধীজীয়ে শিক্ষকৰ উচ্চ চৰিত্ৰৰ পোষকতা কৰিছিল।

গান্ধীজীয়ে স্থানীয় কুটীৰ শিল্পৰ মাধ্যমেৰে প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰদান কৰিব বিচাৰিছিল। এই ধাৰণাটো সেই সময়ৰ প্ৰচলিত শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে এক নীৰৱ সামাজিক বিপ্লৱ হিচাপে মূৰ দাঙি উঠিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ই গাঁও আৰু চহৰৰ মাজত এক সুস্থ ন্যায়সংগত সম্পৰ্ক স্থাপন কৰাত সহায়ক হ'ব। গতিকে তেওঁ বুনিয়াদী শিক্ষাৰ দ্বাৰা সমাজৰ নিৰাপত্তা নষ্টকাৰী আৰু সামাজিক শ্ৰেণীবিভাজনৰ আসোঁৱাহসমূহ দূৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। আৰু তেওঁৰ এই পদক্ষেপে অধিক ন্যায়সংগত ৰূপত উচ্চ জাতি আৰু নিম্ন জাতিৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যবোৰ মষিমূৰ কৰাৰ ভেটি দৃঢ় কৰিছিল। তেওঁ এই ব্যৱস্থাৰে সকলোৰে জীৱন নিৰ্বাহৰ প্ৰয়োজনীয়

বাট দেখুৱাই, সকলোৰে স্বাধীনতাৰ অধিকাৰ নিশ্চিত কৰিছিল। বুনিয়াদী শিক্ষাৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল গাঁৱৰ শিক্ষার্থীসকলক আদর্শ গাঁওবাসী লৈ উন্নীত কৰা। গাওঁ বা চহৰৰ প্রয়োজনৰ ভিত্তিত প্রাথমিক শিক্ষাক প্রস্তুত নকৰিলে ই কেৱল প্রহসনৰ নামান্তৰহে হ'ব। সেয়ে, বুনিয়াদী শিক্ষাই শিক্ষার্থীক, চহৰে হওঁক বা গাঁওৱে হওঁক, ভাৰতৰ প্রকৃত উন্নয়নৰ উপায়সমূহৰ লগত সংযোগ কৰাইছিল।

১২.৪.৩ পাঠ্যক্রম

গান্ধীজীয়ে মন্তব্য কৰিছিল যে শিক্ষা শিশুৰ পৰিৱেশৰ লগত সম্পর্কিত হোৱা উচিত। সেয়েহে, বর্তমান শিক্ষাৰ পাঠ্যক্রমৰ বিষয়বস্তু আমাৰ দেশৰ মানুহৰ জীৱন শৈলী, দেশৰ ভৌগোলিক আৰু সামাজিক পৰিবেশৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ৰচনা কৰা হোৱা উচিত। আকৌ তেওঁ ইংৰাজী ভাষাৰ সলনি মাতৃভাষাত শিক্ষাপ্রদানৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰিছে। তেওঁৰ মতে বিদেশী ভাষাৰ মাধ্যমেৰে দিয়া শিক্ষাই শিক্ষার্থীক এক প্রকাৰৰ চাপত ৰাখে আৰু ফলশ্রুতিত আমাৰ ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ ইয়াৰ ভুক্তভোগী হৈ পৰে। এনে শিক্ষাৰ দ্বাৰা তেওঁলোকে অন্য কোনো ধৰণৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰাৰ ক্ষমতা হেৰুৱাই পেলায়, লাহে লাহে সম্ভাৱনীয়তাহীন আৰু কোনোধৰণৰ কর্মোদ্যম নোহোৱাৰ ফলত দুর্বল হৈ পৰে আৰু মাথো পাশ্চাত্যৰ অনুসৰণকাৰী হৈ ৰয় । ("education through a foreign language entails a certain degree of strain, and our boys have to pay dearly for it. To a large extent, they lose the capacity of shouldering any other burden afterwards, for they become a useless lot who are weak of body, without any zest for work and mere imitators of the West.")

ইয়াৰোপৰি, বহু সময়ত দেখা যায় যে কেৱল ইংৰাজী জনাটোকে শিক্ষা বুলি গণ্য কৰা হয়। কিন্তু এইটো শুভ লক্ষণ নহয়; ই হ'ল আমাৰ দাসত্ব আৰু অৱক্ষয়কে সূচায়। সেয়ে গান্ধীজীয়ে কৈছে যে ইংৰাজী মাধ্যমৰ শিক্ষাই আমাক স্বদেসতে বিদেশী হিচাবে গঢ়ি তুলিছে। এয়া হৈছে প্রচলিত শিক্ষাৰ আটাইতকৈ কৰণ ৰূপ। সেয়ে ভাৰতৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা যিমান সোনকালে বিদেশী শিক্ষাৰ মাধ্যমৰ সম্মোহনৰ পৰা মুক্ত হয় সিমানে দেশৰ শিক্ষা ব্যৱস্থা আৰু দেশবাসীৰ বাবে মংগল হ'ব। ("the foreign medium has made our children practically foreigners in their own lands. It is the greatest tragedy of the existing system. The sooner, therefore, educated India shakes itself free from the hypnotic spell of the foreign medium, the better it would be for them and the people.")

জানি থোৱা ভাল

ইংৰাজী ভাষাটো বর্তমান সকলোতে বিশ্বভাষা হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। গতিকে গান্ধীজীয়ে ইয়াক দ্বিতীয় ভাষা আৰু ঐচ্ছিক ভাষা হিচাপে স্থান দিছে। কিন্তু স্কুল পর্যায়ত নহয়, বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পাঠ্যক্রমতহে তেখেতে নিবার্চিত অলপ সংখ্যকৰ বাবেহে ইংৰাজীৰ পোষকতা কৰিছিল, হাজাৰজনৰ বাবে নহয়। তেখেতৰ মতে, এইটো আমাৰ মানসিক দাসত্ব যে আমি ইংৰাজী ভাষাৰ অবিহনে আগবাঢ়িব নোৱাৰিম বুলি ভাবো। গান্ধীজীয়ে কেতিয়াও এনে সেওমনা ধাৰণাৰ বশৱর্তী হোৱা নাছিল।

তেওঁ কৈছিল যে বিদ্যালয় এখন ঘৰখনৰ এটা পৰিবর্ধিত ৰূপ হোৱা উচিত। শিশুৱে ঠিক ঘৰত পোৱা আদৰ সাদৰ আৰু মৰমৰ আশ্বাস বিদ্যালয়তো পোৱা উচিত, যদিহে আমি আশাকৰা ধৰণৰ ফলাফল বিচাৰো। হস্তশিল্পৰ শিক্ষাও যান্ত্রিক ভাৱে নহয় বৰং বিজ্ঞানসন্মতভাৱে দিয়া উচিত বুলি গান্ধীজীয়ে পূর্বঅভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত মন্তব্য কৰিছিল। তেওঁৰ শিক্ষণ পদ্ধতিয়ে বুৰঞ্জী বা ভূগোলৰ জ্ঞানৰ প্রসাৰতো গুৰুত্ব দিয়ে। গান্ধীজীৰ এই শিক্ষা ধাৰণাক বৈপ্লৱিক প্রস্থাৱ হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। ই শিক্ষার্থীৰ এক বুজন পৰিমাণৰ শ্রম লাঘৱ কৰিব আৰু সিকিবলৈ বহু দিন প্রয়োজন হোৱা দক্ষতা বা কৌশলসমূহ কম সময়তে আয়ত্ত কৰাত সহায় কৰিব।

১২.৪.৪ শিক্ষণৰ পদ্ধতিসমূহ

সহসমন্ধ ঃ গান্ধীজীয়ে সহসমন্ধৰ নীতিৰ পোষকতা কৰিছিল আৰু তেওঁ মত ব্যক্ত কৰিছিল যে সকলো জ্ঞান কোনো এক শিল্পৰ লগত সম্পর্কিত হ'ব লাগে। ব্যৱহাৰোপযোগী শ্রম, বুদ্ধিদীপ্ততাৰে প্রদর্শন কৰাটো জ্ঞানৰ উৎকর্ষ বিকাশৰ চানেকি, কিয়নো এক ভাৱসাম্যপূর্ণ প্রজ্ঞাই শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ সুস্থ বিকাশকে সূচায়। সমাজৰ উপকাৰৰ বাবে ব্যৱহৃত শ্রম দানৰ দ্বাৰা বিকশিত প্রজ্ঞা মানৱ সেৱাৰ বাবে এক অতুলনীয় সামগ্রী স্বৰূপ, যাক সহজতে কোনো বিভেদকামী ধাৰণাই বিপথে পৰিচালিত কৰিব নোৱাৰে। শিল্প, কলা স্বাস্থ্য আৰু শিক্ষা একেটা আচঁনিতে সন্নিৱিষ্ট কৰা উচিত। ইয়াক তেওঁ নই তালিম (Nai talim) হিচাপে আখ্যা দিছে। ওপৰোক্ত চাৰিওটা বিষয়কে সুন্দৰ ভাৱে এই আঁচনিয়ে সামৰি লৈছে আৰু মানুহৰ জন্মৰ পৰা মৃত্যু মুহূর্তলৈ সম্পূর্ণ সময়ছোৱা সম্পুর্ণ সিক্ষাৰে সামৰি লৈছে।

কুটীৰ শিল্পৰ দ্বাৰা শিক্ষা ঃ আমি জানো যে গান্ধীজীয়ে তেওঁৰ শিক্ষা দর্শনত কুটীৰ শিল্পৰ ওপৰত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁ কেৱল উৎপাদনশীলতাৰ বাবেই নহয় বৰং শিক্ষার্থীৰ বৌদ্ধিক বিকাশৰ বাবেও কুটীৰ শিল্পক শিক্ষাৰ মাধ্যম হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল। তেওঁ পুনৰ বাৰ দোহাৰিছিল যে যদিহে ৰাষ্ট্রই সাতৰ পৰা

চৌধ্য বছৰ বয়সৰ শিক্ষার্থীৰ শিক্ষাৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰে আৰু উৎপাদনশীল শ্রমৰ মাধ্যমেৰে শিক্ষার্থীক দেহ আৰু মনৰ প্রশিক্ষণ দিয়ে তেনে প্রেক্ষাপটত নিশ্চয় যিবোৰ চৰকাৰী বিদ্যালয় স্বাৱলম্বী হ'ব নোৱাৰে সেইবোৰ বিদ্যালয়ক প্রবঞ্চক বিদ্যালয় আৰু তাৰ শিক্ষকসকলক নির্বোধ বুলি গণ্য কৰা হ'ব।

কর্মৰ দ্বাৰা শিক্ষা ঃ এই ধাৰণাটো কর্মৰ মাধ্যমত শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। ই মানুহৰ ব্যক্তিগত আৰু সামাজিক জীৱনৰ বিভিন্ন প্রকাৰৰ কর্মত সত্য আৰু প্রেমৰ প্রয়োগকে সূচায়। কুটীৰ শিল্পৰ দ্বাৰা শিক্ষা, এই ধাৰণাটোৱে জীৱনৰ ভিন্ন কর্মসমূহৰ মাজেদি সত্য আৰু প্রেমক ব্যক্তিক উপলব্ধিত সহায় কৰে। এই শিক্ষা পুথিৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা নাই বা পুথিগত জ্ঞানৰ ওপৰতো নির্ভৰশীলো নহয় কোনো ধর্মৰ লগতো ইয়াৰ কোনো সম্পর্ক নাই। যদিহে এই শিক্ষাক ধর্মীয় বুলি আখ্যা দিয়া হয়, তেন্তে ই হ'ব বিশ্বজনীন ধর্ম য'ৰ পৰা বিশ্বৰ সকলো ধর্মই সৃষ্টি হৈছে। গতিকে ইয়াক জীৱনৰ পাঠ্যপুথিৰ পৰাহে শিকিব পাৰি য'ত কোনো অর্থৰ প্রয়োজন নাই, যাক কোনো শক্তিয়ে ব্যক্তিৰ পৰা কাঢ়ি ল'ব নোৱাৰে।

১২.৪.৫ বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা

ভাৰতবর্ষত বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ অন্যতম প্রবক্তা হিচাপেও গান্ধীজীক জনা যায়। কিন্তু তেওঁ এই শিক্ষা এক ব্যৱহাৰ যোগ্য বৃত্তিৰ জৰিয়তেহে শিক্ষার্থীক দিয়া উচিত বুলি মন্তব্য কৰিছিল। এই শিক্ষাই বৃত্তিমূলক শিক্ষাৰ মাধ্যমে শিক্ষার্থীৰ শাৰীৰিক, মানসিক, আধ্যাত্মিক বিকাশৰ পথ প্রদর্শিত কৰিব পাৰিব। শিক্ষাত কোনো অর্থনৈতিক ভেদা-ভেদ থকাটো আৰু অর্থনৈতিক সমস্যাই শিক্ষা গ্রহণত কোনো অসুবিধাৰ সৃষ্টি কৰাটো তেওঁ বিচৰা নাছিল। সেয়ে তেওঁ শিক্ষাৰ দ্বাৰা গাঁওবাসীৰ প্রয়োজন পূৰণৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল । তেওঁ কৈছিল যে— শিক্ষানুষ্ঠানসমূহক প্রশিক্ষানুষ্ঠানলৈ উন্নীত কৰা আৰু শিক্ষকৰো এনে প্রশিক্ষণ প্রদান কৰিব পৰাকৈ উপযুক্ত কৰি তোলাটো প্রয়োজন। তেতিয়াহে গাওঁবাসীৰ প্রয়োজন পূৰণ কৰা সম্ভৱপৰ হ'ব। গান্ধীজীয়ে ভাৰতবর্ষৰ সকলো ৭-১৪ বছৰ বয়সৰ লোকক বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা প্রদানেৰে প্রাথমিক শিক্ষাৰ সমঅধিকাৰত গুৰুত্ব দিছিল। ৰাষ্ট্রই শিক্ষাৰ সকলো দায়িত্ব গ্রহণ কৰা আৰু শিক্ষাৰ খৰচো বহন কৰা উচিত বুলি শক্তিশালী মতামত গান্ধীজীয়ে আগবঢ়াইছিল।

১২.৪.৬ ধর্মীয় আৰু নৈতিক শিক্ষা

গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণাৰ অন্য এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হ'ল— ধর্মীয় শিক্ষাৰ ওপৰত গুৰুত্ব। এই ধর্মীয় শিক্ষাই শিক্ষার্থীৰ ব্যক্তিত্ব আৰু চৰিত্র গঠনৰ সহায়ক মাধ্যম।

গান্ধীজীয়ে ত্যাগ, সমাজ সেৱা, অহিংসা আৰু ব্ৰহ্মচাৰ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। তেওঁৰ মতে যি ধৰ্মই সত্য, প্ৰেম আৰু অহিংসাৰ ধাৰণা মানুহৰ মনত বিকশাই তুলিব পাৰে, সেয়ে প্ৰকৃত ধৰ্ম। গতিকে তেওঁ পৰামৰ্শ আগবঢ়াইছিল যে— ধৰ্মৰ প্ৰাথমিক প্ৰয়োজনীয়তা হ'ল সত্য আৰু অহিংসাৰ মৌলিক ধাৰণাৰ বিষয়ে শিক্ষাৰ্থীক অৱগত কৰোৱা। এয়ে ধৰ্মীয় শিক্ষাৰ মূল উদ্দেশ্য হোৱা উচিত। তদুপৰি তেওঁৰ শিক্ষাৰ দৰ্শনত ব্যক্ত কৰে যে শিক্ষাৰ্থীসকলে সকলো ধৰ্মকে সন্মান কৰা আৰু সদায় দৈনন্দিন জীৱনৰ আচৰণত অন্য ধৰ্মৰ প্ৰতি এক সহিষ্ণুতা, সহৃদয়তা ভাব বজাই ৰখা উচিত।

১২.৪.৭ মহিলাৰ শিক্ষা

গান্ধীজীয়ে মহিলাসকলক তেওঁলোকৰ স্বাভাৱিক অধিকাৰ সমূহ শিক্ষাই প্ৰদান কৰিব পাৰে বুলি মন্তব্য কৰিছিল। পুৰুষ আৰু মহিলা এজন আনজনৰ পৰিপূৰক গাৰ্হস্থ্য জীৱনত মহিলাৰ উৎকৃষ্ট স্থান হ'ল ঘৰখন। গতিকে গাৰ্হস্থ্য কাম কাজো তেওঁলোকৰ দায়িত্ব, বিশেষকৈ শিশুক লালন-পালন কৰা আৰু শিক্ষাৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰিবৰ বাবে মহিলা অধিক জ্ঞান, পাৰদৰ্শিতা থকাটো প্ৰয়োজনীয়। যদিহে শিক্ষা নিৰ্দেশনাসমূহত মহিলা শিক্ষা অধিক প্ৰয়োজনীয় হিচাপে গঢ়ি তোলা নহয়, মহিলা আৰু পুৰুষৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশ সম্ভৱপৰ নহ'ব। এইক্ষেত্ৰত আমি মন কৰিব লাগিব যে গান্ধীজীৰ মহিলা শিক্ষাৰ ধাৰণা পৰিয়ালৰ ধাৰণাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত, কিয়নো তেওঁৰ মতে-পুৰুষ ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ বাহিৰৰ আৰু মহিলাসকল ঘৰৰ চাৰিবেৰৰ ভিতৰত কাম-কাজৰ বাবে বেছি উপযুক্ত। গতিকে মহিলা আৰু পুৰুষৰ শিক্ষা তেওঁলোকৰ বাস্তৱ জীৱনৰ দায়িত্ব কৰ্তব্যৰ লগত সংগতি ৰাখি প্ৰদান কৰা উচিত। গান্ধীজীৰ নাৰী শিক্ষা মতবাদ তেওঁৰ নাৰী পুৰুষক পৰিপূৰ্ণ কৰি তোলে এই ধাৰণাৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত আছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ প্ৰাথমিক শিক্ষা প্ৰদানৰ বাবে গান্ধীজীয়ে কি পৰিকল্পনা হাতত লৈছিল?

.....

.....

১২.৫ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- যি শিক্ষাই আমাক ভাল বেয়া নিৰ্ণয় কৰি বেয়াটো ত্যাগ কৰিবলৈ নিশিকাই, সেই শিক্ষা

ভুল পথৰ প্ৰদৰ্শক স্বৰূপ।

- শিক্ষাক শোষক সকলৰ প্ৰয়োজন পূ�ৰণতকৈ দুখীয়া গাঁওবাসীৰ প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিব পৰাকৈ গঢ়ি তুলিব লাগে।
- প্ৰাথমিক শিক্ষাই শিক্ষাৰ্থীক গাঁও, চহৰ আৰু সমাজৰ হিতকাৰী বিভিন্ন উন্নয়নমুখী বিষয়বস্তুৰ বাতাবৰণৰ লগত পৰিচয় কৰাই দিব লাগে।
- কেৱল সাক্ষৰতা অৰ্জনেই শিক্ষা নহয়। ই শিক্ষাৰ অন্ত বা আৰম্ভণিও নহয়। প্ৰকৃত শিক্ষা হ'ল যি স্পষ্ট ৰূপত জন্তু আৰু মানুহৰ মাজত পাৰ্থক্য সৃষ্টি কৰিব পাৰে।
- প্ৰকৃত শিক্ষাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ অন্তৰ্নিহিত শ্ৰেষ্ঠ প্ৰতিভা সমূহ প্ৰতিফলিত কৰা উচিত।
- প্ৰকৃত শিক্ষাই চাৰিওকাষৰ অৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা উচিত আৰু ইয়াৰ সুস্থ বিকাশত হাত উজান দিয়া উচিত।
- কাৰ্যকৰী গণতন্ত্ৰৰ বাবে কেৱল তথ্য বা জ্ঞান পৰ্যাপ্ত নহয়, সঠিক শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন।
- ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষাই সমসাময়িক ৰাষ্ট্ৰীয় বিষয়সমূহ সামৰি লোৱা উচিত।
- নই তালিমৰ (Nai talim) কাৰ্য কেৱল এটা বৃত্তিৰ প্ৰশিক্ষণ নহয়, ই ব্যক্তিত্বৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশৰ উদ্দেশ্য।
- ধৰ্মীয় শিক্ষা প্ৰদান কৰাটো ধৰ্মীয় অনুষ্ঠানৰ মূল উদ্দেশ্য হোৱা উচিত।
- শিক্ষাৰ দ্বাৰা গান্ধীজীয়ে শিশুৰ শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশকে বুজাই।
- গান্ধীজীয়ে বোৱা-কটা, কুটীৰ শিল্পক ৰাষ্ট্ৰীয় শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজনীয় অংশ হিচাপে গ্ৰহণ কৰিবলৈ জোৰ দিছে।
- হস্তশিল্পৰ দ্বাৰা শিক্ষাৰ ধাৰণাটো জীৱনৰ বিভিন্ন কাৰ্যৰ যোগেদি সত্য আৰু প্ৰেমৰ প্ৰয়োগ আৰু স্থায়িত্বকৰণৰ ধাৰণাৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে।
- নিৰৱচ্ছিন্ন প্ৰশ্ন আৰু সুস্থ অনুসন্ধিৎসাই সকলো ধৰণৰ শিক্ষাৰ প্ৰথম প্ৰয়োজন।
- যদি আমি গাঁওবাসীৰ প্ৰয়োজন পূৰণৰ বাবে শিক্ষা দিব বিচাৰো, তেতিয়া গাঁৱত বিদ্যালয় স্থাপন কৰিব লাগিব।

১২.৬ অধিক জানিবলৈ

১) 'The selected worked of Gandhi' vol 6 http://www.gandhishramsevageam.org/on-education

২) Mahatma Gandhi : Anne schttaff.SADDLEBACK EDUCATIONAL PUBLICATION.

৩) Three wastern, Irvine, CA92618-2767

১২.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণাৰ তিনিটা স্তম্ভ হ'ল — শিক্ষাৰ জীৱনজোৰা চৰিত্রৰ ওপৰত গুৰুত্ব, শিক্ষাৰ সামাজিক বৈশিষ্ট্য আৰু সামগ্রিক বিকাশৰ পদ্ধতি হিচাপে শিক্ষা।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গান্ধীজীৰ জন্ম হৈছিল ১৮৬৯ চনৰ ২ অক্টোবৰত ভাৰতৰ পাশ্চাত্যৰ পোৰবন্দৰ চহৰত।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ তেওঁৰ এখন বিখ্যাত ৰচনা হ'ল হিন্দ স্বৰাজ।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ সর্বতোমুখী বিকাশ বুলি তেওঁ শিক্ষার্থীৰ শৰীৰ, মন আৰু আত্মাৰ বিকাশক বুজাইছে। তদুপৰি তেওঁ ব্যক্তিৰ মানসিক, শাৰীৰিক, বুদ্ধিদীপ্ততা আৰু আধ্যাত্মিকতাৰ বিকাশৰ বিষয়েও ব্যক্ত কৰিছে।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গান্ধীজীৰ মতে শিক্ষাৰ এক প্রকৃত কার্য হ'ল সংস্কৃতি আৰু স্থানীয় হস্তশিল্পৰ সম্পর্কে মূল্যবান জ্ঞান প্রদান কৰা।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ গান্ধীজীয়ে প্রাথমিক শিক্ষা বোৱা কটা, কুটীৰ শিল্প আদিৰ মাধ্যমেৰে প্রদান কৰাৰ পৰিকল্পনা কৰিছিল।

১২.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

(ক) চমু প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ১৫০টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰ ওপৰত গান্ধীজীৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ ধর্মীয় আৰু নৈতিক শিক্ষাৰ বিষয়ে গান্ধীজীৰ ধাৰণা বহলাই লিখক।

প্রশ্ন ৩ঃ মহিলা শিক্ষাৰ ওপৰত গান্ধীজীৰ বক্তব্য কি আছিল?

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্ন ৩০০-৫০০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ঃ গান্ধীজীৰ জীৱনৰ ওপৰত এটা চমুটোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ঃ গান্ধীজীৰ শিক্ষাৰ ধাৰণাৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ঃ বুনিয়াদী শিক্ষাৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্রশ্ন ৪ঃ গান্ধীজীয়ে উদ্ভাৱন কৰা শিক্ষা পদ্ধতিসমূহ কি কি? বর্তমান প্রেক্ষাপটত শিক্ষণ-শিকন প্রক্রিয়াত এই পদ্ধতিসমূহ কিদৰে প্রাসংগিক আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১৩ ঃ স্বামী বিবেকানন্দ আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক চিন্তা

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱন পৰিচয় (১৮৬৩-১৯০২)
১৩.৪ স্বামী বিবেকানন্দৰ কর্ম যোগৰ ধাৰণা
১৩.৫ স্বামী বিবেকানন্দৰ দার্শনিক চিন্তা
১৩.৬ স্বামী বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক দর্শন
১৩.৭ আধুনিক শিক্ষালৈ স্বামী বিবেকানন্দৰ অৱদান
১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.৯ অধিক জানিবলৈ
১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৩.১১ আহিঁ প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱনৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- কর্ম যোগৰ ধাৰণাটোৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াব পাৰিব
- বিবেকানন্দৰ দার্শনিক চিন্তা ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক চিন্তা সম্পর্কে আলোচনা কৰিব পাৰিব।

১৩.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিয়ে আপোনাক স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱনৰ বিষয়ে জনাত সহায় কৰিব। ইয়াত তেওঁৰ দার্শনিক আৰু শৈক্ষিক চিন্তাবোৰো আলোচনা কৰা হৈছে। লগতে বিখ্যাত কর্ম যোগৰ ধাৰণাটো সম্পর্কে স্বামী বিবেকানন্দই আগবঢ়োৱা দৃষ্টিভংগীকো অধ্যায়টিৰ আলোচনাত সামৰি লোৱা হৈছে। অধ্যায়টিৰ শেষৰ অংশত আধুনিক শিক্ষালৈ স্বামী বিবেকানন্দই আগবঢ়াই যোৱা অৱদানৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছে।

১৩.৩ স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱন পৰিচয় (১৮৬৩-১৯০২)

১৮৬৩ চনত কলিকতাত স্বামী বিবেকানন্দৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁৰ আচল নাম আছিল

নৰেন্দ্ৰ নাথ দত্ত। তেওঁ কলিকতাৰ এটা হিন্দু পৰিয়ালৰ সন্তান আছিল। স্বামী বিবেকানন্দই পিতৃৰ পৰা ধৰ্মীয় চিন্তা আৰু বুদ্ধিমত্তা উত্তৰাধিকাৰীসূত্ৰে লাভ কৰিছিল। তেওঁৰ পিতৃ বিশ্বনাথ দত্ত আছিল কলিকতা উচ্চ ন্যায়ালয়ৰ উকীল। স্বামী বিবেকানন্দৰ মাতৃ ভূৱনেশ্বৰী দেৱী আছিল এগৰাকী ধৰ্মপৰায়ণা মহিলা। বিবেকানন্দক পাঁচ বছৰ বয়সত বিদ্যালয়ত নামভৰ্ত্তি কৰাই দিয়া হৈছিল। আৰম্ভণিৰে পৰা তেওঁ ভাষা, দৰ্শন আৰু সংগীতপ্ৰেমী হিচাপে নিজ পৰিচয় দাঙি ধৰিছিল। হাবার্ট স্পেনছাৰ আৰু জে. এছ. মিল আছিল বিবেকানন্দৰ প্ৰিয় দাৰ্শনিক। তেওঁ ৱাৰ্ডছ্ৱৰ্থৰ কবিতা পঢ়ি ভাল পাইছিল। এদিন স্বামী বিবেকানন্দক প্ৰধান শিক্ষকে ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসৰ সৈতে চিনাকি কৰাই দিছিল। ৰামকৃষ্ণ পৰমহংস আছিল এগৰাকী প্ৰখ্যাত আধ্যাত্মিক নেতা। স্বামী বিবেকানন্দই প্ৰায় ছবছৰ পৰমহংসৰ সংস্পৰ্শত কটাইছিল। এনেকৈয়ে আধ্যাত্মিকতাবাদৰ প্ৰতি ওপজা প্ৰেমৰ পৰিণতিত তেওঁ ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসৰ অনুগামী হৈ পৰিছিল। আধ্যাত্মিকতাবাদক আঁকোৱালি লৈ তেওঁ সন্ন্যাসী জীৱন গ্ৰহণ কৰিছিল আৰু এসময়ত স্বামী বিবেকানন্দ নামেৰে জনাজাত হৈ পৰিছিল।

স্বামী বিবেকানন্দই ৰামকৃষ্ণ পৰমহংসৰ বাণী প্ৰচাৰ কৰিছিল। তেওঁ আমেৰিকান আৰু ইউৰোপীয় দৰ্শকৰ আগত বেদান্ত দৰ্শন ব্যাখ্যা কৰিছিল। তেওঁ প্ৰমাণ কৰি দেখুৱাইছিল যে প্ৰাচীন বেদান্ত দৰ্শনে বৰ্তমান কালৰ প্ৰত্যাহ্বানবোৰ সফলতাৰে জয় কৰিব আৰু আধুনিক সমস্যাবোৰৰ ফলপ্ৰসূভাৱে সমাধানসূত্ৰ বাহিৰ কৰিব পাৰে। সমাজৰ দুখীয়া আৰু দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ প্ৰতি স্বামী বিবেকানন্দ সম্পূৰ্ণ সহানুভূতিশীল আছিল। তেওঁ জাতি, বৰ্ণ, গাৰ ৰং আৰু লিংগ নিৰ্বিশেষে সকলো লোককে বেদান্তৰ জ্ঞান দিব বিচাৰিছিল। ধৰ্মৰ প্ৰতি স্বামী বিবেকানন্দৰ গভীৰ শ্ৰদ্ধা আছিল। পাশ্চাত্যৰ আদৰ্শবাদী দৰ্শন আৰু হিন্দু ধৰ্মৰ সৃজনশীল বৈদান্তিক দৰ্শনৰ সাৰ্থক সংশ্লেষণ ঘটোৱা দাৰ্শনিকগৰাকীয়েই হ'ল স্বামী বিবেকানন্দ। তেওঁ সাৰ্বজনীন ভ্ৰাতৃত্ববোধৰ বাণী প্ৰচাৰ কৰিছিল আৰু নিজৰ আদৰ্শবাদী শৈলীৰে মানৱতাবাদৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছিল।

স্বামী বিবেকানন্দ আছিল জাতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থা এটা গঢ়ি তোলাৰ সপক্ষে মাত মতা এগৰাকী প্ৰধান পৃষ্ঠপোষক। তেওঁ জনগণৰ শিক্ষাৰ (education of masses) সমৰ্থক আছিল। তেওঁ মহিলাসকলক শিক্ষিত কৰি তুলি সমাজত মহিলাৰ স্থিতি উন্নত কৰিব খুজিছিল। স্বামীজী মুখস্থ বিদ্যাৰ পৰিপন্থী আছিল। তেওঁ আধ্যাত্মিকতাবাদ, ব্যক্তিত্বৰ সৰ্বোৎকৃষ্টতা, সৰগীয়তা, আত্ম-নিৰ্ভৰশীলতা, বিশ্বজনীন ভ্ৰাতৃত্ববোধ আৰু শিক্ষাৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰ বিশ্বাসৰ প্ৰসাৰ কৰিব বিচাৰিছিল।

এইগৰাকী মহান সন্ত আৰু সমাজ সংস্কাৰকৰ ১৯০২ চনত মৃত্যু হৈছিল। মৃত্যুৰ সময়ত স্বামী বিবেকানন্দৰ বয়স হৈছিল মাত্ৰা ৩৯ বছৰ। তেওঁৰ মৃত্যুৰ ইমান বছৰ পাচতো সমগ্ৰ বিশ্বই তেওঁক মনত ৰাখিছে। তেওঁৰ অভিযান আৰু বাণীবোৰে অনাগত প্ৰজন্মকো দীৰ্ঘদিন ধৰি অনুপ্ৰাণিত কৰি যাব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ আচল নামটো কি আছিল?

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক-

(ক).....চনত..... ত স্বামী বিবেকানন্দৰ জন্ম হৈছিল।

(খ) .....চনত স্বামী বিবেকানন্দৰ মৃত্যু হৈছিল।

(গ) স্বামী বিবেকানন্দ আছিল.....ৰ এগৰাকী প্রধান পৃষ্ঠপোষক।

১৩.৪ স্বামী বিবেকানন্দৰ কর্ম যোগৰ ধাৰণা

স্বামী বিবেকানন্দৰ বিখ্যাত কর্ম যোগৰ ধাৰণাটো তেওঁৰ ৰচনা 'দ্য চিক্রেট অৱ ৱ'র্ক'ত (The Secret of Work) অতি প্রাঞ্জলকৈ বর্ণনা কৰা আছে। বিবেকানন্দৰ মতে প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে কর্মক উপাসনা হিচাপে গ্রহণ কৰা উচিত। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে আমি নিঃস্বার্থভাৱে আৰু কোনো আসক্তি নৰখাকৈ কাম কৰা উচিত। বিবেকানন্দই ইয়াকো কৈছিল যে পৃথিৱীৰ দুখ- যাতনাৰ শাৰীৰিক সহায়েৰে উপশম ঘটাব পৰা নাযায়। মানুহৰ চৰিত্র সলনি নোহোৱালৈকে এই দুখ-যাতনাবোৰৰ অস্তিত্ব থাকিবই। স্বামী বিবেকানন্দই বিশ্বাস কৰিছিল যে অজ্ঞতাই জীৱনত অমংগল আৰু দুখ-যাতনাৰ সৃষ্টি কৰে। মানুহে আধ্যাত্মিক জ্যোতি, প্রকৃত শিক্ষা আৰু বিশুদ্ধ চৰিত্রৰ গৰাকী হ'ব পৰিলেহে এনে অমংগল আৰু দুখ-যাতনাবোৰ নাইকিয়া হ'ব। তেওঁ ভাল চিন্তা কৰা, ভাল ধাৰণা গঢ়া আৰু ভাল কর্ম কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল। এই গুণবোৰ হ'ল সু-চৰিত্রৰ আধাৰ। সু-প্রৱণতাই কু-প্রৱণতাবোৰক আঁতৰাই পেলোৱা উচিত। মানুহৰ মনৰ অমংগলীয় ভাৱ-চিন্তা নাইকিয়া কৰিবলৈ সু-চিন্তাৰ উদ্রেক ঘটা উচিত। মানুহে জীৱনত দয়া-কৰুণাৰ অনুশীলন কৰা আৰু কর্মক উপাসনা হিচাপে গ্রহণ কৰা উচিত। ইয়াৰ উপৰি স্বামী বিবেকানন্দই ইয়াকো উল্লেখ কৰিছিল যে মুক্তিৰ স্পৃহা (desire for liberation) হ'ল এক উচ্চ মানসিক পর্যায়ৰ চিন্তা। এই মুক্তি হ'ল ভাল আৰু বেয়া দুয়ো ধৰণৰ বান্ধোনৰ পৰা স্বতন্ত্র হ'ব পৰা অৱস্থা। কথাটো সহজ-সৰলকৈ বুজাবলৈ স্বামী বিবেকানন্দই এটা সুন্দৰ উদাহৰণ দাঙি ধৰিছিল। এজন মানুহৰ এখন হাতৰ আঙুলিত এডাল কাঁইট সোমাল। তেওঁ আনখন হাতেৰে আন এডাল কাঁইটৰ সহায়ত আঙুলিত সোমাই থকা কাঁইটডাল উলিয়াবলৈ চেষ্টা কৰিব। চেষ্টাত সফল হ'লে দুয়োডাল কাঁইট পেলাই দিব। এনেদৰে, কু-প্রৱণতা আঁতৰ কৰিবলৈ মানুহে সু-প্রৱণতা প্রয়োগ কৰে। যেতিয়া কু-প্রৱণতাবোৰ আঁতৰ হয়, তেতিয়া মানুহক সু অথবা কু কোনো ধৰণৰ প্রৱণতাৰ প্রয়োজন নহয়।

স্বামী বিবেকানন্দই আমাক সোঁৱাই দিছে এই পৃথিৱীখন আমাৰ স্থায়ী বাসস্থান নহয়। সেয়েহে আমি পার্থিৱ বস্তুৰ প্রতি আসক্ত হোৱা অনুচিত। প্রতিগৰাকী ব্যক্তিয়ে ভবা উচিত যে কিছুমান কাম কৰিবৰ বাবেহে আমি এই পৃথিৱীলৈ আহিছো। আমি সেই কাম নিৰন্তৰ কৰি যোৱা উচিত আৰু পৃথিৱীৰ বান্ধোনৰ পৰা নিজকে মুক্ত যেন অনুভৱ কৰা উচিত। স্বামী বিবেকানন্দই প্রকৃত অস্তিত্ব (real existence), প্রকৃত জ্ঞান (real knowledge) আৰু প্রকৃত প্রেমৰ (real love) মাজত এক নিবিড় আন্তঃসম্পর্ক আছে বুলিও মত প্রকাশ কৰিছিল। ঈশ্বৰৰ সৈতে জড়িত এই তিনিটা দিশক আমি 'অস্তিত্ব-জ্ঞান-স্বর্গসুখ' (Existence knowledge-Bliss) হিচাপেও ধৰিব পাৰোঁ।

স্বামী বিবেকানন্দই কৈছিল যে আমি জীৱনত দাতাৰ অৱস্থান গ্রহণ কৰা উচিত। আমি আমাৰ যি আছে সেই সকলোবোৰ পৃথিৱীক মুক্তহস্তে আগবঢ়াব লাগে। তাৰ বিনিময়ত আমি একো পুৰস্কাৰ-কৃতিত্ব আশা কৰিব নালাগে। এই কথাই আমাক অনাসক্ত কৰি তুলিব আৰু পৰম সুখ প্রদান কৰিব। স্বামী বিবেকানন্দই উল্লেখ কৰা আন এটা গুৰুত্বপূর্ণ কথা হ'ল মানুহৰ আচাৰ-আচৰণক দুটা বস্তুই দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ইয়াৰে এটা হ'ল ক্ষমতা (might) আৰু আনটো হ'ল দয়া (mercy)। ক্ষমতাৰ অনুশীলন সদায়েই এক স্বার্থপৰ কার্য। কিন্তু দয়া সৰগীয়। স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে মানুহ ভাল হিচাপে পৰিচিত হ'বলৈ প্রথমে দয়াশীল হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং৩ ঃ স্বামী বিবেকানন্দই উল্লেখ কৰা ঈশ্বৰৰ সৈতে জড়িত দিশ তিনিটা কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং৪ ঃ এগৰাকী ব্যক্তিৰ আচাৰ- আচৰণক দিক্-নির্দেশনা দিয়া কথা দুটা কি কি?

.....

.....

১৩.৫ স্বামী বিবেকানন্দৰ দার্শনিক চিন্তা

আমি তলত উল্লেখ কৰা শিতানবোৰৰ অধীনত স্বামী বিবেকানন্দৰ দার্শনিক চিন্তাবোৰ বুজাৰ প্রয়াস কৰিব পাৰোঁ—

- ঈশ্বৰত্বৰ নীতি (Doctrine of Divinity) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই ঈশ্বৰত্ব (Divinity) আৰু আত্মাৰ অমৰত্বত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁৰ মতে পৰম আত্মা (পৰম ব্রহ্ম) আৰু ব্যক্তিগত আত্মাৰ মাজত কোনো পার্থক্য নাই। স্বামীজীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰত্ব হ'ল সত্য (সৎ), বিশুদ্ধ চেতনা (চিত) আৰু

পৰম সুখ (আনন্দ)। অর্থাৎ, স্বামীজীৰ মতে ব্যক্তিৰ স্ব-সত্ত্বাৰ ভিতৰতে ঈশ্বৰত্ব বিৰাজমান।

- প্রকৃত ধর্ম (True Religion) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই বিশ্বজনীন ধর্ম গ্রহণ আৰু সার্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ বাণী প্রচাৰ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে সকলো ধর্ম, জাতি, সম্প্রদায়, দৃষ্টিভংগী আৰু দর্শনেই এই বিশ্বজনীন ধর্মত (Universal Religion) লীন হয়গৈ। এই ধর্মৰ মূল হ'ল বেদান্ত। স্বামীজীয়ে এইবুলিও মত পোষণ কৰিছিল যে ধর্মীয় শিক্ষা কিতাপৰ মাধ্যমেৰে দিব পৰা নাযায়। আকর্ষণীয় চাপ বহুৱাব পৰা আৰু উৎকৃষ্ট আচাৰ-আচৰণৰ গৰাকী গুৰুৱেহে ধর্মীয় শিক্ষা দিব পাৰে।

- জীৱনৰ লক্ষ্য (Goal of Life) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে মানুহৰ মন অথবা শৰীৰত প্রকৃত আনন্দ লুকাই নাথাকে। কোনো নির্ভৰশীলতা নথকা জীৱন এটাৰ গৰাকীসকলেহে প্রকৃত আনন্দ উপভোগ কৰিব পাৰে। যিসকল লোকৰ জীৱন সকলো ধৰণৰ বান্ধোনৰ পৰা সম্পূর্ণ মুক্ত তেওঁলোকহে প্রকৃত আনন্দৰ গৰাকী। স্বামীজীৰ মতে জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল স্বাধীনতা। স্বাধীনতাই হ'ল বিশ্ব- চৰাচৰৰ অভিপ্রায়। স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে মানুহে কর্ম, উপাসনা আৰু জ্ঞানৰ জৰিয়তে স্বাধীন হ'ব পাৰে।

- চাৰি তৰপীয়া পথ (Fourfold Path) ঃ

স্বাধীনতা আৰু মোক্ষ প্রাপ্তিৰ বাবে স্বামী বিবেকানন্দই সহজ সৰলভাৱে এটা চাৰি তৰপীয়া পথৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল। এই তৰপকেইটা হ'ল- কর্ম (Work), উপাসনা (Worship), ধ্যান (Contemplation) আৰু জ্ঞান (Knowledge)। তেওঁ কৈছিল যে যিকোনো ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ সামাজিক পৃষ্ঠভূমি আৰু মন-মেজাজৰ সৈতে মিলাকৈ ইয়াৰে যিকোনো এটা অথবা একাধিক তৰপ অনুসৰণ কৰিব পাৰে।

আধ্যাত্মিক পথ প্রদর্শক (Spiritual Guide) ঃ

প্রাচীন ভাৰতৰ গৰিমা গাই আৰু আধ্যাত্মিকতাবাদৰ বাণী প্রচাৰ কৰি স্বামী বিবেকানন্দই ভাৰতীয় জাতীয়তাবাদৰ প্রসাৰত নিজ ভূমিকা পালন কৰিছিল। স্বামীজীৰ আধ্যাত্মিকতাবাদে পার্থিৱ জীৱন ত্যাগ কৰাৰ কথা নকয়। মানুহে সমাজত বাস কৰি, মানৱীয়তাৰ সেৱা কৰি নিজৰ আধ্যাত্মিকতাবাদৰ প্রতিপালন কৰিব পাৰে। আধ্যাত্মিকতাবাদ প্রগাঢ় কৰাৰ কাৰণে স্বামীজীয়ে চাৰি প্রকাৰৰ যোগৰ ভিতৰত যিকোনো এক প্রকাৰৰ যোগ গ্রহণ কৰাৰ কথা কৈছে। যোগ কেইবিধ হ'ল- কর্ম যোগ, ভক্তি যোগ, ৰাজ যোগ আৰু জ্ঞান যোগ। কিন্তু তেওঁ লগতে এই কথাও জোৰ দি কৈছিল যে সাধাৰণ লোকক আধ্যাত্মিক অনুশীলনত সহায় কৰিবলৈ দীক্ষাগুৰু অথবা গুৰুৰ প্রয়োজন।

- আশাবাদ আৰু মনোবল (Optimism and Strength) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই তেওঁৰ সংস্পর্শলৈ অহা সকলোৰে মনত অদমনীয় মনোবল, গভীৰ আশাবাদ আৰু নিজৰ ওপৰত বিশ্বাসৰ জন্ম দিব পাৰিছিল। তেওঁৰ মতে সবলতা আৰু দুর্বলতাৰ মাজত অহৰহ চলি থকা সংঘর্ষই হ'ল মানৱ জীৱন। জীৱনৰ এই সংঘর্ষত কেৱল বিজয়ীসকলহে তিষ্ঠি থাকিব। পৰাজিতসকলে মৃত্যুবৰণ কৰিব। সেয়েহে প্রতিজন ব্যক্তিয়েই এই সংঘর্ষত লিপ্ত হোৱাৰ বাবে প্রস্তুত থাকিব লাগে আৰু জীৱনৰ সকলো প্রত্যাহ্বানৰ সাহস তথা আত্মবিশ্বাসেৰে সন্মুখীন হোৱা উচিত। ইয়াৰ উপৰি, সমাজত শান্তি প্রতিষ্ঠা কৰিবলৈ সাহসিকতা আৰু বীৰত্বৰ প্রয়োজন বুলিও স্বামী বিবেকানন্দই মত প্রকাশ কৰিছিল।

- দেশপ্রেম (Patriotism) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দ আছিল এগৰাকী গভীৰ দেশপ্রেমিক। তেওঁ প্রতিগৰাকী ভাৰতীয়ৰ মনতে দেশপ্রেমৰ এক সুগভীৰ হাবিয়াস জাগ্রত কৰাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। তেওঁ সমসাময়িক কালৰ গতিধাৰা উপলব্ধি কৰিছিল, প্রতিজন ভাৰতীয়ৰ জীৱনত লাহে লাহে গা কৰি উঠা সাম্প্রদায়িক অনৈক্যৰ কথা ধৰিব পাৰিছিল, অস্পৃশ্যতাই সৃষ্টি কৰা দাগ দেখা পাইছিল ভাষিক আৰু প্রাদেশিক জাতি পার্থক্য ইত্যাদি অনুধাৱন কৰিছিল। তেওঁ সকলো সম্প্রদায়কে পার্থক্য আৰু অনৈক্যৰ কথা পাহৰি যাবলৈ গোহাৰি জনাইছিল। তাৰ সলনি তেওঁ মাতৃভূমিৰ সৌম্য আহ্বানৰ প্রতি সঁহাৰি জনাবলৈ প্রতিজন ভাৰতীয়কে আহ্বান জনাইছিল। স্বামী বিবেকানন্দই সমাজৰ পৰা সকলো দুর্বলতা আঁতৰ কৰিবলৈ, পুৰোহিতালিৰ দৰে বিদ্যা উৎখাত কৰিবলৈ, গোড়ামি নাইকিয়া কৰিবলৈ সকলোকে চেষ্টা চলাবলৈ কৈছিল। তেওঁ ব্যৱসায়-বাণিজ্য আৰু কৃষিৰ জৰিয়তে দেশৰ অর্থনৈতিক উন্নতি সাধন কৰাৰ বাবে সকলোকে তৎপৰ হ'বলৈ আহ্বান জনাইছিল।

- মানৱতাবাদ (Humanitarianism) ঃ

সাধাৰণ জনগণৰ দুর্দশা আৰু দাৰিদ্র্যই স্বামী বিবেকানন্দক মনোকষ্ট দিছিল। তেওঁ কৈছিল যে ভাৰতৰ জনসাধাৰণ যেতিয়ালৈকে সুশিক্ষিত, সুপুষ্ট আৰু সুযত্নেৰে ঠন ধৰি নুঠে তেতিয়ালৈকে কোনো ৰাজনীতিয়েই দেশখনত সফল নহ'ব। সমাজৰ এই দুখ-দুর্দশা আঁতৰাবলৈ স্বামীজীয়ে ভাৰতৰ সাধাৰণ নাগৰিকক মানৱতাবাদ আৰু সমতাবাদৰ শিক্ষা দিয়াৰ পোষকতা কৰিছিল।

- সেৱা (Service) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই বিশ্বাস কৰিছিল যে মানৱতাৰ সেৱাই হ'ল মানুহৰ জীৱনৰ প্রধান উদ্দেশ্য। তেওঁ কৈছিল যে নির্ভীক হ'লেহে মানুহে মানৱতাৰ সেৱা কৰিব পাৰে। নির্ভীক মানুহে জীৱনৰ সংঘর্ষবোৰৰ মুখামুখি হ'বলৈ নিজকে প্রস্তুত কৰি মানৱতাৰ সেৱাত নামিব পাৰে। স্বামীজীয়ে

স্বার্থপৰ অভিপ্ৰায় আৰু ঈৰ্ষা পৰিত্যাগ কৰি সহিষ্ণুতাৰ গুণ আহৰণ কৰাৰ ওপৰতো জোৰ দিছিল।

- নাৰীৰ স্থান (Position of Women) ঃ

স্বামী বিবেকানন্দ নাৰীৰ অধিকাৰ আৰু প্ৰয়োজনীয় সা-সুবিধাবোৰ সম্পৰ্কে সচেতন আছিল। নাৰীয়েও পুৰুষৰ সমানেই অধিকাৰ পোৱা উচিত বুলি তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল। সমাজত নাৰীৰ সমান মৰ্যাদাৰ সমৰ্থনত স্বামীজীয়ে ঘোষণা কৰিছিল, "এটা জাতিৰ উন্নতিৰ সৰ্বোত্তম চিন হ'ল জাতিটোৰ মহিলাখিনিৰ প্ৰতি কৰা ব্যৱহাৰ।" স্বামীজীয়ে ভাৰতৰ প্ৰতিজনী ছোৱালীকে সীতা, মৈত্ৰেয়ী, লীলা, অহল্যাবাই আৰু মীৰাৰ আদৰ্শ অনুসৰণ কৰিবলৈ আহ্বান জনাইছিল।

জানি থোৱা ভাল

স্বামী বিবেকানন্দৰ দৰ্শনৰ কেইটামান মুখ্য নীতি হ'ল-

- প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিৰ হৃদয়তে ঈশ্বৰ বিৰাজমান।
- মানৱৰ সেৱাই হ'ল সৰ্বোত্তম ঈশ্বৰ উপাসনা।
- ন্যায়নিষ্ঠতা আৰু নৈতিকতা জীৱনৰ প্ৰকৃত আধাৰ হোৱা উচিত।
- প্ৰেম আৰু পাৰ্থিৱ সুখ পৰিত্যাগ বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডত বিয়পি পৰা উচিত।
- ধৰ্ম মানে হ'ল আত্ম সংযমৰ দ্বাৰা লব্ধ আত্মোপলব্ধি।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে মানুহৰ জীৱনৰ লক্ষ্য কি হোৱা উচিত?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং৬ ঃ স্বামী বিবেকানন্দই উল্লেখ কৰা চাৰি তৰপীয়া পথটো কি?

.....

.....

১৩.৬ স্বামী বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক দৰ্শন

স্বামী বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক দৰ্শন হ'ল তেওঁৰ সাধাৰণ জীৱন দৰ্শনৰে প্ৰতিফলন। তেওঁৰ মতে শিক্ষা হ'ল "মানৱৰ গাত আগৰেপৰাই থকা ঐশ্বৰিক উৎকৰ্ষৰ প্ৰকাশ।" কোনো জ্ঞানেই বাহিৰৰ পৰা মানুহৰ মনলৈ সোমাব নোৱাৰে বুলি স্বামীজীয়ে মত পোষণ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে সকলো জ্ঞানেই আগৰে পৰা মানুহৰ মনত বিৰাজ কৰি আছে। মানুহে কেৱল সেই জ্ঞান চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে। স্বামী বিবেকানন্দৰ নিজৰ ভাষাত "মানুহৰ ভিতৰত উৎকৰ্ষ সদায়েই আছে

আৰু শিক্ষা কেৱল সেই উৎকর্ষৰ বহিঃপ্রকাশ।" তেওঁৰ মতে মানুহে জ্ঞান প্রদর্শন কৰে আৰু চিৰদিনেই নিজৰ মাজত লুকাই থকা জ্ঞান আৱিষ্কাৰ কৰে। তলৰ শিতানবোৰৰ অধীনত স্বামী বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক দর্শনৰ মূল কথাবোৰ আলোচনা কৰা হ'ল-

শিক্ষাৰ অর্থ (Meaning of Education) ঃ

আমি ইতিমধ্যে উল্লেখ কৰিছো যে স্বামী বিবেকানন্দই শিক্ষাক মানুহৰ মনত আগৰে পৰাই লুকাই থকা উৎকর্ষৰ বহিঃপ্রকাশ বুলি বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁৰ মতে মানুহৰ মগজুত সুমুৱাই দিয়া তথ্যৰ পৰিমাণেই জ্ঞান নহয়। এনে তথ্য মানুহে কোনোদিন বুজি নাপাবও পাৰে। জ্ঞান হ'ল জীৱন গঢ়া চিন্তা-ধাৰণাৰ সংগ্রহ। স্বামীজীয়ে ইয়াকো কৈছিল যে শিক্ষা হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া যিয়ে মানুহক অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ সংগ্রামৰ বাবে প্রস্তুত কৰি তোলে। এই প্রস্তুতিয়ে মানুহক আত্ম-নির্ভৰশীল কৰি তোলাৰ লগতে চৰিত্র আৰু বুদ্ধিমত্তা গঢ়ি তোলে। শিক্ষা দৰাচলতে এক জীৱন জোৰা প্রক্রিয়া।

শিক্ষাৰ লক্ষ্য ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই পৃষ্ঠপোষকতা কৰা শিক্ষাৰ লক্ষ্যবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল-

- মানুহৰ উৎকর্ষ সাধন কৰা (Making a man perfect)ঃ শিক্ষাই মানুহৰ মনত আগৰে পৰাই লুকাই থকা উৎকৃষ্ট গুণবোৰ চিনাক্ত আৰু পৰিমার্জিত কৰি মানুহৰ উৎকর্ষ সাধন কৰে। মানুহৰ মনত সকলো পার্থিৱ আৰু আধ্যাত্মিক জ্ঞানৰ আগৰে পৰাই অস্তিত্ব থাকে। কিন্তু অজ্ঞতাৰ অন্ধকাৰে এই জ্ঞান লুকুৱাই ৰাখে। শিক্ষাই এই অজ্ঞতাৰ ওৰণি আঁতৰাই মানুহক আত্ম-স্বৰূপ উপলব্ধি কৰিব পৰা স্তৰলৈ উন্নীত কৰে।
- শিশুৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক বিকাশ ঘটায় (Developing the Child Physically and Mentally)ঃ স্বামীজীয়ে মত পোষণ কৰিছিল যে গীতা অধ্যয়ন কৰি শিশু এটিয়ে ভৱিষ্যতে জাতিৰ বিকাশত অৰিহণা যোগাব পাৰে। তেওঁ তেনেদৰে ভবাৰ কাৰণ হ'ল গীতাত কোৱা কর্মৰ দর্শন বুজি পোৱাৰ পাছত শিশুহঁত নির্ভীক আৰু ভৱিষ্যতৰ শাৰীৰিকভাৱে সবল নাগৰিক হিচাপে গঢ় লৈ উঠিব। এনেদৰে, শিশুৰ মানসিক বিকাশত বেদান্তৰ অধ্যয়ন আৰু আধুনিক বিজ্ঞানেও সহায় কৰে বুলি স্বামীজীয়ে মত প্রকাশ কৰিছিল।
- শিশুৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশ ঘটায় (Moral and spiritual development of the child)ঃ স্বামীজীৰ মতে এখন দেশৰ মহানতা মানে কেৱল ইয়াৰ সংসদীয় অনুষ্ঠান-প্রতিষ্ঠান আৰু পার্থিৱ কল্যাণেই নহয়। নাগৰিকৰ নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশেও দেশ এখনক মহান কৰে। শিক্ষাই ল'ৰা-ছোৱালীৰ গাত এনে গুণবোৰ বিকশাই তুলিব লাগে।
- চৰিত্র গঠন (Character Formation)ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে এক দৃঢ় চৰিত্র গঠন কৰিবলৈ মানুহে ব্রহ্মচর্য অনুশীলন কৰা উচিত। তেওঁ কৈছিল যে শিক্ষাই কথা আৰু কামৰ মাজত কোনো পৰস্পৰ বিৰোধিতা নৰখা মানুহ গঢ়াৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে।
- ঈশ্বৰ আৰু নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস গঢ়ি তোলা (Development of Faith in God

and oneself)ঃ স্বামীজীয়ে কৈছিল যে শিক্ষাই মানুহৰ মনত ঈশ্বৰ আৰু নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস গঢ়ি তোলা কার্যত সফল হোৱা উচিত। শিক্ষাই এনে মানুহ সাজু কৰি তুলিব লাগে যিসকলে অনবৰতে আত্মসম্পর্ণ কৰিব পাৰে, আত্মবলিদান দিব পাৰে আৰু অন্যৰ সা-সুবিধাৰ বাবে পার্থিৱ আৰাম পৰিত্যাগ কৰিব পাৰে।

- আত্ম-নির্ভৰশীল হ'বৰ বাবে শিক্ষা (Education for self-reliance)ঃ পৃথিৱীৰ সকলো লোকৰ বাবেই আত্ম-নির্ভৰশীলতা সবাতোকৈ গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়। আত্মনির্ভৰশীল মানুহে সকলোতে আনন্দ বিচাৰি পায় আৰু নিজৰ মাজতেই সকলো ধৰণে পৰিতৃপ্ত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, শিক্ষাই মানুহক আত্ম-নির্ভৰ শীল কৰি তোলা উচিত।
- বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ শিক্ষা (Education for promoting universal brotherhood)ঃ ব্যক্তিৰ মনৰ শান্তি, সমৃদ্ধি আৰু উন্নতিৰ বাবে বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ প্রসাৰ ঘটাটো অতি জৰুৰী। শিক্ষাই বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰা উচিত। স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে শিক্ষাৰ জৰিয়তে আমি বিচ্ছিন্নতা তথা অসমতাৰ প্রাচীৰ খহাই বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ ধাৰণাটো লাহে লাহে বাস্তৱায়িত কৰিব পাৰোঁ।
- ধর্মীয় বিকাশৰ বাবে শিক্ষা (Education for religious development)ঃ মানৱীয়তা আৰু মানৱতাৰ প্রতি সেৱা এই বিশ্বৰ প্রতিগৰাকী ব্যক্তিৰেই ধর্ম হোৱা উচিত বুলি স্বামীজীয়ে মত পোষণ কৰিছিল। শিক্ষার্থীৰ মনত এনে অনুভূতি জগাই তুলিব পৰা শিক্ষাহে সার্থক শিক্ষা বুলি স্বামীজীয়ে কৈছিল।

পাঠ্যক্রম ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই কোৱা শিক্ষাৰ লক্ষ্যবোৰত তেতিয়াহে উপনীত হ'ব পৰা যাব যেতিয়া ওপৰত আলোচিত বিষয়বস্তু তথা কার্য-কলাপবোৰ পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্ভুক্ত হ'ব। এই বিষয়বস্তুৱে পার্থিৱ উন্নতি আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশৰ পথ সুগম কৰি তুলিব। পার্থিৱ উন্নতিৰ বাবে স্বামীজীয়ে ভাষা, ভূগোল, বিজ্ঞান, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, অর্থনীতি , মনোবিজ্ঞান, কলা, কৃষি, ঔদ্যোগিক তথা কাৰিকৰী বিষয় আদি বিষয় অধ্যয়ন কৰাত গুৰুত্ব দিছিল। লগতে তেওঁ শাৰীৰিক শিক্ষাকো পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্ভুক্ত কৰাৰ কথা কৈছিল। কিন্তু এই বিষয়বোৰৰ শিক্ষা কেতিয়াও সম্পূর্ণ তাত্ত্বিক অথবা পুথিগত হোৱা উচিত নহয় বুলি তেওঁ মত পোষণ কৰিছিল। স্বামীজীৰ মতে শিক্ষা ব্যৱহাৰিক হ'ব লাগে। আধ্যাত্মিক বিকাশৰ বাবে তেওঁ ধর্ম, দর্শন, পুৰাণ আৰু উপনিষদৰ অধ্যয়নৰ লগতে সাধু-সন্তৰ সংগত সময় অতিবাহিত কৰাৰ পৰামর্শ দিছিল। স্বামীজীৰ মতে ধর্মীয় শিক্ষা কেৱল কিতাপৰ মাধ্যমেৰে দিয়াতকৈ শিক্ষকৰ মধুৰ ব্যক্তিত্ব আৰু উৎকৃষ্ট আচাৰ-আচৰণৰ যোগেদিহে অধিক ফলপ্রসূভাৱে দিব পৰা যায়।

শিক্ষণ পদ্ধতি ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই শিক্ষার্থীৰ অন্তর্নিহিত জ্ঞানত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁৰ মতে বাহিৰৰ পৰা কেৱল

তথ্যহে জাপি দিব পাৰি। তেনেদৰে কোনো ব্যক্তিয়েই প্ৰকৃত শিক্ষা লাভ কৰিব নোৱাৰে। তেওঁ শিক্ষাৰ তাত্ত্বিক পদ্ধতিতকৈ ব্যৱহাৰিক পদ্ধতিক অধিক সমৰ্থন কৰিছিল। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে শিক্ষাৰ্থীৰ গুৰুৰ ওপৰত অগাধ বিশ্বাস থাকিব লাগে। শিক্ষাৰ্থীৰ গুৰুৰ প্ৰতি থকা বিশ্বাস অথবা শ্ৰদ্ধাৰ বলত তেওঁ সকলো বিষয় দক্ষতাৰে আয়ত্ব কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব। স্বামীজীয়ে শিক্ষণ -শিকনৰ বাবে তলত উল্লেখ কৰা পদ্ধতিকেইটাৰ কথা কৈছিল-

আত্ম অধ্যয়ন(Self Study) ঃ স্বামীজীৰ মতে শিক্ষক হ'ল কেৱল পথ সুচল কৰি দিওতা। তেওঁ শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে এনে এটা পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাত সহায় কৰে য'ত শিক্ষাৰ্থীয়ে স্ব-অধ্যয়নৰ দ্বাৰা জ্ঞান অৰ্জন কৰিব পাৰে। ধ্যান আৰু মনোযোগৰ অতি নিকট সম্বন্ধ আছে। প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়ে মনোযোগ বঢ়োৱাৰ প্ৰশিক্ষণ লোৱা উচিত। স্বামীজীৰ মতে ব্ৰহ্মচৰ্যৰ ওপৰত মনোযোগ নিৰ্ভৰশীল। মনোযোগৰ অনুশীলনে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক অধিক কথা আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰিব।

আলোচনা পদ্ধতি (Discussion Method) ঃ স্বামীজীয়ে শিক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াত আলোচনা পদ্ধতি প্ৰয়োগৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিছিল। শিক্ষকে সকলো শিক্ষাৰ্থীকে আলোচনাত ভাগ ল'বলৈ দিয়া উচিত। অধ্যয়নৰ বিভিন্ন বিষয়বস্তুক লৈ শিক্ষক আৰু শিক্ষাৰ্থীৰ মাজত মুকলি আলোচনা হ'ব লাগে। তেতিয়াহে শিক্ষাৰ উদ্দেশ্য সফল হ'ব।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে স্বামীজী শিক্ষাৰ ব্যৱহাৰিক পদ্ধতিৰ গভীৰ সমৰ্থক আছিল। এই পদ্ধতিয়ে ব্যক্তিক বিভিন্ন বিষয় আকৰ্ষণীয়ভাৱে শিকাৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে স্ব-প্ৰয়াসকো উদ্‌গনি যোগায়। এনে পদ্ধতিত শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীক কেৱল দিক্-নিৰ্দেশনাহে প্ৰদান কৰে।

শিক্ষকৰ ভূমিকা ঃ স্বামী বিবেকানন্দই সদায় এই কথাত গুৰুত্ব দিছিল যে শিক্ষকে শিক্ষাৰ্থীৰ বাবে এগৰাকী বন্ধু, দাৰ্শনিক আৰু পথ প্ৰদৰ্শকৰ ভূমিকা পালন কৰা উচিত। শিক্ষকে নিজৰ জীৱনৰ উদাহৰণেৰে শিক্ষাৰ্থীক সকলোবোৰ সজ গুণ আৰু অভ্যাসৰ গৰাকী কৰি তোলা উচিত। স্বামীজীৰ মতে এগৰাকী শিক্ষকৰ ব্যক্তিগত জীৱনটো তেওঁ আহৰণ কৰা জ্ঞানতকৈ বহু বেছি গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁৰ মতে শিক্ষক পৰিত্ৰ অন্তৰৰ গৰাকী আৰু নিজ কৰ্মৰ প্ৰতি উৎসৰ্গিত হ'ব লাগে। স্বামীজীয়ে শিক্ষকসকলে ধৰ্মবাণী প্ৰচাৰ আৰু মানুহক ধৰ্মনিৰপেক্ষ শিক্ষা প্ৰদান কৰাটো বিচাৰিছিল। তেওঁ আত্ম-শিক্ষণত (self-teaching) বিশ্বাস কৰিছিল। এই সন্দৰ্ভত স্বামীজীৰ উক্তি এটা উল্লেখ কৰা হ'ল, "শিশু এটি হ'ল গছপুলি এটাৰ দৰে। গছপুলি আৰু শিশুৰ বৃদ্ধি তথা বিকাশ সিহঁতৰ স্ব-প্ৰকৃতি মতে হয়। বাহ্যিক জগতৰ শিক্ষকৰ ভূমিকা হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক হাত, ভৰি, কাণ, চকু আদি ইন্দ্ৰিয়ৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰ কৰিব পৰাকৈ সিহঁতৰ নিজস্ব মেধা কেনেকৈ প্ৰয়োগ কৰিব সেয়া শিকোতে সহায় কৰা।"

নিয়মানুবৰ্তিতা ঃ

স্বামীজীয়ে শিশুকেন্দ্ৰিক শিক্ষাত জো�ৰ দিছিল। এনে শিক্ষাত শিশুক বিভিন্ন কাৰ্য-কলাপ কৰিবলৈ

আৰু নিজে নিজে শিকিবলৈ পূৰ্ণ স্বাধীনতা দিয়া হয়। শিশুক এটা প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশত বিকশিত হোৱাৰ পূৰ্ণ সুবিধা দিয়া উচিত। স্বামীজীৰ মতে, প্ৰতিটো শিশুৱেই নিজেই নিজৰ শিক্ষক। শিশুৰ মনত জ্ঞান সুপ্ত হৈ থাকে। বাহ্যিক জগতৰ শিক্ষকৰ কাম হ'ল এই আন্তৰিক জ্ঞান বাহিৰ উলিয়াই আনিবলৈ শিশুটিক পথ প্ৰদৰ্শন আৰু অনুপ্ৰাণিত কৰা।

স্ত্ৰী শিক্ষা ঃ

স্বামী বিবেকানন্দই মহিলাসকলৰ শিক্ষাত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে এটা জাতিৰ উন্নতি স্ত্ৰী শিক্ষাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। তেওঁ পুৰুষ আৰু মহিলাৰ সম-অধিকাৰৰ পোষকতা কৰিছিল। ভাৰতৰ নাৰীৰ দুৰ্দশাই স্বামীজীক ব্যথিত কৰিছিল। তেওঁ ভাৰতীয় নাৰীক প্ৰাচীন ভাৰতৰ মহিয়সী নাৰীসকলৰ পৰা অনুপ্ৰেৰণা আৰু শিক্ষা ল'বলৈ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে মহিলাসকলৰ উন্নতিয়েহে পৰিয়ালবোৰৰ মৰ্যাদা বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। সেয়েহে তেওঁ মহিলাৰ শিক্ষাৰ বাবে অধিক সংখ্যক বিদ্যালয় স্থাপনৰ পৰামৰ্শ দিছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে শিক্ষা কি?

.....

.....

১৩.৭ আধুনিক শিক্ষালৈ স্বামী বিবেকানন্দৰ অৱদান

আধুনিক শিক্ষালৈ স্বামী বিবেকানন্দৰ অৱদানক আমি তলত দিয়া ধৰণে শিতানভুক্ত কৰিব পাৰোঁঃ

- স্বামী বিবেকানন্দই এক চৰিত্ৰ গঠনকাৰী শিক্ষাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। এনে শিক্ষা বৰ্তমান সময়ত অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰিছে।
- স্বামী বিবেকানন্দই সাধাৰণ জনগণক শিক্ষিত কৰি তোলাত জোৰ দিছিল। ইয়াৰ জৰিয়তে জাতি-ধৰ্ম, বৰ্ণ-সম্প্ৰদায় আৰু গাৰ বৰণ নিৰ্বিশেষে সকলোকে প্ৰাপ্তবয়স্ক শিক্ষা অথবা বিনামূলীয়া তথা বাধ্যতামূলক শিক্ষাৰে সামৰি লোৱাৰ কথা কোৱা হৈছিল।
- শিক্ষাত মানৱতাবাদৰ ভাৱনাটো পুনৰীক্ষণ কৰিবলৈ স্বামী বিবেকানন্দই প্ৰকাশ কৰা মত আধুনিক যুগৰ শৈক্ষিক পাঠ্যক্ৰমত প্ৰতিফলিত হয়।
- স্ত্ৰী শিক্ষাক জাতিৰ পুনৰ্নিৰ্মাণৰ এটা প্ৰধান আহিলা বুলি স্বামী বিবেকানন্দই গণ্য কৰিছিল।
- স্বামীজীয়ে প্ৰতিষ্ঠা কৰা ৰামকৃষ্ণ মিছনে বৰ্তমানেও দেশৰ শিক্ষা আৰু আন বিভিন্ন ধৰণৰ সামাজিক কাম-কাজৰ দিশত সক্ৰিয় বৰঙণি আগবঢ়াই আছে।

১৩.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ১৮৬৩ চনত কলিকতাত স্বামী বিবেকানন্দৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁৰ আচল নাম আছিল নৰেন্দ্র নাথ দত্ত। তেওঁ কলিকতাৰ এটা হিন্দু পৰিয়ালৰ সন্তান আছিল। স্বামী বিবেকানন্দই পিতৃৰ পৰা ধর্মীয় চিন্তা আৰু বুদ্ধিমত্তা উত্তৰাধিকাৰীসূত্রে লাভ কৰিছিল। তেওঁৰ পিতৃ বিশ্বনাথ দত্ত আছিল কলিকতা উচ্চ ন্যায়ালয়ৰ উকীল। স্বামী বিবেকানন্দৰ মাতৃ ভূৱনেশ্বৰী দেৱী আছিল এগৰাকী ধর্মপৰায়ণা মহিলা।
- স্বামী বিবেকানন্দ আছিল জাতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থা এটি গঢ়ি তোলাৰ সপক্ষে মাত মতা এগৰাকী প্রধান পৃষ্ঠপোষক। তেওঁ জনগণৰ শিক্ষাৰ সমর্থক আছিল। তেওঁ মহিলাসকলক শিক্ষিত কৰি তুলি সমাজত মহিলাৰ স্থিতি উন্নত কৰিব খুজিছিল। স্বামীজী মুখস্থ বিদ্যাৰ পৰিপন্থী আছিল। তেওঁ আধ্যাত্মিকতাবাদ, ব্যক্তিত্বৰ সর্বোৎকৃষ্টতা, সৰগীয়তা, আত্ম-নির্ভৰশীলতা, বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধ আৰু শিক্ষাৰ জৰিয়তে ঈশ্বৰ বিশ্বাসৰ প্রসাৰ কৰিব বিচাৰিছিল।
- স্বামীজীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰত্ব হ'ল সত্য (সৎ), বিশুদ্ধ চেতনা (চিত) আৰু পৰম সুখ (আনন্দ)। অর্থাৎ, স্বামীজীৰ মতে ব্যক্তিৰ স্ব-সত্ত্বাৰ ভিতৰতে ঈশ্বৰত্ব বিৰাজমান।
- স্বামীজীৰ মতে জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল স্বাধীনতা। স্বাধীনতাই হ'ল বিশ্ব- চৰাচৰৰ অভিপ্রায়। তেওঁৰ মতে মানুহে কর্ম, উপাসনা আৰু জ্ঞানৰ জৰিয়তে স্বাধীন হ'ব পাৰে।
- স্বাধীনতা আৰু মোক্ষ প্রাপ্তিৰ বাবে স্বামী বিবেকানন্দই সহজ-সৰলভাৱে এটা চাৰি তৰপীয়া পথৰ ধাৰণা আগবঢ়াইছিল। এই তৰপকেইটা হ'ল -কর্ম, উপাসনা, ধ্যান আৰু জ্ঞান।
- আধ্যাত্মিকতাবাদ প্রগাঢ় কৰাৰ কাৰণে স্বামীজীয়ে চাৰি প্রকাৰৰ যোগৰ ভিতৰত যিকোনো এক প্রকাৰৰ যোগ গ্রহণ কৰাৰ কথা কৈছে। যোগ কেইবিধ হ'ল- কর্মযোগ, ভক্তি যোগ, ৰাজ যোগ আৰু জ্ঞান যোগ । কিন্তু তেওঁ লগতে এই কথাও জোৰ দি কৈছিল যে সাধাৰণ লোকক আধ্যাত্মিক অনুশীলনত সহায় কৰিবলৈ দীক্ষাগুৰু অথবা গুৰুৰ প্রয়োজন।
- স্বামী বিবেকানন্দই বিশ্বাস কৰিছিল যে মানৱতাৰ সেৱাই হ'ল মানুহৰ জীৱনৰ প্রধান উদ্দেশ্য। তেওঁ কৈছিল যে নির্ভীক হ'লেহে মানুহে মানৱতাৰ সেৱা কৰিব পাৰে। নির্ভীক মানুহেহে জীৱনৰ সংঘর্ষবোৰৰ মুখামুখি হ'বলৈ নিজকে প্রস্তুত কৰি মানৱতাৰ সেৱাত নামিব পাৰে। স্বামীজীয়ে স্বার্থপৰ অভিপ্রায় আৰু ঈর্ষা পৰিত্যাগ কৰি সহিষ্ণুতাৰ গুণ আহৰণ কৰাৰ ওপৰতো জোৰ দিছিল।

- স্বামীজীয়ে কৈছিল যে শিক্ষা হ'ল এনে এক প্রক্রিয়া যিয়ে মানুহক অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ সংগ্রামৰ বাবে প্রস্তুত কৰি তোলে। এই প্রস্তুতিয়ে মানুহক আত্ম-নির্ভৰশীল কৰি তোলাৰ লগতে চৰিত্র আৰু বুদ্ধিমত্তা গঢ়ি তোলে। শিক্ষা দৰাচলতে এক জীৱনজোৰা প্রক্রিয়া।
- স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে শিক্ষাৰ লক্ষ্য হ'ল- মানুহৰ উৎকর্ষ সাধন কৰা, শিশুৰ শাৰীৰিক-মানসিক-নৈতিক- আধ্যাত্মিক বিকাশ ঘটোৱা, চৰিত্র গঠন কৰা, আত্ম-নির্ভৰশীলতাৰ শিক্ষা দিয়া, বিশ্বজনীন ভ্রাতৃত্ববোধৰ শিক্ষা দিয়া আৰু ধর্মীয় শিক্ষাৰ পোষকতা কৰা।
- দুটা দিশৰ প্রতি বিশেষ লক্ষ্য ৰাখি শৈক্ষিক পাঠ্যক্রমবোৰ যুগুত কৰা উচিত বুলি স্বামী বিবেকানন্দই মত প্রকাশ কৰিছিল। দিশ দুটা হ'ল বৈষয়িক (পার্থিৰ) তথা আধ্যাত্মিক। পার্থিৰ উন্নতিৰ বাবে স্বামীজীয়ে ভাষা, ভূগোল, বিজ্ঞান, ৰাজনীতি বিজ্ঞান, অর্থনীতি, মনোবিজ্ঞান, কলা, কৃষি ,ঔদ্যোগিক তথা কাৰিকৰী বিষয় আদি অধ্যয়ন কৰাত গুৰুত্ব দিছিল। লগতে তেওঁ শাৰীৰিক শিক্ষাকো পাঠ্যক্রমৰ অন্তর্ভুক্ত কৰাৰ কথা কৈছিল। আধ্যাত্মিক বিকাশৰ বাবে স্বামীজীয়ে মানুহক ধর্ম, দর্শন, পুৰাণ আৰু উপনিষদৰ অধ্যয়নৰ লগতে সাধু-সন্তৰ সংগত সময় অতিবাহিত কৰাৰ পৰামর্শ দিছিল।
- স্বামী বিবেকানন্দই শিক্ষার্থীৰ আন্তৰিক জ্ঞানত বিশ্বাস কৰিছিল। তেওঁ শিক্ষাৰ দুটা পদ্ধতি আগবঢ়াইছিলঃ নিজে কৰা অধ্যয়ন আৰু আলোচনা।
- স্বামীজীয়ে সদায় এই কথাত গুৰুত্ব দিছিল যে শিক্ষকে শিক্ষার্থীৰ বাবে এগৰাকী বন্ধু, দার্শনিক আৰু পথ প্রদর্শকৰ ভূমিকা পালন কৰা উচিত।
- স্বামীজীয়ে শিশুকেন্দ্রিক শিক্ষাত জোৰ দিছিল। এনে শিক্ষাত শিশুক বিভিন্ন কার্য-কলাপ কৰিবলৈ আৰু নিজে নিজে শিকিবলৈ পূর্ণ স্বাধীনতা দিয়া হয়।
- স্বামী বিবেকানন্দই স্ত্রী শিক্ষাত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে এটা জাতিৰ উন্নতি স্ত্রী শিক্ষাৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। তেওঁ পুৰুষ আৰু মহিলাৰ সম-অধিকাৰৰ পোষকতা কৰিছিল।

১৩.৯ অধিক জানিবলৈ

1) Aggarwal,J.C (2006): *Theory and Principles of Education*, Vikas Publishing House, New Delhi.

2) Bhatia, K.K (2004): *Foundation of Education*, Kalyani Publishers, Ludhiana.

3) Kumar. Dr. Pradeep. T (2011): *Great Philosophers of Education*, APH Publishing Corporation, New Delhi

4) Safaya,R. and Shaida, B.D.(2003):*Modern Theory and Principles of Education*, Dhanpat Co. New Delhi.

১৩.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ নৰেন্দ্ৰ নাথ দত্ত।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) কলিকতা,১৮৬৩।

(খ) ১৯০২

(গ) জাতীয় শিক্ষা ব্যৱস্থা

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ 'অস্তিত্ব-জ্ঞান-স্বৰ্গসুখ' (Existence- Knowledge-Bliss)

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ক্ষমতা (Might) আৰু দয়া (Mercy)

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ স্বামীজীৰ মতে জীৱনৰ লক্ষ্য হ'ল স্বাধীনতা। স্বাধীনতাই হ'ল বিশ্ব চৰাচৰৰ অভিপ্ৰায়। তেওঁৰ মতে মানুহে কৰ্ম, উপাসনা আৰু জ্ঞানৰ জৰিয়তে স্বাধীন হ'ব পাৰে।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃস্বামী বিবেকানন্দই উল্লেখ কৰা চাৰি তৰপীয়া পথটো হ'ল কৰ্ম, উপাসনা, ধ্যান আৰু জ্ঞান।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ মতে শিক্ষা হ'ল "মানৱৰ গাত অন্তৰ্নিহিত ঐশ্বৰিক উৎকৰ্ষৰ প্ৰকাশ।" কোনো জ্ঞানেই বাহিৰৰ পৰা মানুহৰ মনলৈ সোমাব নোৱাৰে বুলি স্বামীজীয়ে মত পোষণ কৰিছিল। তেওঁৰ মতে সকলো জ্ঞানেই আগৰে পৰা মানুহৰ মনত বিৰাজ কৰি আছে। মানুহে কেৱল সেই জ্ঞান চিনাক্ত কৰি উলিয়াব লাগে। স্বামী বিবেকানন্দৰ নিজৰ ভাষাত "মানুহৰ ভিতৰত উৎকৰ্ষ সদায়েই আছে আৰু শিক্ষা কেৱল সেই উৎকৰ্ষৰ বহিঃপ্ৰকাশ।" তেওঁৰ মতে মানুহে জ্ঞানৰ প্ৰকাশ আৰু আৱিস্কাৰ নিজৰ মাজতেই কৰে যি নেকি তেওঁৰ মাজতেই অবিনশ্বৰ নিহিত হৈ থাকে

১৩.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ ১৫০ টা মান শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ স্বামী বিবেকানন্দই কোৱা শিক্ষাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ লক্ষ্যসমূহ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ জীৱনৰ বিষয়ে এটি চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ঃপ্ৰকৃত ধৰ্ম সম্পৰ্কে স্বামী বিবেকানন্দৰ দৃষ্টিভংগী কেনেধৰণৰ আছিল?

(খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (প্রতিটো প্রশ্নৰ প্রায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

প্রশ্ন ১ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ দার্শনিক চিন্তাবোৰ বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ঃ স্বামী বিবেকানন্দৰ শৈক্ষিক আদর্শ বর্ণনা কৰক।

****

অধ্যায় ১৪ ঃ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শৈক্ষিক চিন্তা

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য
১৪.২ পৰিচয়
১৪.৩ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰী (১৮৭০-১৯৫২)- জীৱনচিত্ৰ
১৪.৪ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ দৰ্শনত অন্তৰ্নিহিত শিক্ষাৰ ধাৰণা আৰু লক্ষ্য
১৪.৫ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ দৰ্শনত অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক নীতি
১৪.৬ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ কাৰ্য-পৰিকল্পনা
১৪.৭ শিক্ষকৰ ভূমিকা
১৪.৮ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ গুণ
১৪.৯ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ সীমাবদ্ধতা
১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৪.১১ অধিক জানিবলৈ
১৪.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
১৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- মেডাম মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ জীৱন আৰু শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব পাৰিব
- শিক্ষাৰ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক নীতিবোৰ বুজি পাব
- মণ্টেচ্চ'ৰী ব্যৱস্থাৰ কাৰ্য-পৰিকল্পনাৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব পাৰিব
- শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ গুণ তথা অসুবিধাবোৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

যিকোনো চিন্তাবিদৰে শৈক্ষিক দৃষ্টিভংগীবোৰ শূন্যতে সৃষ্টি নহয়। চিন্তাবিদগৰাকীৰ অভিজ্ঞতাৰ ভিত্তিত আৰু বাস্তৱ অৱস্থাত তেনে দৃষ্টিভংগী একোটাৰ জন্ম হ'ব পাৰে। বহুতো শৈক্ষিক চিন্তাবিদৰ নিৰন্তৰ প্ৰয়াসৰ ফলত শিশুক শিক্ষাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু কৰি তোলা শিশু-কেন্দ্ৰিক শিক্ষাৰ ধাৰণাটোৰ সৃষ্টি হৈছিল। মেডাম মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰী আছিল এই শিক্ষাবিদসকলৰ মাজৰে এগৰাকী। তেওঁ 'মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতি'ৰ জন্মদাত্ৰী। এই পদ্ধতিটোৱে শিশু শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনত এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছিল। নাৰ্চাৰী পৰ্যায়ৰ কণ কণ ল'ৰা-ছোৱালীক শিক্ষা দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত এই পদ্ধতিয়ে বিশেষ অৰিহণা আগবঢ়াই আহিছে। এই অধ্যায়টিত শিক্ষাৰ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ বিভিন্ন

দিশ আলোচনা কৰা হ'ব। মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিমতে শিক্ষাৰ ধাৰণা আৰু লক্ষ্য, পদ্ধতিটোত অন্তর্নিহিত নীতি, কার্য-পৰিকল্পনা, শিক্ষকৰ ভূমিকা আৰু পদ্ধতিটোৰ সুফল তথা সীমাবদ্ধতাৰ আলোচনাক অধ্যায়টিত ঠাই দিয়া হৈছে।

১৪.৩ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰী (১৮৭০-১৯৫২) জীৱন চিত্র

১৮৭০ চনত ইটালীত মেডাম মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ জন্ম হৈছিল। বৃত্তিত তেওঁ এগৰাকী চিকিৎসক আছিল। তেওঁ আছিল ডক্তৰ অৱ মেডিচিন ডিগ্রী লাভ কৰা প্রথমগৰাকী ইটালিয়ান (মহিলা)। ১৯০০ চনৰ পৰা ১৯০৭ চনলৈ সাত বছৰ কাল মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে ৰোম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নৃতত্ত্ব বিভাগত অধ্যাপিকাৰ কাম কৰিছিল। তাতেই তেওঁ মানসিক জড়তাগ্রস্ত শিশুৰ সান্নিধ্যলৈ আহিছিল। মানসিক জড়তা গ্রস্ততাৰ বিষয়টোৱে মণ্টেচ্চ'ৰীক আগ্রহী কৰি তুলিছিল আৰু এনেকৈয়ে তেওঁ শিক্ষা জগতত ভৰি দিছিল। কালক্রমত মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিশ্বৰ এগৰাকী আগশাৰীৰ শিক্ষাবিদৰূপে খ্যাতি লাভ কৰিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে মানসিক জড়তাগ্রস্ত শিশুবোৰক গভীৰভাৱে অধ্যয়ন কৰি এই সিদ্ধান্তত উপনীত হৈছিল যে ই ন্দ্রিয়বোৰৰ মন্থৰতাৰ (dullness) পৰাই মানসিক জড়তাৰ সৃষ্টি হয়। যদি মানসিক জড়তাগ্রস্ত শিশুবোৰৰ ইন্দ্রিয়ক উপযুক্ত প্রশিক্ষণ দিব পৰা যায়, তেন্তে এই শিশুবোৰেও কিছু জ্ঞান আহৰণ কৰিব পাৰে। ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ একে পদ্ধতিকেই যদি স্বাভাৱিক শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রয়োগ কৰা হয়, তেন্তে সিহঁতে আৰু অধিক উন্নত ফলাফল প্রদর্শন কৰিব। এগৰাকী প্রকৃত বিজ্ঞানীৰ দৰে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিশু বিকাশৰ কাৰণবোৰ নিৰীক্ষণ কৰি নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোৰ বিকাশ ঘটাইছিল। এই পদ্ধতিটোকেই মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতি (the Montessori Method) বুলি কোৱা হয়। ১৯০৭ চনত ইটালীত তেওঁ প্রথমখন বিদ্যালয় স্থাপন কৰিছিল। বিদ্যালয়খনৰ নাম আছিল 'চিল্ড্ৰেনচ্ হাউছ' (Children's House)। ১৯৩৯ চনতমাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰী ভাৰতলৈ আহিছিল। ১৯৪৬ চনলৈকে তেওঁ ভাৰতত আছিল। ভাৰতত থকা সময়খিনিত তেওঁ নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোৰ প্রচাৰৰ কামত আত্মনিয়োগ কৰাৰ লগতে মাদ্রাজত (বর্তমানৰ চেন্নাই) শিক্ষকক প্রশিক্ষণ দিয়াৰ কামত ব্যস্ত আছিল। ১৯৫১ চনত তেওঁ হলেণ্ডলৈ গৈছিল। ১৯৫২ চনত মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শেষ নিশ্বাস ত্যাগ কৰিছিল।

১৪.৪ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ দর্শনত অন্তর্নিহিত শিক্ষাৰ ধাৰণা আৰু লক্ষ্য

শিক্ষাৰ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল শিশুৰ ব্যক্তিত্বৰ আভ্যন্তৰীণ গুণবোৰ বিকশিত কৰা। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে "শিশুৰ জীৱনৰ স্বাভাৱিক সম্প্রসাৰণৰ বাবে আগবঢ়োৱা সক্রিয় সহায়েই হ'ল শিক্ষা।" তেওঁ অধ্যয়ন কৰি পাইছিল যে প্রতিটো শিশুৱেই শাৰীৰিক আৰু মানসিকভাৱে পৰস্পৰৰ পৰা পৃথক। সেয়েহে সামূহিক শিক্ষাৰে শিশুৰ ব্যক্তিত্ব দমাই ৰখা অনুচিত।

মণ্টেচ্চ'ৰীৰ সকলোবোৰ পৰীক্ষা-নিৰীক্ষাৰ উদ্দেশ্য আছিল শিশুৰ ব্যক্তিত্বত লুকাই থকা গুণবোৰ বিকশিত কৰা। শৈক্ষিক অনুশীলনবোৰ সেইটো দিশেৰে আগবঢ়াই নিলেহে শিশুৰ ব্যক্তিত্ব মুক্ত হ'ব, শিশুৰ বৃদ্ধি হ'ব আৰু আভ্যন্তৰীণ সম্ভাৱনীয়তাবোৰৰ বিকাশ ঘটিব। সেয়েহে মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে প্ৰতিটো শিশুকে ব্যক্তিগত মনোযোগ দিয়া, সিহঁতক নিজস্ব গতিত উন্নতি কৰিবলৈ দিয়া উচিত। তেওঁ এই বুলিও মত পোষণ কৰিছিল যে শিক্ষাই প্ৰতিটো শিশুকেই নিজৰ তাৎক্ষণিক পৰিৱেশৰ সৈতে খাপ খাব পৰাকৈ সমৰ্থ কৰি তুলিব তথা সিহঁতৰ ব্যক্তিত্বৰ পূৰ্ণবিকাশত সহায় কৰিব লাগে।

১৪.৫ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ দৰ্শনত অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক নীতি

মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে আগবঢ়োৱা শৈক্ষিক নীতিবোৰে শিক্ষাৰ পৰম্পৰাগত ধাৰণাবোৰৰ বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ শৈক্ষিক নীতিবোৰ হ'ল-

- ব্যক্তিত্বৰ নীতি (The Principle of Individuality) ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ ব্যক্তিত্বৰ নীতি নিৰ্ভৰযোগ্য মনোবৈজ্ঞানিক ভেটিৰ আধাৰত বিকশিত হৈছি। ওপৰত ইতিমধ্যে কোৱা হৈছে যে প্ৰতিটো শিশুৱেই পৰস্পৰৰ পৰা শাৰীৰিক আৰু মানসিকভাৱে পৃথক। সিহঁতৰ নিজ নিজ বিশেষ আগ্ৰহ, শিক্ষা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা (aptitude), সামৰ্থ আৰু স্বাভাৱিক গুণ থাকে। ইয়াৰে প্ৰতিটো দিশেই নিজস্ব ধৰণে, নিজস্ব হাৰত আৰু নিজস্ব গতিত বিকশিত হয়। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে কৈছে ঃ "শিশু হ'ল এটা শৰীৰ যিটোৰ বৃদ্ধি হয় আৰু এটা আত্মা যিটোৰ বিকাশ হয়। শিক্ষামূলক কাৰ্য-কলাপবোৰ সেয়েহে এনেদৰে পৰিকল্পনা কৰি ল'ব লাগে যাতে শিশু এটিৰ ব্যক্তিত্বৰ পূৰ্ণবিকাশ ঘটে।" মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে এটা শিশু অনুকূল পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাৰ কথা কৈছিল যাতে সেই পৰিৱেশত শিশুয়ে নিজৰ সম্ভাৱনীয়তাবোৰৰ সম্ভাব্য সকলো ধৰণে পূৰ্ণৰূপত বৃদ্ধি তথা বিকাশ ঘটাব পাৰে।
- স্বাধীনতাৰ নীতি (The Principle of Freedom or Liberty) ঃ 'বিকাশ হিচাপে শিক্ষা'ৰ ধাৰণাটোৰ ফলাফলৰূপে স্বাধীনতাৰ নীতিটো গঢ় লৈ উঠিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে এটি শিশুৰ বৃদ্ধি আৰু বিকাশত কোনো বাহ্যিক হস্তক্ষেপ থকা উচিত নহয়। কোনো পৰীক্ষাৰ মুখামুখি নোহোৱাকৈ অথবা কোনো অন্তৰায় নথকাকৈ শিশু এটিক নিজে নিজে বিকশিত হ'বলৈ সৰ্বাধিক স্বাধীনতা প্ৰদান কৰিব লাগে। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে স্বাধীনতা (freedom or liberty) হ'ল এটি শিশুৰ ব্যক্তিত্বৰ বিকাশৰ বাবে সবাতোকৈ উপযুক্ত মাধ্যম। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে কৈছে ঃ "ল'ৰা এটা অথবা ছোৱালী এজনীক বিজ্ঞানসন্মতভাৱে অধ্যয়ন কৰিবলৈ হ'লে বিদ্যালয়ে সিহঁতক মুকলিমূৰীয়াভাৱে ব্যক্তিত্বৰ স্বাভাৱিক প্ৰদৰ্শন কৰাৰ সুযোগ দিব লাগিব।"

- ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ নীতি (Principle of Sense Training) ঃ শিক্ষাৰ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণ। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে দৃঢ়তাৰে কৈছিল যে আমাৰ ইন্দ্রিয়বোৰ হ'ল জ্ঞানৰ দুৱাৰ। সেয়েহে ইন্দ্রিয়বোৰৰ প্রশিক্ষণ আৰু বিকাশৰ ওপৰতে ব্যক্তিয়ে সমগ্র জীৱন জুৰি জ্ঞান আহৰণ কৰাৰ প্রক্রিয়াটো নির্ভৰশীল। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে তিনিৰ পৰা সাত বছৰৰ ভিতৰত শিশুৰ ইন্দ্রিয়বোৰ অতি সক্রিয় হৈ থাকে। সেয়েহে এই সময়ছোৱাত শিশুই বহুত কথা শিকে। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে ইন্দ্রিয়ক প্রশিক্ষণ দিবলৈ নানা ধৰণৰ আহিলাৰ বিকাশ ঘটাইছিল। এই আহিলাবোৰে শিশুক বিভিন্ন উদ্দীপকৰ মাজত থকা পার্থক্য বুজাত সহায় কৰে। এই জ্ঞান হৈছে বৌদ্ধিক বিকাশৰ প্রধান চর্ত।
- স্ব-শিক্ষা অথবা স্বয়ংক্রিয় শিক্ষাৰ নীতি (The Principle of Self-Education or Aute Education) ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে স্ব অথবা স্বয়ংক্রিয় শিক্ষা হ'ল শিক্ষাৰ সর্বোত্তম পদ্ধতি। এই পদ্ধতিৰে শিশুৱে কোনো বাহিৰা হস্তক্ষেপ নথকাকৈ নিজে নিজে শিকিব পাৰে। শিক্ষকৰ অহৰহ হস্তক্ষেপে শিশুৰ নিজে নিজে শিকা-কৰাৰ আগ্রহ নাইকিয়া কৰে। সেয়েহে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিক্ষণৰ (Teaching) পৰা শিকন (learning) লৈ শিক্ষা প্রক্রিয়াটো সলনি হোৱাৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। তেওঁ শিশুক আকর্ষণ কৰা, স্বতঃস্ফূর্তভাৱে ব্যস্ত ৰখা, পঠন-লিখন আৰু গণিত বিদ্যা আয়ত্ব কৰাত সহায় কৰা নানা শিক্ষামূলক আহিলা উদ্ভাৱন কৰিছিল। স্বয়ংক্রিয় শিক্ষাৰ নীতিয়ে শিশুৰ ব্যক্তিত্ব বিকাশক প্রাধান্য দিয়ে।
- অংগ সঞ্চালন দক্ষতাৰ নীতি (The Principle of Motor Efficiency) ঃ অংগ সঞ্চালন দক্ষতা হ'ল ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ পৰিপূৰক। অংগ সঞ্চালন দক্ষতা হ'ল উপযুক্ত মাংসপেশী প্রশিক্ষণৰ ফল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে মাংসপেশী নিয়ন্ত্রণৰ প্রশিক্ষণে শিশুক লিখা, ছবি আঁকা, কথা কোৱা ইত্যাদি কাম-কাজত দক্ষতা আহৰণত সহায় কৰে। তেওঁ মাংসপেশীৰ কার্য-কলাপক সম্পূর্ণ দৈহিক প্রকৃতিৰ বুলি গণ্য কৰিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে দৃঢ়তাৰে কৈছিল যে দৌৰা, খোজকঢ়া আদি সকলোবোৰ কার্য মাংসপেশীৰ প্রশিক্ষণৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১। খালী ঠাই পূৰণ কৰকঃ

(ক) ..... চনত ইটালীত মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ জন্ম হৈছিল।

(খ) মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে..... জড়তাগ্রস্ত শিশুৰ প্রতি জন্ম হোৱা আগ্রহৰ বাবে শিক্ষাজগততে প্রৱেশ কৰিছিল।

(গ)মণ্টেচ্চ'ৰীৰ বিদ্যালয়খনৰ নাম আছিল..... হ াউছ।

প্রশ্ন নং ২। ব্যক্তিগত বৈশিষ্ট্যৰ নীতি বুলিলে কি বুজে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩। স্বয়ংক্রিয় শিক্ষাৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

১৪.৬ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ কার্য-পৰিকল্পনা

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে তেওঁৰ বিদ্যালয়খনক 'চিল্ডৰেনচ্ হাউছ' নাম দিছিল। এনে বিদ্যালয়ত শিশুক এটি ঘৰুৱা পৰিৱেশত নানা ধৰণৰ কথা শিকোৱা হয়। বিদ্যালয়ত পৃথক অধ্যয়ন গৃহ, দুপৰীয়া আহাৰ গ্রহণ ঘৰ, হাতেৰে খেলা বিভিন্ন কামৰ খেল তথা মনোৰঞ্জনৰ কোঠা, শৰীৰ চর্চা কৰা এটা জিমনেচিয়াম, এটা শৌচাগাৰ ইত্যাদি থাকে। শিশুৰ প্রয়োজন অনুসৰি প্রতিটো কোঠাতে উপযুক্ত সাজ-সৰঞ্জাম থাকে। চকী-মেজ আদি শিশুৰ বাবে বিশেষকৈ সজা হয়। চকী-মেজৰ মাজেৰে সহজে ইঠাইৰ পৰা আন ঠাইলৈ অহা-যোৱা কৰিব পাৰি। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে নিজেই এই আচবাব- পত্রবোৰৰ যত্ন লয়। সিহঁতে চকী-মেজ পৰিস্কাৰ কৰে, ধূলি মচে আৰু পুনৰ পৰিপাটীকৈ সজাই থয়। মণ্টেচ্চ'ৰী বিদ্যালয়বোৰৰ কোনো ধৰা-বন্ধা সময় সাৰণী নাথাকে। এই বিদ্যালয়ত কোনো পুৰস্কাৰ আৰু শাস্তিৰ ব্যৱস্থা নাথাকে। বিদ্যালয়ৰ বেৰত ফলিবোৰ স্থিৰকৈ লগোৱা থাকে। তাত ল'ৰা ছোৱালীয়ে নিজ আগ্রহ মতে ছবি আঁকিব নাইবা আঠা লগাব পাৰে। বিদ্যালয়লৈ অহা ল'ৰা-ছোৱালীক ফুল, পুতলা ছবি আদি দিয়া হয়। এনে বিদ্যালয়ত একোখন সৰু সৰু বাগিছা থাকে। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে নিজেই এই বাগিছাখনৰ যত্ন লয়।

শিশু এটাৰ জীৱনৰ সৈতে জড়িত সকলো ধৰণৰ বিষয় আৰু দিশকে মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ শিক্ষা পৰিকল্পনাত সামৰি লোৱা হয়। 'চিল্ডৰেনচ্ হাউছ' বোৰৰ ওপৰত উল্লেখ কৰা পৰিৱেশৰ লগতে শিক্ষা পদ্ধতি পৰিকল্পনাই তিনিবিধ প্রধান কার্য-কলাপ সামৰি লয়। কার্য-কলাপ তিনিটা হ'ল-

- ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ বাবে অনুশীলন
- ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ বাবে অনুশীলন
- ভাষা আৰু গণিত শিকোৱাৰ শিক্ষামূলক অনুশীলন

- <u>ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ বাবে অনুশীলন</u>

মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিৰ প্রথম কার্য-পৰিকল্পনা হ'ল ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ বাবে অনুশীলন। এই কার্য-কলাপৰ যোগেদি শিশুক নিজৰ যত্ন ল'বলৈ শিকোৱা হয়. সিহঁতক ব্যক্তিগত পৰিচ্ছন্নতাৰ প্রশিক্ষণ দিয়া হয়। ল'ৰা-ছোৱালীবোৰে হাত ধুবলৈ , দাঁত ঘঁহিবলৈ, নখ পৰিস্কাৰ কৰিবলৈ, চুলি ফণিয়াবলৈ, জোতা পালিচ কৰিবলৈ, পিন্ধা কাপোৰ পৰিপাটীকৈ ৰাখিবলৈ, বুটাম আদি লগাবলৈ শিকে। সিহঁতক চৌপাশৰ পৰিৱেশৰ যত্ন ল'বলৈও শিকোৱা হয়।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কামবোৰৰ বাহিৰেও ল'ৰা ছোৱালীক নিজৰ কোঠা মচিবলৈ, আচবাব পত্রৰ পৰা ধূলি মচিবলৈ আৰু কোঠাৰ আচবাব নিজ পচন্দমতে সজাই থ'বলৈ শিকোৱা হয়. ল'ৰা ছোৱালীয়ে নিজে কাপোৰ পিন্ধিব, খুলিব আৰু ধুব পৰা হয়। সিহঁতে নিজৰ কাপোৰ সুন্দৰকৈ আঁৰিব জনাও হয় বুলি ভবা হয়। ল'ৰা ছোৱালীবোৰে নিজৰ নিজৰ চাবোন আৰু টাৱেল ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ শিকে ইত্যাদি। এই আটাইবোৰ কার্য-কলাপৰ প্রধান উদ্দেশ্য হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীক আত্মনির্ভৰশীলতা আৰু স্বাধীনতাৰ প্রশিক্ষণ দি স্বাধীনচেতীয়া কৰি গঢ়ি তোলা।

এই ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ প্রশিক্ষণবোৰে অংগ সঞ্চালন শিক্ষাত যথেষ্ট সহায় কৰে বুলি ভবা হয়। খোজকঢ়া, বহা, বস্তু ধৰা আদি কার্যৰ জৰিয়তে মাংসপেশী নিয়ন্ত্রণৰ শিক্ষা আৰু প্রশিক্ষণ দিয়া হয়। ল'ৰা ছোৱালীক ছন্দোবদ্ধ অনুশীলন কৰোৱা হয়। সিহঁতক পোন ৰেখাত খোজ কাঢ়িবলৈ সমতা ৰক্ষা কৰিবলৈ শিকোৱা হয়। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে কেইটামান আনুষ্ঠানিক জিমনাষ্টিক অনুশীলনো যুগুত কৰিছিল। এই অনুশীলন বোৰে শিশুৰ সমন্বয় সাধন কৰাৰ ক্ষমতা বিকশিত কৰে। বিশেষ শিক্ষা সঁজুলিৰ সহায়ৰ প্রয়োজন থকা শিশুৰ বাবে উপযুক্তকৈ এই জিমনাষ্টিক অনুশীলন কেইটাৰ আৰ্হি প্রস্তুত কৰা হৈছিল।

- <u>ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ বাবে অনুশীলন</u>

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে, মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে এই কথা জোৰ দি কৈছিল যে ইন্দ্রিয়বোৰ হ'ল জ্ঞানৰ দুৱাৰ। তেওঁ শিকন (learning), চিন্তন (thinking) আৰু যুক্তিসংগত বিবেচনাতকৈ (reasoning) ইন্দ্রিয়বোৰক প্রশিক্ষণ দিয়াত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। তাৰবাবে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিভিন্ন শিক্ষামূলক আহিলা-উপায় আৰু সঁজুলি বিকশাই তুলিছিল। ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ বাবে বিভিন্ন সামগ্রী ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই আহিলা আৰু উপায়বোৰে ছাত্র ছাত্রীৰ বোধ/ ইন্দ্রিয়গ্রাহ্যতা (Sense) চোকা কৰি তোলে আৰু শিকন প্রক্রিয়াটো তৰান্বিত কৰে। তলত ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ পদ্ধতিটো ব্যাখ্যা কৰা হ'ল (Aggarwal, 2006,Pp 160-161)ঃ

উদ্দেশ্য (Purpose)	আহিলা (Apparatus)
১) আকাৰ (size) ৰ ধাৰণা দিবলৈ---------→	১) বিভিন্ন উচ্চতা আৰু ব্যাসৰ অথবা দুয়োটা একেলগে থকা কাঠৰ চিলিণ্ডাৰৰ সমষ্টি; বিভিন্ন আকাৰৰ ব্লক আৰু বিভিন্ন দৈর্ঘ্যৰ শলা
২) ৰঙৰ ধাৰণা দিবলৈ---------	→২) গুলপীয়া কিউব, মুগা বৰণৰ প্রিজম্, এডাল সেউজীয়া, এডাল ৰঙা আৰু এডাল নীলা শলা সাল সলনিকৈ থকা আহিলা, বিভিন্ন ৰঙৰ টেবলেট ইত্যাদি।
৩) আকৃতি (form) ৰ ধাৰণা দিবলৈ---------→	৩) ধাতু নাইবা কাঠৰ জ্যামিতিক সঁজুলি থকা বাকচ, আকৃতি সৃষ্টি কৰাৰ শৈক্ষিক পৰিকল্পনা থকা সৰু সৰু ড্রয়াৰ থকা বাকচ।
৪) 'ওজন' ৰ পার্থক্য বুজাবলৈ-----	→৪) একে আকাৰৰ কিন্তু বেলেগ বেলেগ ওজনৰ কাঠৰ মেজ
৫) 'স্পর্শ' ৰ পার্থক্য বুজাবলৈ-----	→৫) খহটা আৰু মসৃণ পৃষ্ঠৰ আয়তাকাৰ মেজ আদি।
৬) 'ধ্বনি' ৰ পার্থক্য বুজাবলৈ-----	→৬) বিভিন্ন সামগ্রী ভৰাই থোৱা শংকু আকৃতিৰ বেলেগ বাকচ। (Cylindrical boxes)

শিকনৰ বাবে প্রয়োগ কৰা পদ্ধতিটোৰ তিনিটা ভিন ভিন পর্যায় আছে-

- নামেৰে সৈতে ইন্দ্রিয়গ্রাহ্যতা ওপজাব খোজা ধাৰণাটোৰ সংযোগ স্থাপন। যেনে- "এইটো ৰঙা ৰং।"
- বস্তু চিনাক্তকৰণ। যেনে- "মোক ৰঙা ৰংটো দিয়া।"
- বস্তুৰ নাম পুনঃস্মৰণ। যেনে-"এইটো কি?" মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে শিশু এটিয়ে নিজৰ ধৰণে নিজৰ গতিত আহৰণ কৰা 'স্ব-শিক্ষা (Self-Education) ই হ'ল সর্বোত্তম শিক্ষা পদ্ধতি। শিক্ষামূলক আহিলাৰ জৰিয়তে চলা শিকন প্রক্রিয়াটোৰে শিশুৰ প্রতিটো ভুল নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু সিহঁতক নিজে নিজে ভুলবোৰ শুধৰাই লোৱাত সহায় কৰে। এই আহিলাবোৰে মস্থৰ বুদ্ধিৰ আৰু জড়তাগ্রস্ত শিশুকো শিক্ষা গ্রহণত সহায় কৰে।

- ভাষা আৰু গণিত শিকোৱাৰ শিক্ষামূলক অনুশীলন

তৃতীয় প্রকাৰৰ অনুশীলনেৰে শিশুক লিখিবলৈ, পঢ়িবলৈ আৰু অংক কৰিবলৈ শিকোৱা হয়। এই অনুশীলনবোৰ তলত চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল-

(ক) লিখা শিক্ষণ ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিত পঢ়াৰ আগতে লিখিবলৈ শিকোৱা হয়। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে লিখা কামটো হ'ল এটা সম্পূর্ণ যান্ত্রিক কার্য। ইয়াৰ বাবে কেৱল মাংসপেশীৰ দক্ষতাৰ

প্রয়োজন। কিন্তু পঢ়া কামটো আংশিকভাৱে বৌদ্ধিক কার্য। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিশ্বাস কৰিছিল যে যেতিয়া লিখা শিক্ষণ প্রক্রিয়াটো চলি থাকে, সেই সময়খিনিত শিক্ষকে লিখি থকা ল'ৰাটো অথবা ছোৱালীজনীকহে পৰীক্ষা কৰা উচিত, সি অথবা তাই কি লিখিছে সেয়া পৰীক্ষা নকৰিলেও হয়। লিখা কামটোৰ সৈতে তিনিটা কাৰক জড়িত-

(i) আখৰৰ ৰূপ চিনাক্তকৰণ ঃ বর্ণমালাৰ আখৰবোৰ চিৰিছ পেপাৰত কাটি কার্ডবোর্ডত আঠা লগাব। ছাত্র-ছাত্রীক আখৰবোৰৰ ওপৰত আঙুলি বুলাবলৈ ক'ব। এনেকৈয়ে লাহে লাহে সিহঁতে আখৰটোৰ আকৃতি অনুসৰি পেঞ্চিল ঘূৰাবলৈ শিকিব। একেটা অনুশীলনকে ল'ৰা-ছোৱালীক চকু মুদিও কৰিবলৈ দিয়া হয়।

(ii) উচ্চাৰণ ধ্বনি শিকন ঃ আখৰবোৰৰ ওপৰত আঙুলি বুলাই থকাৰ সময়ত শিশুক সংযোগ স্থাপন, চিনাক্তকৰণ আৰু পুনঃস্মৰণ পর্যায় তিনিটাৰ মাধ্যমেৰে উচ্চাৰণ ধ্বনিও শিকাই থকা হয়। এই কার্যই সিহঁতক পঢ়াৰ বাবে প্রস্তুত কৰি তোলে।

(iii) কলম-পেঞ্চিল সঞ্চালন ঃ ছাত্র-ছাত্রীৰ কেইটামান বিশেষ অনুশীলনৰ সহায়ত কলম-পেঞ্চিল ধৰিবলৈ শিকোৱা হয়। সিহঁতক এখিলা কাগজত এটা ধাতৰ ফ্রেম পাৰি লৈ ফ্রেমটোৰ চাৰিওফালে ৰঙীন চক পেঞ্চিলেৰে এডাল ৰেখা আঁকিবলৈ কোৱা হয়। এতিয়া অংকিত ফ্রেমটোৰ ভিতৰত পুনৰ এটা ধাতৰ নক্সা (metal inset) পাৰি কার্যটোৰ পুনৰাবৃত্তি কৰা হয়। এই দৰে কাগজখিলাত দুটা আকৃতি আঁকা হয়। মাজৰ নক্সাটো পুনৰ আন ৰঙৰ চকেৰে পূৰোৱা হয়। চকডাল তল-ওপৰ কৰি থকা সময়ত ছাত্র-ছাত্রীক নক্সাটোৰ সীমাৰ বাহিৰত ৰং নিদিবলৈ সোঁৱৰাই দি থকা হয়। এনেকৈয়ে এটা সময়ত সিহঁতে কলম-পেঞ্চিল নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ শিকে।

(খ) পঠন শিক্ষণ ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে পঢ়া কার্যটো হ'ল "লিখিত সংকেতৰ পৰা লাভ কৰা ধাৰণাৰ এক ব্যাখ্যা। ই কেৱল ছপা আখৰ চিঞৰি মতা কার্য নহয়। যেতিয়ালৈকে শিশুৱে লিখিত শব্দৰ পৰা প্রেৰিত কোনো ধাৰণা বুজি নুঠে অথবা গ্রহণ কৰিব নোৱাৰে তেতিয়ালৈকে ই পঢ়িব নোৱাৰে।" পঠন সামগ্রী হিচাপে কাগজ অথবা কার্ডৰ টুকুৰা ব্যৱহাৰ কৰা হয়। তাত ডাঙৰ ডাঙৰ হাতৰ আখৰেৰে শব্দ অথবা বাক্যাংশ লিখা হয়। শিশুক লাহে লাহে সেয়া ধ্বনিলৈ সলনি কৰিবলৈ দিয়া হয়। তাৰপাচত সিহঁতক সেয়া খৰকৈ পঢ়িবলৈ কোৱা হয়। কিছুসময় অভ্যাস কৰাৰ পাছত শিশুৱে কোনো শব্দ শুদ্ধকৈ উচ্চাৰণ কৰিবলৈ শিকে। তাৰপাচত শিশুক কার্ডৰ সৈতে বস্তু মিলাবলৈ শিকোৱা হয়। ইয়াৰ বাবে কার্ডবোর্ডত নির্দেশনামূলক বাক্য লিখি কি কৰিব লাগিব সেয়া বুজোৱা হয়। শিশুৱে কার্ড এখন বাছনি কৰে, তাত কি লিখা আছে মনে মনে পঢ়ে আৰু নির্দেশনা অনুসৰি কামটো কৰাৰ চেষ্টা কৰে।

(গ) অংক অথবা গণনা শিক্ষণ ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ গণনা শিক্ষণ কৌশলটো অৱশ্যে মৌলিক নহয়। ই এক প্রাচীন শিক্ষণ পদ্ধতি। এই পদ্ধতি অনুসৰি গণনা শিকাবলৈ ৰং-বিৰঙৰ মণি,

সংখ্যা বুজোৱা শলা, কাঠৰ মহুৰা, চিৰিছ কাগজত কাটি লোৱা সংখ্যা, সাধাৰণ বাকচ, ৰং সনা শামুকৰ খোলা ইত্যাদি ব্যৱহাৰ কৰা হয়। সংখ্যা শিকাবলৈ সাধাৰণতে ব্যৱহাৰ কৰা আহিলাবিধ হ'ল এডাল 'দীঘল চিৰি'। এই চিৰিডালত দহডাল শলা থাকে। শলাকেইডাল এক মিটাৰৰ পৰা দহ ডেচিমিটাৰ দীঘল। ইয়াত সলনা-সলনিকৈ অংশিকভাৱে ৰঙা আৰু নীলা ৰং সনা। ল'ৰা-ছোৱালীয়ে প্ৰথমে আকাৰ (Size) অনুসৰি শলাবোৰ সজাবলৈ শিকে। তাৰপাচত ৰঙা আৰু নীলা ভাগবোৰ গণনা কৰে। তাৰপাছত শলাবোৰক এক, দুই, তিনি আদি নাম দিয়ে। সংখ্যাৰ চিহ্নবোৰ চিৰিছ কাগজত কটা হয়। চিহ্নবোৰ শিকাওতে পূৰ্বৰ দৰে সংযোগ স্থাপন, চিনাক্তকৰণ আৰু পুনঃ স্মৰণ এই তিনিটা পৰ্যায় প্ৰয়োগ কৰা হয়। এনেকৈয়ে শলাবোৰ ইফালে-সিফালে সাল-সলনি কৰি শিশুৱে গণিতৰ আটাইকেইটা মৌলিক নীতি যোগ, বিয়োগ, পূৰণ আৰু হৰণ শিকে।

১৪.৭ শিক্ষকৰ ভূমিকা

মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে কৈছিল, " শিক্ষাদান কৰোঁতাজন এনে এগৰাকী ব্যক্তি হ'ব লাগে যিজন এক গভীৰ জীৱনৰ উপাসনাৰে অনুপ্ৰাণিত।" মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিত শিক্ষকৰ সবাতোকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ কামটো হ'ল- শিশুৰ মনোবৈজ্ঞানিক আৰু ব্যক্তিগত বিকাশ নিৰীক্ষণ কৰা। ইয়াৰ অৰ্থ হ'ল শিক্ষকে প্ৰতিটো শিশুৰেই মন আৰু চৰিত্ৰ সম্পৰ্কে অতিকৈ পৰিচিত হ'ব লাগে। ৰাস্কে কৈছিল, 'মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিত শিশু মনোবিজ্ঞান আৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ প্ৰয়োগৰ উপযুক্ত প্ৰশিক্ষণ লাভ কৰা শিক্ষক-শিক্ষয়িত্ৰীকহে নিযুক্তি দিয়া উচিত।"

শিশুৰ স্বাভাৱিক বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াত শিক্ষকে এক বিশেষজ্ঞ দিক্-নিৰ্দেশকৰ ভূমিকা পালন কৰিব লাগে। সেয়েহে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে তেওঁৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাত কাম কৰা শিক্ষয়িত্ৰীসকলক 'ডাইৰেক্ট্ৰেছ' (directress) বুলি কৈছিল। তেওঁলোকৰ প্ৰাথমিক দায়িত্ব শিকোৱা নহয়, নিৰ্দেশ দিয়াহে। শিক্ষয়িত্ৰীয়ে শিশুৰ বিকাশ এগৰাকী বিজ্ঞানীৰ দৃষ্টিৰে নিৰীক্ষণ কৰা দৰকাৰ। তেওঁ শিশুৰ উপস্থিতিত এগৰাকী উপাসিকাৰ দৰে সৌম্যমূৰ্তি ধাৰণ কৰিব লাগিব আৰু শিশুকেন্দ্ৰিক যিকোনো পৰিস্থিতিকে এগৰাকী চিকিৎসকৰ দৰে নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব লাগিব। শিক্ষাৰ সমগ্ৰ কাৰ্যসূচী শিশুৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰাব পৰাকৈ যুগুত কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে শিক্ষকে দিক্-নিৰ্দেশনা দিয়াত পটুতা আৰু উৎকৃষ্ট মানৰ সাংগঠনিক দক্ষতা আহৰণ কৰিব লাগিব।

১৪.৮ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ গুণ

মণ্টে'চ্চৰী শিক্ষা পদ্ধতিয়ে শৈক্ষিক জগতৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল। ই শিশু শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনত এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছিল। পদ্ধতিটোৱে অতি সোনকালে ইউৰোপত

জনপ্রিয়তা অর্জন কৰিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ প্রধান গুণবোৰ আছিল-

(i) শিক্ষাৰ বিজ্ঞানসন্মত ধাৰণা(Scientific Concept of Education) ঃ মেডাম মণ্টেচ্চ'ৰী আছিল এগৰাকী বিজ্ঞানী। তেওঁ নিৰীক্ষণ আৰু পৰীক্ষাৰ আধাৰত নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিত বিজ্ঞানসন্মত নীতি প্রয়োগ কৰিছিল। তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিত সাধাৰণ ব্যৱস্থাত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি থকা পক্ষপাতমূলক নীতি-নিয়মৰ (prejudice) কোনো স্থান নাছিল।

(i i) শিক্ষাত মনোবৈজ্ঞানিক পন্থাৰ প্রয়োগ (Psychological Approach to Education) ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰ লক্ষ্য শিক্ষণ নহয়, শিকনহে । এই পদ্ধতিটোৱে শিশুৱে নিজ প্রয়াসেৰে আন্তৰিকভাৱে কৰা বিকাশক স্বীকৃতি দিয়ে। তেওঁ বিকশাই তোলা ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ অনুশীলনবোৰে শিশুক নিজে নিজে দৈনন্দিন জীৱনৰ নানা পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'ব পৰাকৈ সাজু কৰি তোলে। মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিত শিশুক ইন্দ্রিয় প্রশিক্ষণৰ জৰিয়তে শিক্ষিত কৰি তোলাৰ চেষ্টা কৰা হ'ল। এই প্রশিক্ষণৰ আধাৰ হ'ল মনোবৈজ্ঞানিক নীতি।

(iii) গাইগুটীয়া শিক্ষণত অধিক গুৰুত্ব আৰোপ (Emphasis on Individual Teaching) ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিক্ষা ক্ষেত্রলৈ আগবঢ়োৱা এক উল্লেখনীয় আৰু প্রধান অৱদান হৈছে নির্দেশনাৰ ব্যক্তিগতকৰণৰ ধাৰণা (the idea of individualization of instruction) । তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতি হ'ল সমূহীয়া শিক্ষণৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰা এক প্রতিক্রিয়া। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে প্রতিটো শিশুৱে শাৰীৰিক আৰু মানসিক গঠন ভিন ভিন ধৰণে নিৰীক্ষণ, অধ্যয়ন আৰু নিয়ন্ত্রণ কৰা উচিত।

(iv) শিশুক স্বাধীনতা প্রদান (Freedom for Children) ঃ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰী আছিল এনে প্রথমগৰাকী শিক্ষাবিদ যিগৰাকীয়ে শিক্ষাৰ এক গণতান্ত্রিক পন্থাৰ জৰিয়তে প্রতিটো শিশুৱে মর্যাদা বৃদ্ধি কৰিছিল আৰু স্বাধীনতাৰ ব্যৱহাৰিক দিশটো বাস্তৱায়িত কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে এক সম্পূর্ণ স্বাধীন পৰিৱেশত শিক্ষা প্রদান কৰিব খুজিছিল। তেওঁৰ নিয়মানুৱর্তিতাৰ পদ্ধতিটোৰ অংশ আছিল আত্ম-নিয়ন্ত্রণ (Self-Control) আৰু স্ব-নির্দেশিত কার্য-কলাপ (Self directed activity)।

(v) পঢ়া আৰু লিখাৰ অনন্য পদ্ধতি (Unique Method of Reading and Writing) ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষণ পদ্ধতিৰ আন দুটা অনন্য অৱদান হ'ল বিশেষ ধৰণৰ পঢ়া আৰু লিখাৰ কৌশল। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে লিখাৰ সময়ত হোৱা মাংসপেশীৰ সঞ্চালনক গুৰুত্ব দিছিল। ছাত্র-ছাত্রীৰ বয়স আৰু পঢ়াৰ ক্ষমতাৰ সৈতে উপযুক্তভাৱে মিলাই লোৱা তথা সহঃসম্পর্ক থকা অনুশীলনৰ মাধ্যমেৰে এই পদ্ধতিত পঢ়িবলৈ আৰু লিখিবলৈ শিকোৱা হয়।

(vi)শিক্ষকৰ বিশেষ ভূমিকা (Special Role of the Teacher) ঃ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিক্ষকক এক বিশেষ ভূমিকা পালন কৰিবলৈ দিছিল। তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিত শিক্ষকে নিশিকায়, তেওঁলোকে কেৱল ল'ৰা-ছোৱালীক নির্দেশ দিয়ে আৰু সিহঁতৰ গতি-

বিধিক উপযুক্ত দিক্-নির্দেশনা দিয়ে। শিক্ষকে কেৱল শিকনৰ উপযুক্ত পৰিৱেশ গঢ়ি তোলে, সঠিক মুহূৰ্তত লাগতিয়াল সা-সামগ্ৰীৰ যোগান ধৰে আৰু শিশুৰ স্ব-বিকাশ নিৰীক্ষণ কৰে। মণ্টেচ্চ'ৰী ডাইৰেক্ট্ৰেছসকল হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ বন্ধু, দার্শনিক আৰু পথ প্ৰদর্শক।

১৪.৯ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ সীমাবদ্ধতা

শিক্ষাজগতলৈ আগবঢ়োৱা অতুলনীয় অৱদান সত্বেও মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোত কেতবোৰ সীমাবদ্ধতা ধৰা পৰিছে। তলত সেইবোৰ চমুকৈ উল্লেখ কৰা হ'লঃ

- প্ৰথম সীমাবদ্ধতাটো হ'ল, মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিক্ষামূলক আহিলা / সঁজুলিৰ ওপৰত অত্যাধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। এই কথাটোৱে ছাত্ৰ-ছাত্ৰী আৰু শিক্ষক উভয়ৰে স্বাধীনতা সীমাবদ্ধ কৰে। এই আহিলাবোৰে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ মুকলি অভিব্যক্তি প্ৰকাশ আৰু শিক্ষকৰ কার্য সীমিত কৰি তোলে।
- দ্বিতীয়তে, মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে ল'ৰা- ছোৱালীৰ খেলা কার্যক আওকাণ কৰিছিল কিন্তু খেল-ধেমালিক ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ উপাদান বুলি বিবেচনা কৰা হয়।
- তৃতীয়তে, মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে শিশুৰ কল্পনাশক্তিক প্ৰশিক্ষণ দিয়া কামটো আওকাণ কৰিছিল। তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিত পৰীৰ সাধুৰ দৰে কল্প-কাহিনীৰ কোনো স্থান নাই।
- চতুর্থতে, মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিত ব্যক্তিগত বিকাশত অত্যাধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। কিন্তু ইয়াত সামাজিক বিকাশক আওকাণ কৰা হয়। ব্যৱস্থাটোত সংগীত, গান, নাট, নৃত্য আৰু দলীয় কার্যকলাপ নাই বুলিবই পাৰি।
- পঞ্চমতে, মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিৰ সফলতা শিশু মনোবিজ্ঞানৰ বিস্তৃত জ্ঞান থকা শিক্ষকৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। এনে শিক্ষক উপযুক্ত সংখ্যাত সহজে বিচাৰি পোৱাটো সম্ভৱ নহয়।
- অন্তিম সীমাবদ্ধতাটো হ'ল, মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শিক্ষা ব্যৱস্থাটো অতি খৰছী। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ নির্দেশনামর্মে বিদ্যালয় এখন গঠন কৰিবলৈ বহুতো ধনৰ প্ৰয়োজন হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪। শিক্ষামূলক আহিলা মানে কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে গুৰুত্ব আৰোপ কৰা শিকনৰ মনোবৈজ্ঞানিক স্তৰকেইটা কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬। ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ অনুশীলনবোৰ কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৭। গণিত শিকাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা আহিলাবিধৰ নাম লিখক।

.....

.....

প্রশ্ন নং ৮। মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিত শিক্ষয়িত্রীসকলক..... বোলা হয়। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন নং ৯। মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিৰ গুণবোৰ লিখক।

.....

.....

১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকোলোঁ

- ১৮৭০ চনত ইটালীত মেডাম মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁ ৰোম বিশ্ববিদ্যালয়ৰ নৃতত্ত্ব বিভাগৰ অধ্যাপিকা আছিল। তাতেই তেওঁ মানসিকভাবে জড়তাগ্রস্ত শিশুৰ সৈতে কাম কৰাৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। এই সুযোগে শিক্ষাজগতলৈ তেওঁৰ মনোযোগ আকর্ষণ কৰিছিল। কালক্রমত তেওঁ শিক্ষাৰ এক নিজস্ব পদ্ধতি বিকশাই তুলিছিল। পদ্ধতিটো 'মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতি' হিচাপে জনাজাত হৈছিল।
- মণ্টেচ্চ'ৰীৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰ প্রধান লক্ষ্য হ'ল শিশুৰ ব্যক্তিত্বত অন্তর্নিহিত হৈ থকা গুণবোৰৰ পূর্ণ বিকাশ ঘটোৱা। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে প্রতিটো শিশুকে শিক্ষকে গাইগুটীয়া মনোযোগ আৰু শিশুটিৰ নিজস্ব গতিত অগ্রগতি কৰিবলৈ দিয়া উচিত। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ

শৈক্ষিক দৰ্শনৰ অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক নীতিবোৰ হ'ল- শিশুৰ ব্যক্তিত্বক সন্মান প্ৰদৰ্শন কৰাৰ কথা কোৱা ব্যক্তিত্বৰ নীতি, স্বাধীনতাৰ নীতি য'ত শিশুক এটা মুক্ত আৰু স্বাধীন পৰিৱেশত নিজে নিজে বিকশিত হোৱাৰ সুযোগ দিয়া হয়, স্ব-শিক্ষাৰ নীতি যাৰ দ্বাৰা শিশুৱে স্ব-প্ৰচেষ্টাৰ জৰিয়তে নিজৰ সম্ভাৱনীয়তাবোৰক বাস্তৱ ৰূপ দিয়ে, ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ নীতি যাৰ দ্বাৰা ইন্দ্ৰিয়বোৰক বৌদ্ধিক বিকাশত সহায়ক হ'ব পৰাকৈ প্ৰশিক্ষণ দিয়াত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয় আৰু মাংসপেশীৰ বিকাশৰ বাবে থকা অংগ সঞ্চালনত দক্ষতা আহৰণৰ নীতি।

- মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিৰ কার্য- পৰিকল্পনাবোৰ তিনিবিধ প্ৰধান কার্য-কলাপক কেন্দ্ৰ কৰি যুগুত কৰা হয়- ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ বাবে অনুশীলন, ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ বাবে অনুশীলন আৰু ভাষা তথা গণিত শিকোৱাৰ অনুশীলন। মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিৰ শিক্ষয়িত্ৰীক 'ডাইৰেক্টেছ' বোলা হয়। শিক্ষয়িত্ৰীসকলৰ শিশু মনোবিজ্ঞানৰ বিশেষ জ্ঞান থাকে। এই পদ্ধতিত শিক্ষকৰ ভূমিকা হ'ল নিৰীক্ষণ কৰা। প্ৰয়োজন সাপেক্ষেহে শিক্ষকে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ কামত হস্তক্ষেপ কৰে।
- মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিয়ে শিক্ষাজগতত এক নতুন যুগৰ সূচনা কৰিছে। এই পদ্ধতিটোৰ আধাৰ বিজ্ঞানসন্মত। মণ্টেচ্চ'ৰীৰ পদ্ধতিৰ লক্ষ্য শিক্ষণ নহয়, শিকনহে। তেওঁৰ সবাতোকৈ উল্লেখনীয় অৱদানবোৰ হ'ল নির্দেশনাৰ ব্যক্তিগতকৰণৰ ধাৰণা, শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ সম্পূৰ্ণ স্বাধীন পৰিৱেশ এটা গঢ়ি তোলাৰ ধাৰণা, স্বয়ংক্ৰিয় শিক্ষাৰ ধাৰণা, ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ ধাৰণা, স্ব-শৃংখলাবদ্ধতাৰ ধাৰণা ইত্যাদি। মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে প্ৰয়োজনাধিক শিক্ষামূলক আহিলাৰ সহায় লৈছিল বুলি তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোক সমালোচনা কৰা হয়। ইয়াৰ উপৰি পদ্ধতিটোক সমালোচনা কৰাৰ আন দুটামান কাৰণ হ'ল- শিশুৰ কল্পনা শক্তিৰ বিকাশক গুৰুত্ব নিদিয়া, শিশুৰ সামাজিক বিকাশক আওকাণ কৰা আৰু মণ্টেচ্চ'ৰীৰ দিহা-পৰামর্শমতে বিদ্যালয় স্থাপনৰ প্ৰক্ৰিয়াটো ব্যয়বহুল হোৱা।

১৪.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Aggarwal,J.C (2006): Theory and Principles of Education, Vikas Publishing House, New Delhi.

2) Bhatia, K.K (2004): Foundation of Education, Kalyani Publishers, Ludhiana.

3) Majumdar, T.R. and Kundu, D (1987) Modern Theory and principles of Education, The World Press Pvt. Ltd. Calcutta.

4) Safaya,R. and Shaida, B.D.(2003):Modern Theory and Principles of Education, Dhanpat Rai Publishing Co. New Delhi.

১৪.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ

(ক) ১৮৭০

(খ) মানসিক

(গ) চিল্ড্ৰেনচ্ হাউছ

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ প্ৰতিগৰাকী ব্যক্তিয়েই শাৰীৰিক আৰু মানসিকভাৱে পৰস্পৰৰ পৰা পৃথক। সেয়েহে, সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে এনে এক অনুকূল পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিব লাগে য'ত সিহঁত নিজ নিজ সম্ভাৱনীয়তা আৰু প্ৰতিভাবোৰৰ পূৰ্ণ বিকাশ ঘটাই ডাঙৰ হ'ব পাৰে। ইয়াকেই ব্যক্তিগত বৈশিষ্টৰ নীতি বুলি কোৱা হয়।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ স্বয়ংক্ৰিয় শিক্ষা মানে হ'ল বাহিৰৰ পৰা কোনো হস্তক্ষেপ নথকাকৈ শিশুৱে নিজস্ব ধৰণে আহৰণ কৰা শিক্ষা।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ শিক্ষামুলক আহিলা হ'ল শিশুক শিক্ষা প্ৰদানৰ বাবে মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে বিকশাই তোলা বিভিন্ন সঁজুলি আৰু সমলৰ সমষ্টি।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সংযোগ স্থাপন, চিনাক্তকৰণ আৰু পুনঃস্মৰণ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ'চিল্ড্নচ হাউছ'ত ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক ব্যৱহাৰিক জীৱনৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়া হয়। সিহঁতক হাত-কাপোৰ ধুবলৈ, কোঠা সৰা-মচা কৰিবলৈ, আচবাব-পত্ৰৰ ধূলি-বালি আঁতৰাবলৈ, চকী-মেজ পৰিপাটীকৈ সজাবলৈ, দাঁত ব্ৰাছ কৰিবলৈ, চুলি ফণিয়াবলৈ আৰু আন বহুতো দৈনন্দিন জীৱনত লগা কাম কৰিবলৈ শিকোৱা হয়।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ 'দীঘল চিৰি' (The Long Stair)- এই আহিলাবিধৰ বিভিন্ন দৈর্ঘ্যৰ শলা থাকে। প্ৰতিডাল শলা একাধিক অংশত বিভক্ত। ইয়াৰে এটা অংশত ৰঙা আৰু আনটোত নীলা ৰং সনা থাকে।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ডাইৰেক্ট্ৰেছ।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ মাৰিয়া মণ্টেচ্চ'ৰীৰ কামে আধুনিক শৈক্ষিক তত্ত্ব আৰু অনুশীলনক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছে। তেওঁ শিক্ষাজগতক নিৰীক্ষণ, পৰীক্ষা আৰু আন বহুতো বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতিৰে সমৃদ্ধ কৰি থৈ গৈছে। তেওঁ শিশুক ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণ দিয়াত

গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। লগতে তেওঁ প্ৰতিটো শিশুকে গাইগুটীয়া মনোযোগ দিয়া, শিক্ষা পদ্ধতিটো শিক্ষণৰ সলনি শিকনকেন্দ্ৰিক হোৱা আৰু আন্তৰিকভাৱে হোৱা বিকাশক স্বীকৃতি প্ৰদান কৰাৰ ওপৰতো জোৰ দিছিল।

১৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

ক) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

প্ৰশ্ন ১ঃ মণ্টেচ্চ'ৰীৰ মতে ব্যক্তিত্বৰ নীতি কি?

প্ৰশ্ন ২ঃ স্বয়ংক্ৰিয় শিক্ষা সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ শিক্ষামূলক আহিলা মানে কি?

প্ৰশ্ন ৪ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিত শিক্ষকৰ ভূমিকা কেনেধৰণৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী শিক্ষা পদ্ধতিটোক কি কি কাৰণত সমালোচনা কৰা হৈছে চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

(খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)-

প্ৰশ্ন ১ঃ মণ্টেচ্চ'ৰী পদ্ধতিৰ অন্তৰ্নিহিত নীতিবোৰ কি কি? পদ্ধতিটোৰ কাৰ্য-পৰিকল্পনা আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ শিক্ষা জগতলৈ মেডাম মণ্টেচ্চ'ৰীয়ে আগবঢ়োৱা প্ৰধান অৱদানৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ শিক্ষামূলক আহিলা কি? এনে আহিলা ব্যৱহাৰৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য কি? শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ এনে আহিলাবোৰ কেনেকৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়?

*****

অধ্যায় ১৫ ঃ ফ্ৰ'বেল আৰু তেওঁৰ শৈক্ষিক চিন্তা

অধ্যায় গাঁথনি

১৫.১ উদ্দেশ্য
১৫.২ পৰিচয়
১৫.৩ ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা দৰ্শন
১৫.৪ ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা তত্ব আৰু শিক্ষানীতি
১৫.৫ ফ্ৰ'বেলৰ কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাত অন্তর্নিহিত শৈক্ষিক পদ্ধতি
১৫.৬ ফ্ৰ'বেলৰ উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্যৰ ধাৰণা
১৫.৬.১ উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্যৰ শৈক্ষিক প্ৰয়োগ ফল
১৫.৭ আধুনিক শিক্ষালৈ ফ্ৰ'বেলৰ অৱদান
১৫.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৫.৯ অধিক জানিবলৈ
১৫.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান
১৫.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি -

- ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা দৰ্শন ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা নীতি আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষাৰ কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাৰ পদ্ধতি পৰীক্ষা কৰিব পাৰিব
- ফ্ৰ'বেলে কোৱা উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্যৰ ধাৰণা দুটা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব
- আধুনিক শিক্ষালৈ ফ্ৰ'বেলৰ অৱদান মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

১৫.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টিত আপোনাক ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা দৰ্শন আৰু শিক্ষা নীতিৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়া হ'ব। এই অধ্যায়টি পঢ়ি উঠি আপুনি ফ্ৰ'বেলৰ কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ পদ্ধতিবোৰ ভালদৰে বুজি পাব। বর্তমান সময়ত ই শিক্ষাৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ পদ্ধতিত পৰিণত হৈছে। ইয়াৰ উপৰি এই অধ্যায়টি পঢ়ি আপুনি ফ্ৰ'বেলৰ উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্যৰ ধাৰণা দুটা বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব। ফ্ৰ'বেলৰ মতে এই ধাৰণা দুটা শিশুৰ জীৱনৰ প্ৰথম ছোৱাৰ বাবে অতি জৰুৰী। অধ্যায়টোৰ শেষত ফ্ৰ'বেলে আধুনিক শিক্ষালৈ আগবঢ়োৱা অৱদানৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হ'ব।

১৫.৩ ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা দৰ্শন

১৭৮২ চনৰ ২১ এপ্ৰিলত থুৰিনগিয়াৰ অ'বেৰৱেইছবাখ্‌ত ফ্ৰেডৰিখ্‌ ৱিলহাম অগষ্ট ফ্ৰ'বেলৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁ আছিল এগৰাকী জাৰ্মান শিক্ষাবিদ। পেষ্টালজী আছিল তেওঁৰ শিক্ষক। ল'ৰা-ছোৱালীৰ একক প্ৰয়োজন আৰু সামৰ্থ থাকে— এই উপলব্ধিৰ আধাৰত ফ্ৰ'বেলে আধুনিক শিক্ষাৰ বুনিয়াদ গঢ়িছিল। তেওঁৰ শিক্ষাৰ দৰ্শনক 'চৰম আদৰ্শবাদ' (absolute idealism) বুলিও অভিহিত কৰা হয়। তেওঁ কাণ্ট, ফিক্টে, শ্বিলাৰ আৰু হেগেলৰ দৰে আদৰ্শবাদী দাৰ্শনিকৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। তেওঁক সবাতোকৈ অধিক প্ৰভাৱিত কৰিছিল আশাবাদী দাৰ্শনিক ক্ৰাউছে। ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শন দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশক কেন্দ্ৰ কৰি গঢ় লৈ উঠিছে। দিশ দুটা হ'ল বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য নীতি আৰু বিকাশৰ তত্ত্ব (theory of development)। তলত ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শনৰ এই প্ৰধান দিশ দুটা বিশ্লেষণ কৰা হ'ল -

বৈচিত্ৰ্যৰ মাজত ঐক্য নীতি (Law of Unity in Diversity)

ফ্ৰ'বেলে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে এই পৃথিৱীলৈ যিয়েই আহে অথবা এই পৃথিৱীত যি আছে সকলো ঈশ্বৰৰ সৃষ্টি আৰু অভিব্যক্তিৰ মূৰ্ত প্ৰকাশ। ঈশ্বৰে সকলোকে সামৰি লয় আৰু এই পৃথিৱীৰ সকলো বস্তুৰ আঁৰতে ঈশ্বৰৰ হাত আছে। ফ্ৰ'বেলৰ মতে ঈশ্বৰ হ'ল মৌলিক প্ৰকৃতি। ঈশ্বৰেই সমগ্ৰ পৃথিৱীখনক অৰ্থ দিছে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সকলো বস্তুৰে সৰগীয় ঐক্যৰ পৰা সৃষ্টি হৈছে আৰু সকলো বস্তুয়ে মূল হ'ল সৰগীয় ঐক্য। সেয়েহে ঈশ্বৰে সৃষ্টি কৰা সকলো বস্তুৰ মাজতে ঐক্য বিৰাজমান বুলি ফ্ৰ'বেলে মত পোষণ কৰিছিল। ইয়াৰ উপৰি তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰ হ'ল অবিচ্ছেদ্য পৰম শক্তি। এই শক্তিয়ে পৃথিৱীৰ সকলো উপাদানকে দিক্‌ নিদেৰ্শনা দিয়ে আৰু পৰিচালনা কৰে। এই নিদেৰ্শনা আৰু পৰিচালনাকে আমি 'সৰগীয় ঐক্যৰ নীতি' (Law of divine unity) বুলিও কও। এই নীতিৰ আধাৰত ফ্ৰ'বেলে মত পোষণ কৰিছিল যে মানুহ, প্ৰকৃতি আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত একতা আছে।

বিকাশৰ তত্ত্ব (Theory of Development)

ফ্ৰ'বেলে কৈছিল যে সকলো বস্তু আৰু সত্ত্বাতে বিকাশৰ তত্ত্ব পৰিস্ফুট হয়। আমি সকলোৰেই সৰগীয় ঐক্যৰ পথলৈ বিকশিত হৈ গৈ আছো। আমাৰ শাৰীৰিক, মানসিক আৰু আধ্যাত্মিক ক্ষমতা আৰু গুণবোৰৰ ব্যৱহাৰ আৰু সাৰ্থক প্ৰয়োগৰ জৰিয়তেহে এই ঐক্য সম্ভৱপৰ হ'ব। আমাৰ আন্তৰিক সত্ত্বাৰ (inner self) স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু স্বাভাৱিক উন্নতিৰ প্ৰকাশ হ'ল এই বিকাশ। আমাৰ নিজৰ কাম-কাজৰ পৰাহে ফলপ্ৰসূ বিকাশ ঘটাতো সম্ভৱ। ফ্ৰ'বেলে বিশ্বাস কৰিছিল যে কেৱল স্বতঃস্ফূৰ্ত স্ব-কাৰ্যৰ দ্বাৰাহে সম্পূৰ্ণ বিকাশ সম্ভৱ হয়। সেয়েহে ফ্ৰ'বেলে এই মত পোষণ কৰিছিল যে এটা শিশুৰ শিক্ষা স্বতঃস্ফূৰ্ত আভ্যন্তৰীণ আন্তৰিক স্ব-বিকাশৰ ওপৰত আধাৰিত হোৱা উচিত। তেওঁ শিশুৰ বিকাশক গছপুলি এটাৰ বিকাশৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল। তেওঁৰ মতে শিশুৰ শাৰীৰিক, মানসিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশে গছৰ দৰে বিকাশৰ প্ৰাকৃতিক নিয়ম অনুসৰণ কৰে। ফ্ৰ'বেলে কৈছিল যে এই বিকাশ এক অন্তহীন আৰু শ্বাশ্বত প্ৰক্ৰিয়া। ই আমাক উন্নততৰ পৰা শ্ৰেষ্ঠতম পৰ্যায়লৈ লৈ যায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ ফ্ৰ'বেল কোন আছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ২ঃ ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ দুটা কি কি?

.....

.....

জানি থোৱা ভাল

ফ্ৰ'বেলে ভালেকেইখন গ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। ইয়াৰে ভিতৰত উল্লেখযোগ্য গ্ৰন্থ কেইখনমান হ'ল—

(ক) অট'বাইঅ'গ্ৰাফ্ৰি

(খ) এডুকেশ্যন অৱ ডেভেলপমেণ্ট

(গ) দ্য এডুকেশ্যন অৱ ম্যান

(ঘ) মাদাৰ প্লে'

(ঙ) পে'ড্‌গগীছ অৱ কিণ্ডাৰগার্টেন

১৫.৪ ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষাতত্ব আৰু শিক্ষানীতি

সকলোবোৰ শিক্ষাবিদৰ ভিতৰত ফ্ৰ'বেলেই আছিল একমাত্ৰ শিক্ষাবিদ যি দাৰ্শনিক আদৰ্শেৰে গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত হৈছিল। তেওঁৰ শৈক্ষিক দৰ্শনক আদৰ্শবাদৰ দৰ্শনে বাৰুকৈয়ে প্ৰভাৱিত কৰিছে। ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শনত অন্তৰ্নিহিত শিক্ষানীতিবোৰৰ কিছুমান উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য তলত দিয়া হ'ল—

আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ বিকাশ (Development of the inner self)

ফ্ৰ'বেলে এইবুলি মত পোষণ কৰিছিল যে শিক্ষা মানুহৰ অন্তৰ্জগতৰ পৰা হোৱা বিকাশৰ বাদে আন একো নহয়। শিক্ষাৰ প্ৰধান লক্ষ্য হ'ল এগৰাকী ব্যক্তিৰ আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ বিকাশ সাধন কৰা। তেওঁ ইয়াকো কৈছিল যে আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ বিকাশ শিশু এটিৰ ওপৰত বাহিৰৰ পৰা আৰোপ কৰিব পৰা কাৰ্য নহয়। ফ্ৰ'বেলৰ মতে ব্যক্তিৰ সত্ত্বাত আভ্যন্তৰীণ সম্ভাৱনীয়তা আৰু স্বতঃস্ফূৰ্ততা থাকিলেহে বিকাশ সংঘটিত হয়। এগৰাকী ব্যক্তিৰ লাহে লাহে বিকাশ ঘটে। আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু বাধাহীন বিকাশৰ জৰিয়তে ব্যক্তি নিজেও বিকশিত হয়।

খেলৰ জৰিয়তে শিক্ষা (Education through play)

ফ্ৰ'বেলেই পোন প্ৰথমে সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ শিক্ষাত খেল-ধেমালি প্ৰয়োগ কৰিছিল। তেওঁৰ দ্বাৰা বিকশিত কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা পদ্ধতি ইয়াৰ স্পষ্ট প্ৰমাণ। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে

খেল-ধেমালিয়ে শিশুৰ সর্বশ্রেষ্ঠ বিকাশ সুনিশ্চিত কৰিব পাৰে আৰু সিহঁতক ভৱিষ্যত জীৱনৰ বাবে সাজু কৰি তুলিব পাৰে। শিশু এটিয়ে কেৱল খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তে নিজকে সৃজনীশীলভাৱে প্ৰকাশ কৰিব পাৰে। খেল-ধেমালিয়ে শিশুক স্বাধীনতাৰ আনন্দ প্ৰদান কৰে, স্বতঃস্ফূৰ্ত শাৰীৰিক আৰু মানসিক বিকাশৰ সুযোগ দিয়ে আৰু আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ বিকাশ ঘটায়।

স্ব-ক্ৰিয়া নীতি (Principle of self-activity)

ফ্ৰ'বেলে কৈছিল যে স্ব-ক্ৰিয়া অর্থাৎ নিজে কৰা কাম-কাজৰ যোগেদিহে শিশু এটিয়ে শিক্ষাৰ দিশত নিজৰ আভ্যন্তৰীণ সত্ত্বাৰ বিকাশ ঘটাব পাৰে। ফ্ৰ'বেলৰ বিকাশমূলক সম্পূৰ্ণ তত্ত্বটো এই স্ব-ক্ৰিয়া নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত। বিভিন্ন কাম-কাজে শিশুক আত্ম-উপলব্ধিত সহায় কৰে। শিশুৰ আত্ম-বিকাশৰ স্বাধীনতা সুনিশ্চিত কৰাৰ একমাত্ৰ পথ হ'ল সিহঁতক বিভিন্ন কাম-কাজ নিজে কৰিবলৈ দিয়া। অর্থাৎ, শিশু এটিক মৌখিক অথবা কিতাপী জ্ঞান দিয়াতকৈ হাতে-কামে লাগি নতুন কথা শিকিবলৈ দিয়া উচিত।

শিক্ষাত স্বাধীনতা (Freedom in Education)

এটি শিশুৰ স্বাধীনতা আৰু আত্ম-বিকাশৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে। শিশু এটি সকলো ধৰণৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত নোহোৱা পর্যন্ত স্বাভাৱিকভাৱে বিকশিত হ'ব নোৱাৰে। স্বাধীনতাই শিশুক আত্ম-প্ৰকাশ আৰু আত্ম-উপলব্ধিৰ এক আদর্শ পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰি দিয়ে। সেয়েহে শিশুৰ মুক্ত কার্য-কলাপত কোনো ধৰণৰ বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰা উচিত নহয়।

সামাজিক শিক্ষা (Social Education)

ফ্ৰ'বেল আছিল প্ৰথমগৰাকী শিক্ষাবিদ যিয়ে শিক্ষাত সমাজৰ গুৰুত্ব আৰু মোল বুজি পাইছিল। তেওঁৰ মতে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰৰ বিৰোধী নহয়। ইয়াৰ বিপৰীতে দুয়োটাই সৰগীয় ঐক্যৰ অংশ। ফ্ৰ'বেলে তেওঁৰ কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষাৰ সামাজিক উদ্দীপনা প্ৰয়োগ কৰাৰ চেষ্টা কৰিছিল। সামাজিক বিষয়বোৰত ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিকাশ ঘটোৱাৰ প্ৰশিক্ষণ দিয়াৰ এটা অনন্য উদাহৰণ হ'ল কিণ্ডাৰগার্টেনৰ শিশুক মজিয়াত ঘূৰণীয়াকৈ থিয় হ'বলৈ দি প্ৰার্থনা কৰিবলৈ আৰু অন্য সামাজিক কাম-কাজ কৰিবলৈ শিকোৱা হয়। এইয়া হ'ল ল'ৰা-ছোৱালীৰ সমাজবোধৰ বিকাশ ঘটোৱা প্ৰশিক্ষণৰ বিশেষ উদাহৰণ।

প্ৰকৃতি অধ্যয়ন (Nature Study)

এই কথা আমি আটায়ে জানো যে মানুহ আৰু প্ৰকৃতিৰ মাজত ওতঃপ্ৰোত সম্পৰ্ক আছে। মানুহ প্ৰকৃতিৰ এটা অংশত বাদে আন একো নহয়। ফ্ৰ'বেলে বিশ্বাস কৰিছিল যে প্ৰকৃতি অধ্যয়নে শিশুক ঈশ্বৰৰ অস্তিত্ব আৰু সৌন্দর্য উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰে। সেয়েহে, তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিত প্ৰকৃতি আৰু ইয়াৰ সৌন্দর্যই এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান দখল কৰিছে।

নৈতিক আৰু ধর্মীয় শিক্ষা (Moral and religious education)

ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোত নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক প্ৰমূল্যবোধেও স্থান পাইছে। তেওঁ এইবুলি মত পোষণ কৰিছিল যে ধর্মীয় শিক্ষাই শিশুৰ মনত ঈশ্বৰ আৰু মানুহ সম্পর্কে অন্তর্দৃষ্টিৰ বিকাশ ঘটায়। ই শিশুক এই কথা বুজাত সহায় কৰে যে আমাৰ আত্মা আৰু মন ঈশ্বৰৰ

ৰূপৰ বাহিৰে আন একো নহয়। ফ্ল'বেলে ইয়াকো কৈছিল যে দুগৰাকী ব্যক্তিৰ মাজৰ সম্পৰ্ক, পিতৃ-মাতৃ আৰু সন্তানৰ সম্পৰ্ক, শিক্ষক আৰু শিক্ষার্থীৰ সম্পৰ্কবোৰ হ'ল কেৱল ধৰ্মীয় ভাবাৱেশৰ দ্বাৰা গঠিত সম্পৰ্ক। সেয়েহে পাৰিবাৰিক জীৱনকে ধৰি সকলো ক্ষেত্ৰতে ল'ৰা-ছোৱালীক একোটা ধৰ্মীয় ভাবাৱেশৰ বিকাশ ঘটাবলৈ অনুপ্ৰাণিত কৰিব লাগে।

শিশুৰ সৃজনশীলতা (Child's creativity)

শিশু স্বাভাৱিকতে সৃজনশীল প্ৰকৃতিৰ। ফ্ৰ'বেলৰ মতে ঈশ্বৰ নিজেই এজন স্ৰষ্টা। সেয়েহে মানুহে ঈশ্বৰৰ আদৰ্শ অনুসৰণ কৰা আৰু নিজৰ সৃজনশীলতাক কাৰ্যত প্ৰয়োগ কৰা উচিত। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে সৃজনশীল কাম-কাজৰ মাজেৰে প্ৰতিজন ব্যক্তিৰে মন আৰু আত্মাই অভিব্যক্তি প্ৰকাশৰ সুযোগ পায়।

ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণ (Sense training)

ফ্ৰ'বেলে শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে দৰ্শন আৰু শ্ৰৱণ ইন্দ্ৰিয়বোৰৰ জৰিয়তেহে শিশুৰ মানসিক জীৱনটোৰ বিকাশ ঘটে। ফ্ৰ'বেলে তেওঁৰ কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত খেলৰ সামগ্ৰীৰ জৰিয়তে ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছে। তেওঁৰ 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্য' (Gift and Occupation) ধাৰণাটোৱে শিশুৰ ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণত সহায় কৰে। এই ধাৰণাটোত উল্লেখ থকা 'উপহাৰ'বোৰ হ'ল ফ্ৰ'বেলে প্ৰণালীবদ্ধভাৱে আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা আৰু সজাই দিয়া খেলৰ সামগ্ৰী।

প্ৰতীকবাদ (Symbolism)

ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰ আন এক বৈশিষ্ট্য হ'ল শিক্ষাত প্ৰতীকৰ ব্যৱহাৰ। তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে প্ৰতীক ব্যৱহাৰৰ ওপৰত শিশু এটাৰ জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতা আহৰণৰ প্ৰক্ৰিয়াটো নিৰ্ভৰশীল। তেওঁ নিজৰ দৃষ্টিভংগী এটা উদাহৰণৰ সহায়ত ব্যাখ্যা কৰিছিল। শিশুৱে বলেৰে খেলা কার্যটোৱে বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডৰ একতাক প্ৰতীকী অৰ্থত উপস্থাপন কৰে। আন এক উদাহৰণেৰে তেওঁ বুজাইছিল যে কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয়ৰ শ্ৰেণীকোঠাৰ মজিয়াত ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বৃত্তাকাৰে থিয় হোৱা কার্যটোৱে অনুভূতিৰ একতাক প্ৰতীকি ৰূপত প্ৰকাশ কৰে। অৰ্থাৎ ফ্ৰ'বেলৰ খেল-ধেমালিবোৰ হ'ল শিক্ষাৰ প্ৰতীকী চৰিত্ৰটো মনত ৰাখি যুগুত কৰা কার্য-কলাপ। ফ্ৰ'বেলে এইবুলি মত প্ৰকাশ কৰিছিল যে মানুহৰ বৌদ্ধিক বিকাশ প্ৰতীক ব্যৱহাৰৰ দ্বাৰাহে সম্ভৱপৰ হৈ উঠে। তেওঁৰ মতে ভাষাও প্ৰতীকৰ বাহিৰে একো নহয়। আমাৰ চিন্তা আৰু অনুভৱ প্ৰকাশ কৰিবলৈ আমি কথা কওঁ আৰু লিখো। সেয়েহে, শিশুক প্ৰতীকৰ সহায়ত নতুন জ্ঞান আৰু অভিজ্ঞতাৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

(ক) ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শন ..... ৰ দৰ্শনৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল।

(খ) ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শনক ..... নামেৰেও জনা যায়।

প্ৰশ্ন নং ৪ঃ শিক্ষাত স্বাধীনতা সন্দৰ্ভত ফ্ৰ'বেলৰ দৃষ্টিভংগী কি আছিল?

.....

.....

১৫.৫ ফ্ৰ'বেলৰ কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাত অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক পদ্ধতি

ফ্ৰ'বেলে তেওঁৰ শৈক্ষিক দৰ্শন আৰু নীতিক কিণ্ডাৰগার্টেন শৈক্ষিক পদ্ধতিৰ জৰিয়তে বাস্তৱ ৰূপ দিছিল। তেওঁ সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ সৈতে দীঘলীয়া সময় অতিবাহিত কৰি আৰু খুব ওচৰৰ পৰা সিহঁতৰ প্ৰকৃতি তথা আচৰণ অধ্যয়ন কৰাৰ অন্তত নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিটোৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰিছিল।

'কিণ্ডাৰগার্টেন' (Kindergarten) হ'ল এটা জার্মান শব্দ। ইয়াৰ অর্থ হ'ল শিশুৰ বাগিছা (Garden of Childern)। ফ্ৰ'বেলে বিদ্যালয়বোৰক একোখন সুন্দৰ বাগিছাৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল। ইয়াতে শিশুবোৰ কুমলীয়া ফুলকলি সদৃশ। শিশুৰ যত্ন লোৱা শিক্ষকবৃন্দক ফ্ৰ'বেলে মালীৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল। শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰা প্ৰক্ৰিয়াবোৰ বাগিছাৰ আপডাল কৰা প্ৰক্ৰিয়াটোৰ সৈতে মিল আছে। ফ্ৰ'বেলে সেয়েহে নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিত বিদ্যালয়ৰ প্ৰাকৃতিক পৰিৱেশত শিশুৰ ব্যক্তিত্বৰ মুকলি আৰু স্বতঃস্ফূৰ্ত বিকাশৰ পথ সুচল কৰি দিয়াৰ সুবিধা অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। তেওঁৰ শিক্ষাৰ ব্যৱস্থাটোৰ কিছুমান মৌলিক বৈশিষ্ট্যৰ তলত চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল—

কিণ্ডাৰগার্টেনৰ শৈক্ষিক পৰিৱেশ (Educational environment of Kindergarten)

শিশুৰ অন্তৰ্নিহিত প্ৰকৃতিৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ফ্ৰ'বেলে বিদ্যালয়ত একোটা সুন্দৰ আৰু আদর্শ পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰিছিল। এই পৰিৱেশ আছিল সুন্দৰ, আনন্দমুখৰ, খেল-ধেমালিৰ সুযোগ থকা আৰু বাধা-নিষেধহীন। এনে বিদ্যালয়ে শিশুৰ সুপ্ত প্ৰকৃতিবোৰৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত বিকাশ সম্ভৱ কৰি তুলিব পাৰে। শিশু এটাই গীত গোৱা, নচা আৰু খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তে মুকলিভাৱে গতি-বিধি সম্পন্ন কৰিব পাৰে। বিদ্যালয়ৰ পৰিৱেশত শিশুৱে শৰীৰৰ অংগ-প্ৰত্যংগবোৰ বাধা নিষেধহীনভাৱে ব্যৱহাৰ কৰিব পাৰে। 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্য'ৰ লগত জড়িত কাম-কাজবোৰে সিহঁতক সেই সুযোগ প্ৰদান কৰে। কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত কোনো ধৰা-বন্ধা পাঠ্যক্ৰম নাথাকে। এই পদ্ধতিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তে শিশুৰ নিজস্ব আৰু স্বাভাৱিক প্ৰৱণতাবোৰৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত বিকাশ সুনিশ্চিত কৰাত সহায় কৰা।

শিক্ষাদানৰ পদ্ধতি (Method of Education)

কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা পদ্ধতিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হ'ল স্ব-ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ফলপ্ৰসূ আত্ম-প্ৰকাশ কৰিব পৰাকৈ শিশুক প্ৰস্তুত কৰি তোলা। শিশুৰ আত্ম-প্ৰকাশ (self expression) তিনিটা ভিন ভিন ধৰণে ঘটিব পাৰে। যেনেঃ গীত, অংগী-ভংগী (gestures) আৰু গঠন (construction)। এই তিনিটা হ'ল স্বাভাৱিক উপায়। এই উপায় তিনিটাৰে শিশুৱে নিজৰ

চিন্তা আৰু অনুভূতি নিজে নিজে প্ৰকাশ কৰিবলৈ শিকে। ফ্ৰ'বেলে তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিৰ আত্মপ্ৰকাশৰ বাবে অনুকূল সুবিধা সৃষ্টি কৰিছে। গীত গোৱা আৰু শৰীৰৰ মাংসপেশীৰ সঞ্চালনৰ মাজত আন্তঃসম্পৰ্ক আছে। ই শিশুক সৃজনশীলভাৱে আত্ম-প্ৰকাশ কৰাত সহায় কৰে।

পাঠ্যক্ৰম (Curriculum)

কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত কোনো ধৰা-বন্ধা পাঠ্যক্ৰম নাথাকে। এই পৰ্যায়ত কেৱল খেল-ধেমালিৰ যোগেদি শিশুৱে প্ৰয়োজনীয় শিক্ষা আহৰণ কৰে। শিশুক কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাৰে শিকাব খোজা বিষয় কেইটামান হ'ল— প্ৰকৃতিৰ ভৌতিক অধ্যয়ন, নৈতিক আৰু ধৰ্মীয় শিক্ষা, নাচ, ছবি আঁকা, ভাষা অধ্যয়ন, সমাজে অধ্যয়ন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান, কলা আৰু গণিত। ফ্ৰ'বেলে এই সকলোবোৰ বিষয়ৰ ভিতৰত গণিত অধ্যয়নৰ ওপৰত জোৰ দিছিল। তেওঁৰ মতে গণিতে মানুহৰ আধ্যাত্মিক শক্তিৰ বিকাশ ঘটাব আৰু 'সৰগীয় একতাৰ নীতি' উপলব্ধি কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। শিশুৰ মনোবিজ্ঞান, শাৰীৰিক প্ৰয়োজন আৰু বিকাশৰ সম্ভাৱনীয়তাবোৰ চালি-জাৰি চাই এই বিষয়বোৰ পদ্ধতিটোত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত শিকন প্ৰক্ৰিয়াটো তাত্ত্বিক নহয়, সম্পূৰ্ণ ব্যৱহাৰিক।

গীতৰ মাধ্যমেৰে দিয়া প্ৰশিক্ষণ (Training through songs)

ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা পদ্ধতিত গীতক শিক্ষণৰ এটা প্ৰয়োজনীয় উপাদানৰ স্থান দিয়া হৈছে। ফ্ৰ'বেলে শিক্ষণৰ উদ্দেশ্যেৰে প্ৰয়োগ কৰা গীতবোৰক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত ভগোৱা হয়— 'মাতৃৰ ধেমালি (Mother's play) আৰু 'নার্চাৰী গীত' (Nursery songs)। তেওঁ এই গীত-মাতবোৰক শিশুক প্ৰশিক্ষণ দিয়াৰ সবাতোকৈ উপযোগী পন্থা বুলি বিবেচনা কৰিছিল। এনে গীতে শিশুৰ অনুভৱ আৰু আবেগৰ বিকাশ ঘটায়, শিশুক ইন্দ্ৰিয় অনুশীলনত সহায় কৰে, অংগ-প্ৰত্যংগ আৰু মাংসপেশী সঞ্চালন তথা নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ শিকায়। এই গীত-মাতবোৰে শিশুক সিহঁতৰ শাৰীৰিক, মানসিক, আবেগিক আৰু নৈতিক প্ৰয়োজন বুজাত সহায় কৰিব পাৰে। এনে গীতৰ লগত 'লুকা-ভাকু'ৰ দৰে কিছুমান নার্চাৰী পৰ্যায়ৰ খেল-ধেমালিও যুক্ত কৰি দিয়া হৈছে।

নিয়মানুৱৰ্তিতা (Dicipline)

কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয় পদ্ধতিত শিশুক স্বতঃস্ফূৰ্ত আত্ম-প্ৰকাশৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় স্বাধীনতা দিয়া হয়। কিন্তু একে সময়তে নিয়মানুৱৰ্তিতা আৰু শৃংখলাবদ্ধতা বৰ্তাই ৰখাৰ দিশতো প্ৰয়োজনীয় গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। ফ্ৰ'বেলে বিশ্বাস কৰিছিল যে শিশুৰ আচৰণত আভ্যন্তৰীণ নিয়মানুৱৰ্তিতা সিহঁতৰ মনৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। মনে সিহঁতৰ আচৰণত বাধা-নিষেধৰ বোধ এটাৰ জন্ম দিয়ে। আভ্যন্তৰীণ নিয়মানুৱৰ্তিতাই বাহ্যিক নিয়মানুৱৰ্তিতাৰ জন্ম দিয়ে আৰু শিশুৱে নিজৰ আচৰণ নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ শিকে। অৰ্থাৎ, কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয়ত মানসিক নিয়মানুৱৰ্তিতা আৰু আত্ম-নিয়ন্ত্ৰণত অধিক গুৰুত্ব দিয়া হয়। দুয়োটাই হ'ল ব্যক্তিত্বৰ অন্তৰ্নিহিত বিষয়। শিশুক নিয়মানুৱৰ্তিতা অটুট নৰখাৰ বাবে কোনো ধৰণৰ বাহ্যিক তথা শাৰীৰিক শাস্তি প্ৰদান কৰা নহয়।

শিক্ষকৰ ব্যক্তিত্ব (Teacher's Personality)

আগতেই উল্লেখ কৰা হৈছে যে ফ্ৰ'বেলে তেওঁৰ শিক্ষা পদ্ধতিত শিক্ষকসকলক সৰ্বদা

সপ্তম মালীৰ সৈতে তুলনা কৰিছে। তেওঁলোকৰ কাম হ'ল কুমলীয়া ফুলপুলিৰ তদাৰক কৰা। শিশুৰ পূৰ্ণ বিকাশত শিক্ষকসকলে সহায়কৰ গুৰুদায়িত্ব পালন কৰিব লাগে। কিন্তু তেওঁলোকে বিদ্যালয়ত কোনো শিশুৰে মুকলি কাম-কাজ তথা গতি-বিধিত হস্তক্ষেপ কৰিব নোৱাৰে। কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয়ত শিক্ষকে ল'ৰা-ছোৱালীক নপঢ়ায়। তেওঁৰ দায়িত্ব হ'ল প্ৰতিটো শিশুৰে আচৰণ আৰু কাৰ্য-কলাপ সাৱধানে নিৰীক্ষণ কৰা। 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ত ব্যস্ত থকা সময়ত শিশুবোৰক নিৰীক্ষণ কৰা হয়। শিক্ষকে ল'ৰা-ছোৱালীক প্ৰয়োজন সাপেক্ষে দিহা-পৰামৰ্শ দিয়ে। নিজৰ স্বাধীনতাক কামত অহা ধৰণে ব্যৱহাৰ কৰিব নজনা শিশুক দিহা-পৰামৰ্শৰ প্ৰয়োজন হয়। এনে ধৰণে শিক্ষকে প্ৰয়োজন সাপেক্ষে ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ আচৰণো নিয়ন্ত্ৰণ কৰিব পাৰে।

'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ ব্যৱহাৰ (Use of gifts and occupation)

শিক্ষা জগতলৈ ফ্ৰ'বেলৰ আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অৱদান হ'ল শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ বিকশাই তোলা 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ ধাৰণাটো। তেওঁ কিছুমান খেলনা আৰু সামগ্ৰী বিকশাই তুলিছিল। এনে দুটামান আছিলা হ'ল— বিভিন্ন ৰঙৰ বল; বিভিন্ন আকাৰ আকৃতি আৰু ৰঙৰ কাঠৰ টুকুৰা ইত্যাদি। এই খেলৰ সামগ্ৰীবোৰৰ লগতে ফ্ৰ'বেলে ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে কিছুমান 'কাম' উদ্ভাৱন কৰিছিল। যেনে— কাগজ কটা কাম, বোকামাটিৰে কৰা কাম, বাঁহেৰে কৰা কাম ইত্যাদি। এনে কাৰ্যই শিশুক শাৰীৰিকভাৱে সক্ৰিয় আৰু বৌদ্ধিকভাৱে সৃজনশীল কৰি তোলে। এনে কাৰ্যত দক্ষ হৈ পৰা শিশুৱে পাছলৈ কাগজৰ বিভিন্ন নক্সা-সামগ্ৰী তৈয়াৰ কৰা, বাস্কেট সজা, বাগিছা পতা, কাপোৰত ফুল তোলা ইত্যাদি কাম কৰিব পৰা হয়। এনে কাম-কাজে শিশুৰ সৃজনীশীল মন বিকশিত কৰাৰ লগতে অংগ সঞ্চালন দক্ষতাৰো বিকাশ ঘটায়। 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য' অনুশীলনৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিশুৰ মনত আকাৰ, আকৃতি, ৰং, গুণগত আৰু সামগ্ৰীৰ সংখ্যা বিষয়ক নানা ধাৰণাৰ বিকাশ ঘটোৱা।

সেয়েহে ক'ব পাৰি যে কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাই বিজ্ঞানসন্মতভাৱে শিশুক শিক্ষা প্ৰদান কৰিব পৰা এটা কাৰ্যকৰী পদ্ধতি সফলভাৱে যুগুত কৰি দিছে। ব্যৱস্থাটোৱে অতি সোনকালেই বিশ্বৰ শিক্ষাজগতৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

জানি থোৱা ভাল

ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষা দৰ্শন চাৰিটা মূল নীতিৰ ভিত্তিত প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল ঃ মুক্ত আত্ম-প্ৰকাশ, সৃজনশীলতা, সামাজিক অংশগ্ৰহণ আৰু অংগ সঞ্চালনৰ প্ৰকাশ। তেওঁ বিদ্যালয়ত আনুষ্ঠানিকভাৱে নামভৰ্তি কৰাৰ কিছুসময় আগৰ ল'ৰা-ছোৱালীখিনিৰ প্ৰয়োজনীয়তাৰ ওপৰত মনোনিবেশ কৰিছিল। ফ্ৰ'বেলে এনে এক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰাৰ কথা ভাবিছিল য'ত ৪পৰা ৬ বছৰীয়া শিশুহঁতে সকলোধৰণৰ বাহ্যিক প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত আৰু সুৰক্ষিতভাৱে বিকশিত হোৱাৰ সুযোগ পায়।

১৫.৬ ফ্ৰ'বেলৰ উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যৰ ধাৰণা

শিশু শিকনৰ ক্ষেত্ৰখনলৈ ফ্ৰ'বেলে এটা মৌলিক অৱদান আগবঢ়াই থৈ গৈছে। তেওঁ শিক্ষাৰ কিণ্ডাৰগার্টেন ব্যৱস্থাটোলৈ 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ (gift and occupation) আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰি থৈ গৈছে। ফ্ৰ'বেলে বল আৰু বিভিন্ন আকাৰ-আকৃতি-ৰঙৰ কাঠৰ টুকুৰাক (block) 'উপহাৰ'(gift) নাম দিছিল। কাৰণ তেওঁৰ মতে এইবোৰ হ'ল শিশুৰ প্ৰয়োজন পূৰাব পৰা সবাতোকৈ উপযুক্ত উপহাৰ। তেওঁ এইবুলিও কৈছিল যে এই খেলনাবোৰ হ'ল 'ঈশ্বৰৰ উপহাৰ' (divine gift)। ঈশ্বৰে সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ বাবে এই উপহাৰবোৰ সৃষ্টি কৰিছে। ফ্ৰ'বেলে উপহাৰবোৰ ল'ৰা-ছোৱালীৰ বয়স অনুসৰি সাৱধানে ভাগ কৰিছিল আৰু সিহঁতৰ বৌদ্ধিক মান অনুসৰি ভগাই দিয়াৰ পৰামৰ্শ দিছিল। এই উপহাৰবোৰৰ সৈতে জড়িত কাৰ্য-কলাপবোৰকে 'প্ৰধান কাৰ্য' (Occupations) বুলি কোৱা হয়। এই উপহাৰবোৰৰ উদ্দেশ্য হ'ল শিশুৰ স্পৰ্শ আৰু দৰ্শন ইন্দ্ৰিয়বোধক প্ৰশিক্ষণ দিয়া। উপহাৰবোৰ ব্যৱহাৰ কৰি শিশুৱে আকাৰ, আকৃতি, পৃষ্ঠা, ৰং, সংখ্যা আৰু গুণগত সম্পৰ্কে ধাৰণা কৰিবলৈ শিকে। উপহাৰবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰি থাকোতে শিশুৰ অংগ সঞ্চালন দক্ষতাৰ বিকাশ ঘটে। এনেকৈয়ে সিহঁতে বিভিন্ন কাম কৰাৰ প্ৰশিক্ষণ (Occupational training) লাভ কৰে। এইবোৰৰ উপৰি ফ্ৰ'বেলে কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত কিছুমান হস্তকলা অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল। যেনে— কাগজ, ভাঁজ কৰা, কাগজ কটা, বোকামাটিৰে বিভিন্ন বস্তুৰ আৰ্হি তৈয়াৰ কৰা, বাস্কেট সজা, ঊণ গোঁঠা, কাপোৰত ফুল তোলা আৰু বাগিছা পতা আদি।

১৫.৬.১ উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যৰ শৈক্ষিক প্ৰয়োগ ফল

ফ্ৰ'বেলে কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা ব্যৱস্থাত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ কেইবাটাও শৈক্ষিক প্ৰয়োগ ফল আছে। তলত এই প্ৰয়োগ ফলবোৰৰ বিশ্লেষণ আগবঢ়োৱা হ'ল—

- উপহাৰবোৰেৰে খেল-ধেমালি কৰি শিশুৱে নিজৰ ইন্দ্ৰিয়ক প্ৰশিক্ষণ দিব পাৰে আৰু সেইবোৰৰ পৰা প্ৰয়োজনীয় অভিজ্ঞতা আহৰণ কৰিব পাৰে।
- উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যবোৰৰ সহায়ত শিশুৰ মনত আকাৰ, আকৃতি, ৰং, গুণ আৰু সংখ্যাৰ বিষয়ে শুদ্ধ ধাৰণাৰ সৃষ্টি হয়।
- উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যবোৰৰ সহায়ত শিশুৱে চিন্তা কৰা, যুক্তি প্ৰয়োগ কৰা আৰু সমস্যা সমাধান কৰাৰ দৰে সৃজনশীল ক্ষমতাবোৰ বিকশাই তুলিব পাৰে।
- উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যবোৰে শিশুক শাৰীৰিক আৰু অংগ সঞ্চালন দক্ষতাৰ লগতে সৃজনশীল দক্ষতাবোৰৰ বিকাশ ঘটোৱাত সহায় কৰে।
- শিশুৰ নিজস্ব অনুসন্ধিৎসু মন আৰু কাম কৰাৰ গঠনমূলক সামৰ্থৰ বিষয়ে বিবেচনা কৰি এই উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্যবোৰ প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৫ঃ উপহাৰ মানে কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন নং ৬ঃ 'প্ৰধান কাৰ্য' মানে কি?

.....

.....

জানি থোৱা ভাল

ফ্ৰ'বেলৰ কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা ব্যৱস্থাৰ প্ৰধান লক্ষ্যবোৰ হ'ল—

- শাৰীৰিক কাৰ্য-কলাপ বৃদ্ধি
- ইন্দ্ৰিয় সজাগতা আৰু শাৰীৰিক দক্ষতা বৃদ্ধি
- সৃজনশীল অভিব্যক্তিৰ বিকাশ
- নতুন ধাৰণা আৰু চিন্তাৰ অন্বেষণ
- গীত গোৱাৰ আনন্দ প্ৰদান
- অইনৰ সৈতে মিলিজুলি থকাৰ অভিজ্ঞতা প্ৰদান
- আত্মাৰ সন্তুষ্টি।

১৫.৭ আধুনিক শিক্ষালৈ ফ্ৰ'বেলৰ অৱদান

ঊনবিংশ শতিকাৰ মাজভাগত ফ্ৰ'বেলে বিকশাই তোলা শৈক্ষিক নীতিবোৰে আজি একবিংশ শতিকাতো শিক্ষাৰ বহুল ব্যৱহৃত পদ্ধতি আৰু অনুশীলনৰূপে আধিপত্য বিস্তাৰ কৰি আছে। বহুতো গৱেষকে একেমুখে স্বীকাৰ কৰিছে যে বৰ্তমান সময়ত সমগ্ৰ বিশ্বতে কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিটোৱেই হ'ল শিশু শিক্ষাৰ সৰ্বোত্তম পদ্ধতি। ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক নীতিবোৰে বৰ্তমান যুগৰ শৈক্ষিক চিন্তাবিদসকলকো গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰে। তেওঁলোকে এই নীতিবোৰৰ আধাৰতে নিজস্ব চিন্তা-চৰ্চাৰে শিশু শিক্ষাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰি আছে। আমি ফ্ৰ'বেলৰ আধুনিক শিক্ষালৈ আগবঢ়োৱা অৱদানবোৰক তলৰ শিতানবোৰত ভগাই লৈ আলোচনা কৰিব পাৰো—

শিশুৰ শিক্ষাৰ কৰণসাধ্য পদ্ধতি (Workable method of children education)

শিশুৰ শিকন আৰু বিকাশৰ এটা কৰণসাধ্য পদ্ধতি বিকশাই তোলা ফ্ৰ'বেল আছিল প্ৰথমগৰাকী শিক্ষাবিদ। ফ্ৰ'বেলৰ কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিটোৱে শিশু শিক্ষাৰ জগতখনত এক নতুন ধাৰণা আৰু এক নতুন দিশ মুকলি কৰিছিল। ই সৰ্বকালৰ বাবে এক অনুপ্ৰেৰণাৰ উৎস হৈ ৰ'ব।

খেল-ধেমালিৰ ধাৰণা (Concept of play) ঃ

ফ্ৰ'বেলেই শিশু শিক্ষাৰ এক মাধ্যম হিচাপে খেল-ধেমালিৰ ফলপ্ৰসূ প্ৰয়োগ আৰম্ভ কৰিছিল। তেওঁ জোৰ দি কৈছিল যে খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তেহে শিশুৰ আত্ম-প্ৰকাশৰ দক্ষতা স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে বিকশিত হয়। খেল-ধেমালিয়ে শিশুক স্বাধীনতাৰ আনন্দ তথা শাৰীৰিক আৰু মানসিক বিকাশৰ সুযোগ দিয়ে। শিশুৰ খেল-ধেমালি বিষয়ক ফ্ৰ'বেলৰ আদৰ্শবোৰে আধুনিক শিক্ষালৈ বৈপ্লৱিক পৰিৱৰ্তন আনিছিল।

উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য (Gift and Occupation)

ফ্ৰ'বেলে শিশু শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰয়োগ কৰা সৃজনশীল প্ৰতিভাৰ আন এক অনন্য উদাহৰণ হ'ল স্ব-ক্ৰিয়া তথা স্ব-শিকনক অনুপ্ৰাণিত কৰা 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ ধাৰণা। 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'ৰ শিক্ষামূলক প্ৰয়োগে শিক্ষাক কাৰ্য-কলাপ কেন্দ্ৰিক কৰি তোলাৰ লগতে এক নতুন অৰ্থ আৰু নতুন উপলব্ধি প্ৰদান কৰিছে। এই উপহাৰবোৰৰ জৰিয়তে শিশুৰ হাতে-কামে শিকন নীতিটোক এটা বিজ্ঞানসন্মত আধাৰ দিয়া হৈছে।

ছন্দোবদ্ধ অভিব্যক্তি প্ৰকাশ (Rhythmic expression)

ফ্ৰ'বেলে শিশুৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু ছন্দোবদ্ধ প্ৰকৃতিটো গভীৰভাৱে বুজি পাইছিল। সেয়েহে তেওঁ নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিত গীত গোৱা, নচা আৰু সংগীতৰ ব্যৱহাৰেৰে সিহঁতৰ আত্মপ্ৰকাশ আৰু বিকাশৰ পথ সুচল কৰি দিবলৈ প্ৰয়োজনীয় অৱকাশ সৃষ্টি কৰি দিছিল। এইবোৰ হ'ল শিশুৰ মনৰ প্ৰকৃত স্বভাৱ আৰু প্ৰয়োজনীয়তা বুজাৰ অনুপ্ৰেৰণাদায়ক উৎস।

ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণ (Sense training)

খেলৰ আহিলাৰ জৰিয়তে ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ কৰণসাধ্য তথা বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা ফ্ৰ'বেল হ'ল প্ৰথমগৰাকী শিক্ষাবিদ। তেওঁ মানসিক প্ৰশিক্ষণৰ বাবে শিশুৰ ক্ৰমে জটিলতৰ হৈ পৰা মনবোৰৰ কথা বিবেচনা কৰি খেলৰ সামগ্ৰীবোৰৰ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰিছিল। তেওঁৰ এই ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণৰ বিজ্ঞানসন্মত ধাৰণাটো পৰৱৰ্তী সময়ত মাৰিয়া মণ্টেচৰীয়ে আৰু অধিক বিকশিত কৰি নিজৰ শিক্ষা পদ্ধতিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল।

আদৰ্শ পৰিৱেশৰ প্ৰয়োজনীয়তা (Need of ideal environment)

শিশুৰ স্বতঃস্ফূৰ্ত আৰু স্বাভাৱিক বিকাশৰ বাবে এক আদৰ্শ শৈক্ষিক পৰিৱেশ গঢ়ি তোলাক লৈ ফ্ৰ'বেল যথেষ্ট সচেতন আছিল। তেওঁৰ মতে আদৰ্শ পৰিৱেশ এটা সুন্দৰ, আনন্দমুখৰ আৰু খেল-ধেমালিৰ সুযোগ থকা হ'ব লাগে। তেওঁ নিজৰ কিণ্ডাৰগার্টেন (অথবা 'শিশুৰ বাগিছা') বিদ্যালয়ত এনে পৰিৱেশ গঢ়ি তুলিছিল। তেওঁ নিজৰ উত্তৰসুৰি শিক্ষাবিদসকলক অনুসৰণযোগ্য শিশু শিক্ষাৰ এক মৌলিক তথা আদৰ্শ পথ দেখুৱাই থৈ গৈছে।

শিশুৰ সৃজনশীলতা (Creativity of Children)

ফ্ৰ'বেলে লক্ষ্য কৰিছিল যে শিশুৰ প্ৰকৃতি হ'ল সৃজনশীল আৰু গঠনমূলক। তেওঁ এইবুলি মত পোষণ কৰিছিল যে শিশুৱে নিজৰ সৃজনশীলতাৰ জৰিয়তে আত্ম-প্ৰকাশ আৰু বিকাশ লাভ কৰে। এই সৃজনশীলতাই শিশুক নিজৰ অস্তিত্ব সম্পৰ্কে আত্ম-উপলব্ধি কৰাত

সহায় কৰে। ফ্ৰ'বেলে এনে সৃজনশীল আত্ম-প্ৰকাশৰ সবাতোকৈ ফলপ্ৰসূ মাধ্যম হিচাপে 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কাৰ্য'বোৰ প্ৰয়োগ কৰিছিল। এই নীতি পৰৱৰ্তী সময়ত অন্য শিক্ষাবিদসকলে ব্যৱহাৰ কৰি নিজ নিজ শিশু শিক্ষা পদ্ধতি বিকশাই তুলিছিল।

দাৰ্শনিক ভিত্তি (Philosophical basis)

ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষাই এই কথা স্পষ্ট কৰি দিছিল যে শিক্ষা এটা সুস্থ দাৰ্শনিক নীতিৰ ওপৰত আধাৰিত হ'ব লাগে। তেওঁৰ শৈক্ষিক দৰ্শনক দুটা প্ৰধান আদৰ্শই প্ৰভাৱিত কৰিছিল— বিশ্ব-ব্ৰহ্মাণ্ডৰ ঐক্য (Unity of the universe) আৰু বিকাশৰ তত্ত্ব (Theory of development)। ঈশ্বৰৰ শ্বাশ্বত শক্তি পৃথিৱীৰ সকলোতে আৰু প্ৰতিটো সত্ত্বাতে বিৰাজমান বুলি প্ৰচলিত ধাৰণাটোত বিশ্বাস স্থাপন কৰা ফ্ৰ'বেলে শিক্ষাত এক আধ্যাত্মিক প্ৰমূল্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। তেওঁৰ আদৰ্শবাদী দৰ্শনে আধুনিক শিক্ষাক মানুহৰ বৈষয়িক তথা জৈৱিক প্ৰয়োজনৰ উৰ্দ্ধলৈ লৈ গৈছে। তেওঁৰ শিক্ষাত প্ৰতীক ব্যৱহাৰৰ ধাৰণাটোৱে আধুনিক শিক্ষাক এক নতুন দৃষ্টিভংগী প্ৰদান কৰিছে। ফ্ৰ'বেলৰ দৰে দাৰ্শনিক শিক্ষাবিদৰ সংখ্যা দুৰ্লভ।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি ক'ব পাৰো যে ফ্ৰ'বেলৰ চিন্তা আৰু আদৰ্শবোৰ সময়তকৈ যথেষ্ট আগবঢ়া আছিল। তেওঁৰ দাৰ্শনিক চিন্তা আৰু শৈক্ষিক নীতিবোৰ ইমানেই আধুনিক যে সেইবোৰ অতীতকৈ বৰ্তমান সময়তহে অধিক অৰ্থবহ আৰু উপযোগী হৈ পৰিছে।

১৫.৮ অধ্যয়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ১৭৮২ চনৰ ২১এপ্ৰিলত থুৰিনগিয়াৰ অ'বেৰৱেইছবাখ্ত ফ্ৰেডৰিখ্ বিলহাম অগষ্ট ফ্ৰ'বেলৰ জন্ম হৈছিল। তেওঁ আছিল এগৰাকী জাৰ্মান শিক্ষাবিদ। পেষ্টালজী আছিল তেওঁৰ শিক্ষক। ল'ৰা-ছোৱালীৰ বিশেষ প্ৰয়োজনীয়তা আৰু সমৰ্থ থাকে— এই উপলব্ধিৰ আধাৰত ফ্ৰ'বেলে আধুনিক শিক্ষাৰ বুনিয়াদ গঢ়িছিল।
- তেওঁৰ শিক্ষাৰ দৰ্শনক 'চৰম আদৰ্শবাদ' বুলিও অভিহিত কৰা হয়।
- ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক আদৰ্শ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশৰ ওপৰত আধাৰিত। দিশ দুটা হ'ল— অনৈক্যৰ মাজত ঐক্যৰ নীতি আৰু বিকাশৰ তত্ত্ব।
- ফ্ৰ'বেলে বিশ্বাস কৰিছিল যে ঈশ্বৰ হ'ল এক অবিচ্ছেদ্য পৰম শক্তি। এই শক্তিয়ে পৃথিৱীৰ সকলো বস্তুকে দিক্-নিদেৰ্শনা দিয়ে। ইয়াকে মানুহে 'সৰগীয় ঐক্যৰ নীতি' (Law of divine unity) বোলে। এই নীতিৰ আধাৰত ফ্ৰ'বেলে আন এক নীতি বিকশাই তুলিছিল। ফ্ৰ'বেলৰ নীতি অনুসৰি মানুহ ,প্ৰকৃতি আৰু ঈশ্বৰৰ মাজত ঐক্য বিৰাজমান।
- শিশুৰ আভ্যন্তৰীণ স্বতঃস্ফূৰ্ত স্ব-বিকাশ শিশু শিক্ষাৰ ভেটি হোৱা উচিত বুলি ফ্ৰ'বেলে মত পোষণ কৰিছিল। তেওঁ শিশুৰ বিকাশক গছপুলি এটাৰ বিকাশৰ সৈতে তুলনা

কৰিছিল। কাৰণ, ফ্ৰ'বেলৰ মতে শিশুৰ শাৰীৰিক, মানসিক আৰু আধ্যাত্মিক বিকাশে গছ বঢ়াৰ দৰে এটা স্বাভাৱিক প্ৰক্ৰিয়া অনুসৰণ কৰে।

- ফ্ৰ'বেলৰ দৰ্শনত অন্তৰ্নিহিত শৈক্ষিক নীতিবোৰৰ কিছুমান উল্লেখনীয় বৈশিষ্ট্য হ'ল— আভ্যন্তৰীণ সত্বাৰ বিকাশ, খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তে শিক্ষা, স্ব-ক্ৰিয়াৰ নীতি, শিক্ষাত স্বাধীনতা, সামাজিক শিক্ষা, প্ৰকৃতি অধ্যয়ন, নৈতিক আৰু ধৰ্মীয় শিক্ষা, শিক্ষাৰ সৃজনশীলতা, ইন্দ্ৰিয় প্ৰশিক্ষণ আৰু প্ৰতীকবাদ।
- 'কিণ্ডাৰগার্টেন' হ'ল এটা জার্মান শব্দ। ইয়াৰ অর্থ হ'ল 'শিশুৰ বাগিছা'। তেওঁ বিদ্যালয়ক এখন ধুনীয়া বাগিছাৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল। সৰু সৰু ল'ৰা-ছোৱালীবোৰ হ'ল কুমলীয়া ফুলপুলি। সিহঁতৰ যত্ন লোৱা শিক্ষকসকলক তেওঁ মালীৰ সৈতে তুলনা কৰিছিল।
- শিক্ষাৰ কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল খেল-ধেমালিৰ জৰিয়তে শিশুৰ নিজস্ব আৰু স্বাভাৱিক প্ৰৱণতাবোৰ স্বতঃস্ফূৰ্তভাৱে বিকশিত হোৱাত সহায় কৰা; স্ব-ক্ৰিয়াৰ জৰিয়তে ফলপ্ৰসূ আত্ম-প্ৰকাশত শিশুক সহায় কৰা।
- কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয়ত শিশুক শিকোৱা বিষয়বোৰ হ'ল— প্ৰকৃতিৰ ভৌতিক অধ্যয়ন, নৈতিক আৰু ধৰ্মীয় শিক্ষা, নাচ, ছবি আঁকা, ভাষা অধ্যয়ন, সমাজ অধ্যয়ন, প্ৰাকৃতিক বিজ্ঞান, কলা আৰু গণিত।
- ফ্ৰ'বেলৰ মতে শিশুক প্ৰশিক্ষণ দিয়াৰ এটা সর্বাধিক ফলপ্ৰসূ উপায় হ'ল গীত। গীতৰ জৰিয়তে শিশুৱে নিজৰ অনুভূতি আৰু আবেগ প্ৰকাশ কৰিব পাৰে।
- কিণ্ডাৰগার্টেন বিদ্যালয়ত মানসিক নিয়মানুৱর্তিতা তথা মনৰ ভিতৰত ওপজা স্ব-বাধাক অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। শিশুৱে নিয়মানুৱর্তিতা ভংগ কৰিলে কোনো বাহ্যিক শাৰীৰিক শাস্তি নাপায়।
- কিণ্ডাৰগার্টেন শিক্ষা ব্যৱস্থাত শিক্ষকৰ প্ৰধান ভূমিকা হ'ল ছাত্ৰ-ছাত্ৰীক সহায় কৰা। যেতিয়া শিশুৱে নিজৰ স্বাধীনতাৰ ফলপ্ৰসূ ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অসমর্থ হয়, তেতিয়া শিক্ষকে প্ৰয়োজন অনুসৰি সিহঁতক দিক-নিদেৰ্শনা দিব লাগে।
- শিক্ষাৰ ক্ষেত্ৰখনত ফ্ৰ'বেলে প্ৰয়োগ কৰা এটা বিশেষ ধাৰণা হ'ল শিশুক শিক্ষা দিবলৈ থকা 'উপহাৰ আৰু প্ৰধান কার্য'ৰ ব্যৱহাৰ। তেওঁ কিছুমান খেলনা আৰু সামগ্ৰী উদ্ভাৱন কৰিছিল। এইবোৰৰ ভিতৰত আছিল বিভিন্ন ৰঙৰ বল আৰু বিভিন্ন আকাৰ-আকৃতি তথা ৰঙৰ কাঠৰ টুকুৰা।
- ফ্ৰ'বেলৰ চিন্তা আৰু আদর্শবোৰ যথেষ্ট আগবঢ়া আছিল। তেওঁৰ দার্শনিক চিন্তা আৰু শৈক্ষিক নীতিবোৰ ইমানেই আধুনিক যে সেইবোৰ অতীতকৈ বর্তমান সময়তহে আগতকৈ অধিক অর্থবহ আৰু উপযোগী হৈ পৰিছে।

১৫.৯ অধিক জানিবলৈ

১) Aggarwal, J.C (2006): *Theory and Principles of Education*, Vikas Publishing House, New Delhi.

২) Bhatia, K.K (2004): *Foundation of Education*, Kalyani Publishers, Ludhiana.

৩) Kumar. Dr. Pradeep. T (2011): *Great Philosophers of Education*, APH Publishing Corporation, New Delhi

৪) Safaya, R. and Shaida, B.D.(2003):*Modern Theory and Principles of Education*, Dhanpat Co. New Delhi.

১৫.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ফ্ৰেডৰিখ্ ৱিলহাম অগষ্ট ফ্ৰ'বেল আছিল এগৰাকী জাৰ্মান শিক্ষাবিদ। তেওঁ পেষ্টালজীৰ ছাত্ৰ আছিল। ল'ৰা-ছোৱালীৰ একক প্ৰয়োজন আৰু সমৰ্থ থাকে— এই উপলব্ধিৰ আধাৰত ফ্ৰ'বেলে আধুনিক শিক্ষাৰ বুনিয়াদ গঢ়িছিল।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক দৰ্শন দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশৰ ওপৰত আধাৰিত। দিশ দুটা হ'ল— অনৈক্যৰ মাজত ঐক্য নীতি আৰু বিকাশৰ তত্ব।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) আদৰ্শবাদৰ দৰ্শন

(খ) চৰম আদৰ্শবাদ

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ স্বাধীনতা আৰু আত্ম-বিকাশৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে বুলি ফ্ৰ'বেলে মত প্ৰকাশ কৰিছিল। বাহ্যিক প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত নহ'লে শিশুৰ স্বাভাৱিক বিকাশ নঘটে। স্বাধীনতাই শিশুক আত্ম-প্ৰকাশ আৰু আত্ম-উপলব্ধিৰ বাবে অনুকূল পৰিৱেশ গঢ়ি দিয়ে। সেয়েহে শিশুৰ স্বাধীন কাম-কাজত কোনো ধৰণৰ বাধ্য বাধকতা আৰোপ কৰা উচিত নহয়।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ বল তথা বিভিন্ন আকাৰ-আকৃতি আৰু ৰঙৰ কাঠৰ টুকুৰাক ফ্ৰ'বেলে 'উপহাৰ' বুলি কৈছিল। তেওঁৰ মতে এইবোৰ হ'ল শিশুৰ প্ৰয়োজন পূৰাব পৰা সবাতোকৈ উপযুক্ত উপহাৰ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ 'উপহাৰ' হিচাপে চিনাক্ত কৰা সামগ্ৰীবোৰৰ সৈতে যুক্ত কাৰ্য-কলাপকে 'প্ৰধান কাৰ্য' বুলি কোৱা হয়।

১৫.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ৫০টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ অনৈক্যৰ মাজত ঐক্য নীতি বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ২ঃ বিকাশৰ তত্ব মানে কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ 'কিণ্ডাৰগার্টেন' শব্দটোৰ অৰ্থ কি?

প্ৰশ্ন ৪ঃ শিশুৰ আত্ম-প্ৰকাশ কৰাৰ পন্থা তিনিটা কি কি?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ১৫০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ফ্ৰ'বেলে আগবঢ়োৱা সামাজিক শিক্ষাৰ ধাৰণাটো ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ 'উপহাৰ' আৰু 'প্ৰধান কাৰ্য'বোৰ কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ ফ্ৰ'বেলৰ শিক্ষাৰ কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত শিক্ষকে কেনেধৰণৰ ভূমিকা পালন কৰে?

প্ৰশ্ন ৪ঃ 'উপহাৰ' আৰু 'প্ৰধান কাৰ্য'বোৰৰ শৈক্ষিক প্ৰয়োগ ফলবোৰ লিখক।

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ টা শব্দত উত্তৰ দিয়ক—

প্ৰশ্ন ১ঃ ফ্ৰ'বেলৰ শৈক্ষিক নীতিবোৰ চমুকৈ আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ শিক্ষাৰ কিণ্ডাৰগার্টেন পদ্ধতিত অন্তৰ্নিহিত মৌলিক গঠনমূলক বৈশিষ্ট্যবোৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ আধুনিক শিক্ষালৈ ফ্ৰ'বেলৰ অৱদান বহলাই ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

প্ৰসঙ্গ পুথি

কিতাপ ঃ

ডেকা, বীৰেন্দ্ৰ ঃ শিক্ষাতত্ত্ব, বনলতা প্ৰকাশন, পানবজাৰ, গুৱাহাটী

বৰুৱা, যতীন ঃ শিক্ষাতত্ত্ব অধ্যয়ন, লয়ার্চ বুক ষ্টল, গুৱাহাটী

দাস, লক্ষ্যহীৰা ঃ সম্পূৰ্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী

ডেকা, ড° কন্দৰ্প;

শৰ্মা, ড° মুকুন্দ ঃ আধুনিক শিক্ষা তত্ত্ব আৰু শিক্ষা নীতি,

চক্ৰৱৰ্তী, ড° আভা অসম বুক ডিপ', গুৱাহাটী-১

দেৱী, ড° ৰেণু ঃ শিক্ষাৰ দাৰ্শনিক আৰু সামাজিক তত্ত্ব অধ্যয়ন, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন

দাস, লক্ষ্যহীৰা ঃ সম্পূৰ্ণ শিক্ষা, সংগম প্ৰকাশন, গুৱাহাটী

ডেকা, ড° কন্দৰ্প;

শৰ্মা, ড° মুকুন্দ ঃ আধুনিক শিক্ষা তত্ত্ব আৰু শিক্ষা নীতি,

চক্ৰৱৰ্তী, ড° আভা অসম বুক ডিপ', গুৱাহাটী-১

দেৱী, ড° ৰেণু ঃ শিক্ষাৰ দাৰ্শনিক আৰু সামাজিক তত্ত্ব অধ্যয়ন, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয় প্ৰকাশন

English Books:

1) 'The selected worked of Gandhi' vol 6 http://www.gandhishramsevageam.org/on-education

2] Mahatma Gandhi : Anne schttaff.SADDLEBACK EDUCATIONAL PUBLICATION.

3] Three wastern, Irvine, CA92618-2767

4) Aggarwal,J.C (2006): *Theory and Principles of Education*, Vikas Publishing House, New Delhi.

5) Bhatia, K.K (2004): *Foundation of Education*, Kalyani Publishers, Ludhiana.

6) Kumar. Dr. Pradeep. T (2011): *Great Philosophers of Education*, APH Publishing Corporation, New Delhi.

7) Safaya,R. and Shaida, B.D.(2003):*Modern Theory and Principles of Education*, Dhanpat Co. New Delhi.

*** ***** ***